

TÜRK SİNEMASINDA DIŞ GÖÇ SÜRECİ

Filiz GÖKTUNA

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2005

TÜRK SİNEMASINDA DIŞ GÖÇ SÜRECİ

Filiz GÖKTUNA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Bilhan KARTAL

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs, 2005

ÖNSÖZ

Batı Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ivme kazanan endüstrileşme süreci, 1960'ların başında Güney Avrupa, Balkan ve Magrip bölgelerinden Batı Avrupa'ya yönelik olan ve günümüze değin süregelen uluslararası iş gücü göçüne yol açmıştır.

Türkiye'de 1961 yılında ikili anlaşmalar doğrultusunda devlet eliyle başlatılan dış göç süreci 1973 yılına kadar yasal çerçevede devam etmiştir. Söz konusu göç süreci, yabancı iş gücü alımının ekonomik kriz nedeniyle durdurulmasına karşın günümüze değin süregelmektedir. En yoğun Türk nüfusunu barındıran ülke Almanya'dır. Bu ülkede 70'li yılların ortalarında göç nedeniyle parçalanmış olan ailelerin birleşimine izin veren yasalar, Türkiye'den yapılan evlilikler ve yüksek doğum oranı nedeniyle Türk nüfusu sürekli artış göstermiş, 80'li yılların ortalarında çıkarılan Geri Dönüşü Teşvik Yasası ile de beklenen sonuca ulaşamamış, göçmenlik sürecine bağlı olarak yerleşik duruma geçme eğilimi gösteren Türk göçmenlerin geri dönüş beklentileri önemli ölçüde azalmıştır.

Başlangıçta iş gücü ihraç ve ithal eden ülkeler dönüşümlülük ilkesine dayandırılan bu sürecin sadece ekonomik getirisi ile ilgilenmişler, ortaya çıkan sosyo-kültürel sorunlar ve toplumsal devinimler uzun süre göz ardı edilmiştir. Kimi çağdaş göç sosyolojisi yaklaşımları doğrultusunda açıklanabilen Türk dış göç hareketi alınan önlemlere rağmen günümüze değin durdurulamamıştır.

Kitle iletişim araçlarının, sanatsal kurumların ve toplumsal değişimin birbiriyle etkileşim içinde olduğu gerçeği, dış göç sürecinin konu edilmesiyle Türk sinemasında da yankı bulmuştur. Dış göç sürecine katılan bireylerin göç kararı alma nedenlerinin, göç sürecine katılma biçimlerinin, çalıştıkları ülkelerde karşılaştıkları zorlukların ve yaşadıkları sorunların, göç sürecinin aile yapısına etkilerinin vb. boyutların Türk filmlerine farklı düzeylerde yansıdığı gözlenmektedir.

Türk sinemasının 70'li yıllardan itibaren dış göç sürecine ilişkin yapıtlar vermesine karşın bu filmleri göç sosyolojisi açısından ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışma, alanında göç sürecinin sinemaya yansımaları irdeleyen ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır.

ABSTRACT**EXTERNAL MIGRATION PROCESS IN THE TURKISH CINEMA****Filiz GÖKTUNA****Division of Sociology****Anadolu University, The Institution of Social Sciences, May 2005****Advisor: Prof. Dr. Bilhan KARTAL**

The Western European Countries showed a fast development in industrial area after the World War II. As a result, these countries were in urgent need of labour force. These countries signed bilateral agreements in order to obtain the necessary labour force from abroad. Immigration movements started towards Western Germany in 1961, then following years towards to other Western European countries.

During the worldwide economic crisis started at 1970, laws that prohibit foreign worker employments from outside of OECD countries ceased the immigration movement based on transformation principle. Nevertheless, this immigration had continued by either illegal ways or new laws permitting family union. Thus, countries that employed foreign labour and supplied labour, had to face cultural, social and political problems. Today about four million Turkish immigrants who live in Western European Countries form the largest group among immigrant labour force. External Turkish migration process brought important social changes in personal and family level.

As one of the most important mirror of social facts, Turkish cinema has not been uninterested to migration reality. Forms of immigrations, family, woman, adaptation, identity, xenophobia etc. have been subject to Turkish films since 1970's.

The purpose of this study is to demonstrate how Turkish external migration process, problems and social changes revealed in Turkish cinema. A content analysis method was used by functional sampling from roughly 30 Turkish films focused on migration from Turkey, which are produced by Turkish directors.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Filiz GÖKTUNA'nın "Türk Sinemasında Dış Göç Süreci" başlıklı tezi 27 Haziran 2005 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Sosyoloji Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza _____

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Bilhan KARTAL

Üye : Prof.Dr.Kurtuluş KAYALI

Üye : Yard.Doç.Dr.Serap SUĞUR

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Çalışmanın Birinci Bölümünde uluslararası iş gücü hareketini diğer bir deyişle dış göç olgusunu açıklayan çağdaş göç sosyolojisi kuramlarına yer verilecek; İkinci Bölümde Türk dış göç süreci ele alınacak; Üçüncü Bölümde sinema-toplum ilişkileri incelenecek; Dördüncü Bölümde ise Türk dış göç sürecini en etkili yansıttığı varsayılan dört Türk filminin (**Otobüs, Almanya Acı Vatan, Kırk Metrekare Almanya ve Duvara Karşı**) içerik çözümlemesi yapılacak ve söz konusu filmlerde işlenen boyutlar sinema eleştirmenlerinin yorumları ile de desteklenerek göç sosyolojisi açısından irdelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın bütün aşamalarında değerli bilimsel katkıları, titiz eleştirileri ve görüşleri ile beni yönlendiren, kendi deneyimlerini tüm içtenliğiyle aktaran ve yardımını hiçbir zaman esirgmeden bana her türlü olanağı sunan danışmanım Prof.Dr. Bilhan Kartal'a burada teşekkürü bir borç biliyorum.

Araştırma sürecinde sürekli anlayış göstererek benden maddi manevi desteğini esirgemeyen aileme de sonsuz teşekkürler.

Filiz Göktuna

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

TÜRK SİNEMASINDA DIŞ GÖÇ SÜRECİ

Filiz GÖKTUNA

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2005

Danışman: Prof. Dr. Bilhan KARTAL

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir endüstrileşme sürecine giren Batı Avrupa ülkelerinde yabancı iş gücü gereksinimi ortaya çıkmış ve bu doğrultuda 1961 yılında ikili anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'den öncelikle Federal Almanya'ya ve ilerleyen yıllarda diğer Batı Avrupa ülkelerine yönelik bir göç hareketi başlamıştır.

Dönüşümlülük ilkesine dayalı olan bu göç hareketi 1970'lerde dünya çapında baş gösteren ekonomik kriz nedeniyle OECD ülkeleri dışından yabancı iş gücü alımının yasal olarak durdurulmasına karşın yasal olmayan yollarla ve aile birleşimine izin veren yasalar doğrultusunda devam etmiştir. Bu nedenle iş gücü ihraç eden ve yabancı iş gücü istihdam eden ülkeler sürece özgü kültürel, sosyal ve politik sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Türk dış göç süreci birey, aile ve toplum düzeyinde önemli değişimlere yol açmıştır. Bugün Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan 4 milyon civarındaki Türk göçmen bu coğrafyadaki en büyük yabancı grubu oluşturmaktadır.

Türk sineması sosyal gerçekliğin en önemli yansıma araçlarından biri olarak Türk dış göç sürecine karşı ilgisiz kalmamıştır. 1970'lerden itibaren kimi filmlerde sürecin göç etme biçimi, aile, kadın, kuşak, uyum, kimlik, yabancı düşmanlığı vb. boyutları konu edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türk dış göç sürecinin Türk sinemasında yansımalarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda göç sürecinin geniş yelpazeli sosyo-kültürel boyutlarının ve süreçten bağımsız olmayan toplumsal değişimin Türk sinemasında sunumu yaklaşık 30 Türk filminden en etkili yansıttıkları varsayılan dört film kapsamında ele alınmaktadır. Türk dış göç sürecini konu edinen bu filmler içerik çözümlemesi yapılarak göç sosyolojisi çerçevesinde irdelenmeye çalışılmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM GÖÇ OLGUSU VE ULUSLARARASI GÖÇ KURAMLARI

1. GÖÇ OLGUSUNUN TANIMI VE GÖÇ TÜRLERİ.....	7
2. ULUSLARARASI GÖÇ KURAMLARI.....	8
2.1. Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı.....	9
2.2. Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı.....	10
2.3. Yeni Ekonomi Kuramları	12
2.4. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı.....	13
2.5. Merkez-Çevre İlişkileri Kuramı	16
2.6. Marksist Kuram.....	18
2.7. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı.....	20
2.8. Kurumsal Kuram.....	21
3. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN EVRENSEL GÖÇ KURAMLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	21

İKİNCİ BÖLÜM

BATI AVRUPA ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞ GÜCÜ GÖÇÜ

1. KÜRESEL GÖÇ HAREKETLERİ.....	27
2. TÜRKİYE’DE DIŞ GÖÇ HAREKETLERİ.....	31
3. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN NEDENLERİ.....	32
4. BATI AVRUPA ÜLKELERİNİN GÖÇ ALMA NEDENLERİ.....	33
5. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN AŞAMALARI.....	35
6. GERİ DÖNÜŞ SÜRECİ.....	42

7. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN YOL AÇTIĞI DEĞİŞİMLER.....	45
7.1. Türk Dış Göç Sürecinin Göçmen Aileler Üzerine Etkileri.....	47
7.2. Türk Dış Göç Sürecinde Kadın	49
7.3. Temel Eğitim Sürecinde Türk Göçmen Çocukları.....	54
7.4. Türk Göçmenler ve Girişimcilik.....	57
7.5. Türk Göçmenlerin Alman Toplumuna Uyumu	60
7.6. Önyargılar ve Yabancı Düşmanlığı.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN BATI AVRUPA ÜLKELERİNE YÖNELİK GERÇEKLEŞEN DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN TÜRK SİNEMASINDA YANSIMALARI

1. SİNEMA VE TOPLUM	69
2. TÜRK SİNEMASININ DÖNEMSEL GELİŞİMİ.....	74
3. DIŞ GÖÇ OLGUSUNUN TÜRK SİNEMASINDA KONU EDİLMESİ.....	86
3.1. Türk Sinemasında Dış Göç Olgusu Ve Konunun Yönetmenle İlişkisi.....	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ GÖÇÜ KONUSU EDİLEN DÖRT FİLMİN ANALİZİ

1. OTOBÜS (1974)	94
1.1. Filmin Konusu.....	94
1.2. Filmin Özeti.....	94
1.3. Yorum.....	96
2. ALMANYA ACI VATAN (1979).....	105
2.1. Filmin Konusu.....	105
2.2. Filmin Özeti.....	105
2.3. Yorum.....	107

3. KIRK METREKARE ALMANYA (1986).....	120
3.1. Filmin Konusu.....	120
3.2. Filmin Özeti.....	120
3.3. Yorum.....	122
4. DUVARA KARŞI (2003)	131
4.1. Filmin Konusu.....	131
4.2. Filmin Özeti.....	131
4.3. Yorum.....	134
5. DÖRT FİLMİN KARŞILAŞTIRILMASI	147
SONUÇ.....	150
EKLER.....	154
KAYNAKÇA.....	159

GİRİŞ

En genel tanımıyla nüfus hareketi olarak bilinen ve insanlık tarihi kadar eski olan göç olgusu kendi içinde, göç etme biçimlerine bağlı olarak iç göç, dış göç, zorunlu göç, isteğe bağlı göç vb. kategorilere ayrılmaktadır. Bu çalışmada 1961 yılında Türkiye’den Batı Avrupa ülkelerine yönelik başlayan ve literatürde genellikle uluslararası göç hareketi olarak tanımlanan iş gücü göçünün Türk Sinemasında yansımaları ele alınmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından hızlı bir endüstrileşme sürecine giren ancak iş gücü gereksinimlerini öz kaynaklarından karşılayamayan Batı Avrupa ülkelerinin yabancı iş gücü talebi günümüze değin süregelen bir uluslararası iş gücü göçüne yol açmıştır¹. Bu bağlamda 1960’larda yüksek işsizlik oranı gözlenen ve istihdam edilemeyen büyük bir iş gücü potansiyeli barındıran Güney Avrupa, Akdeniz, Balkan ve Magrip ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine yönelik, hızla yaygınlaşan bir göç hareketi başlamıştır. Türkiye ihraç ettiği iş gücü yoğunluğu açısından göç veren ülkeler arasında ilk sırayı alırken onu Yugoslavya, İtalya, Yunanistan, Portekiz ve İspanya izlemiştir.

Tarihin en etkili göç hareketlerinden biri olarak adlandırılan iş gücü göçünün nedenleri arasında Batı Avrupa ülkelerinde nüfus artışının düşük olması buna karşılık ekonomik kalkınmanın büyük ivme kazanması ve savaş döneminde 15-60 yaşları arasında çalışma gücüne sahip olanların önemli bir kısmının yaşamını yitirmesi ya da çalışamaz duruma düşmesi gösterilebilir². Diğer yandan Türkiye’nin başta Federal Almanya olmak üzere diğer Batı Avrupa ülkelerine iş gücü ihraç etme nedenleri arasında ise ülkede işsizlik oranının yüksek olması, iç piyasa talebinin yetersizliği, aykırı tüketim bünyesi, sermaye yetersizliği, tasarruf eksikliği ayrıca teknik ve sermaye açısından dış ülkelere yardım görme, düşük verimlilik ve düşük milli gelir seviyesi itici etkenler; Ortak Pazar ülkelerinde daha geniş çalışma olanakları ile daha yüksek yaşam standardının ve daha modern çalışma yöntemlerinin var oluşu, göçmen adaylarının ulusal sınırların ötesinde dünyayı tanıma, yabancı bir dil öğrenme, bir endüstri toplumunda donanım kazanma ve meslek değiştirme dilekleri ise çekici etkenler olarak sayılabilir³.

¹ Bilhan Doyuran, “Dış İşgücü Göçünün 30. Yılında Yurtdışındaki Türk Aileleri”, **Kurgu** (Sayı:8, 1990-b), s.623-633.

² Orhan Karul, **Değişen Avrupa ve Göçmen Türkler- Gurbetçiler** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1990).s.7

³ Nermin Abadan, **Batı Almanya’daki Türk İşçileri ve Sorunları**. (Ankara:Başbakanlık Devlet

Söz konusu sürecin başında kadınların ve erkeklerin genellikle yalnız göç etmek zorunda kalmaları aile parçalanmalarına yol açmıştır. Yerli iş gücünü ihraç eden ve yabancı iş gücü istihdam eden ülkeler başlangıçta sürecin dönüşümlülük ilkesine dayanarak sadece ekonomik sonuçlarıyla ilgilenmiş, göç olgusunun sosyo-kültürel boyutları göz ardı edilmiştir. Göç sürecinin göç veren ve göç alan ülkeler açısından kimi toplumsal devinimleri beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Bu çerçevede Türk dış göç sürecinin ele alınması gereken boyutlarından biri sürecin sosyo-kültürel boyutları ile sürece paralel olarak gerçekleşen toplumsal değişimdir.

Göç sürecinin 44. yılında ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesine ilişkin tartışmaların yapıldığı günümüzde AB üyesi Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk göçmenlerin sosyal, ekonomik, kültürel ve politik durumları kuşkusuz ilgili ülkeler açısından önem taşımaktadır. Göç alan ülkelerdeki Türk nüfusu Avrupa ülkeleri ortalamasının üstünde olan doğum oranı, aile birleşimi, yasal olmayan göç vb. nedenlerle artmaya devam etmekte ayrıca genç bir nüfus olması bakımından da dikkati çekmektedir. Her ne kadar yaşadıkları ülkelerin vatandaşlıklarını tercih eden Türk sayısının giderek artış göstermesi nedeniyle ileride Türk vatandaşı olan göçmen sayısının istatistiklerde azalacağı ya da yerinde sayacağı beklense de bu durum Türklerin yine de Türk kökenli Birlik vatandaşlığı tanımlaması altında sosyal, ekonomik, kültürel ve politik bir olgu olarak değerlendirilmeleri gerekliliğini ortadan kaldırmayacaktır⁴.

Toplumdaki kurumların birbirleriyle sürekli etkileşim içinde oldukları gerçeğinden yola çıkıldığında Türk dış göç sürecinin bir doğurgusu olan sosyo-kültürel boyutlarının ve toplumsal değişimin, toplumsal gerçekliğin temsil araçlarından biri olan sinemaya da yansması beklenir. Kitle iletişim araçları ve sanatsal kurumlar ile toplumsal değişim olgusu karşılıklı etkileşim içindedirler. Sinema bir yanıyla gerçekliği yeniden üreten bir sanat olma özelliğini taşıırken diğer bir yandan bir endüstri ve bir kitle iletişim aracıdır. Hepsinden önemlisi, sinema toplumsal yapının bir ürünüdür. Üretildikleri toplumla etkileşim içinde olan filmler yine aynı toplumdan beslenirler. Bu nedenle filmlerde işlenen konuların o toplumun ürünleri olduğu düşünülebilir. Bu noktadan yola çıkarak evrensel bir dile sahip olan, geniş kitlelere hitap eden ve

Matbaası, 1964).s.46-47

⁴ Faruk Şen& Yunus Ulusoy & Güray Öz, **Avrupa Türkleri- Federal Almanya ve Diğer AB Ülkelerinde Çalışan Türklerin Ekonomik Gücü** (İstanbul: Çağ Pazarlama A.Ş., 1999), s.7,8

toplumsal gerçeklerden bağımsız olmayan sinemanın Türk dış göç sürecini nasıl yansıttığı konusu çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Çalışmada, içerik analizi yapılan Türk filmlerinde dış göç sürecinin nasıl işlendiği, nasıl sunulduğu ve sürece ilişkin hangi boyutlarının vurgulandığı göç sosyolojisi açısından incelenmektedir.

Çalışma, Türk dış göç sürecinin sosyo-kültürel boyutlarının ve yol açtığı toplumsal değişimin Türk sinemasına nasıl yansıdığını sosyolojik bir bakış açısı ile irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede şu sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Türk sinemasında Türk dış göç hareketinin başlangıç tarihi olan 1961'den itibaren çekilen filmlerde dış göç süreci işlenmiş midir? Söz konusu süreci konu edinen filmler hangileridir?

2. Türk dış göç sürecini işleyen filmlerde dış göç sürecine özgü sosyo-kültürel boyutlar ile toplumsal değişim, özellikle sürecin aile ve birey üzerindeki etkileri nasıl ele alınmıştır?

Çalışmanın önemini, Türk dış göç sürecinin sosyo-kültürel boyutlarının ve göç sürecinin neden olduğu toplumsal değişimin sinema sanatı tarafından konu edilmesi oluşturmaktadır. Türk sinemasında 1950'lerde kırdan kente yönelik gerçekleşen iç göç sürecini işleyen filmlerin yanında dış göç sürecini ele alan filmlerin sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Yine bu çerçevede dış göç olgusu ile sinemanın ilişkilendirildiği bilimsel çalışmaların da sayılı olması dikkati çekmektedir. Dış göç olgusunun sinema ile ilişkilendirildiği verilere doğrudan ulaşılabilir sayılı kaynaklardan biri Oğuz Makal'ın "Sinemada Yedinci Adam" adlı eseri ile Şükran Esen'in "80'ler Türkiye'sinde Sinema" adlı eserinin İkinci Bölümünün "Dış Göç Sorunu" adlı alt başlığıdır. Söz konusu yayınlarda yer alan filmlerin en yakın tarihli olanı 1994 yılına aittir. Filmlere yönelik değerlendirmeler ise genellikle sinema analizi türündedir ve ayrıntılı sosyolojik analizlerin yapıldığı kaynaklara rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışma, Türk dış göç sürecinin Türk sinemasında yansımalarını göç sosyolojisi çerçevesinde irdeleyerek bu alandaki boşluğu tamamlamak ve konuya ilişkin yeni çalışmalara ışık tutmak açısından önem taşımaktadır. Türk dış göç olgusunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci tartışmaları nedeniyle gündeme taşındığı günümüzde bu çalışmanın toplum ve sinema alanlarında yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türk sinemasında dış göçü konu edinen yaklaşık 30 film yapılmıştır. Türk dış göç sürecinin Türk sinemasına ilk yansıması **Dönüş** (1972) filmi ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Almanya'daki ikinci kuşak göçmenlerden Fatih Akın'ın **Kısa ve Acısız** (1998) ile Berlin Film Festivali'nde Altın Ayı Ödülünü almış olduğu **Duvara Karşı** (2003) filmleri Türk dış göç sürecinin sinemada son dönem yansımalarından biri olarak gösterilebilir. Almanya'da ikinci kuşak bir göçmen olan yönetmenin **Duvara Karşı** filmi, Türk dış göç sürecinin güncel boyutlarını yansıtmaları ve ikinci kuşağın içinde bulunduğu karmaşık duruma çarpıcı sahnelerle dikkat çekmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın genellenebilirliği üzerinde etkili olabileceği düşünülen kimi sınırlılıklar söz konusudur:

1- 60'larda başlayan Türk dış göç sürecinin Türk sinemasına yansıması 70'leri bulmaktadır. Bu nedenle çalışma 70'lerden itibaren Türk dış göç olgusunu işleyen Türk filmleri ile sınırlıdır. Bu kapsamda yaklaşık 30 film saptanmış ancak arşiv ve teknik nitelik yetersizlikleri nedeniyle bütün filmlere ulaşılamamıştır. Çalışma dış göç sürecinin en etkili yansıtıldığı varsayılan dört filmle sınırlıdır.

2- Çalışma, filmlerde işlenen Türk dış göç sürecinin sosyo-kültürel boyutları ve sürecin yol açtığı toplumsal değişim ile sınırlıdır.

3- Batı Avrupa ülkeleri yurt dışında bulunan Türk iş gücünün en yoğun olduğu ülkelerdir. Bu ülkeler içinde en büyük grubu 3 milyona yaklaşan sayı ile Almanya'da yaşayan Türkler oluşturmaktadır⁵. Öyle ki Türkiye'de halk arasında kullanılan "Alamancı" kavramı, yurt dışındaki bütün Türk göçmenlerle özdeşleşmiştir⁶. Bu nedenle çalışma en yoğun Türk göçmen nüfusu barındıran Almanya ile sınırlı tutulmuştur.

Bir durum saptama çalışması olan "Türk Sinemasında Dış Göç Süreci" konulu bu çalışmada içerik çözümlemesi yöntemi uygulanmıştır. Türk dış göç sürecinin geniş yelpazeli sosyo-kültürel boyutları ile bu sürecin yol açtığı toplumsal değişimin Türk sinemasındaki yansımasının içerik çözümlemesi yapılarak irdelendiği çalışmada, Türk filmlerinin sözü edilen boyutları yansıttığı varsayımı temel alınmaktadır.

⁵ Bilhan Kartal, "Dış Göç Sürecinde Türk Kadınların Durumu: Almanya'daki Türk Kadın Göçmenler", **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri** (Birinci Cilt, Yedi Tepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2004-a), s.396

⁶ Timur Demirbaş, **Almanya'daki Türklerin Sorunları Bunların Suça Etkileri** (Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları:12,1990),s.1

Türk sinemasının bağımsız, dış göç sürecinde bulunan birinci ve ikinci kuşak Türk göçmenlerin bağımlı değişken olarak alındığı çalışmada Türk sinemasının Türk dış göç sürecine bakışı, Türk filmlerinde dış göç sürecinin yeri ve işlenen boyutları irdelenmektedir. Taranan Türk filmlerinin içinden çalışmanın amacına uygun olacağı düşünülen dört film seçilmiştir. Söz konusu filmlerin belirlenmesinde Türk dış göç sürecini etkili biçimde işlemelerinin yanı sıra gösterime girdikleri dönemlerde çok ses getirmiş olmaları da göz önünde bulundurulmuş özelliklerdendir. Saptanan filmlere ilişkin ayrıntılı bilgilere sınırlı kaynaklar çerçevesinde ulaşılmış, bu aşamayı filmlere yönelik içerik çözümlemesi izlemiştir. Türk dış göç sürecinin Türk sinemasına yansımaları sosyolojik bir bakış açısı ile irdelemeyi amaçlayan bu çalışmada, filmlerin Türk göçmenlerin sürece katılma biçimleri (yasal, kaçak, evlilik kanalı ile vb.), sürecin aile yapısına etkileri, kadın göçmenler, namus kavramı, kuşak sorunları, yaşam ve çalışma koşulları, kimlik sorgulamaları, uyum ve bütünleşme sorunları, yabancı düşmanlığı, eğitim ve dil sorunları vb. boyutları kapsayıp kapsamadığı sorgulanmaktadır.

Araştırmanın evrenini 1970’li yıllardan bu yana çekilen Türk filmlerinden genel olarak dış göç sürecini işleyen filmler temsil ederken, araştırmanın örneklemini ise bu filmler arasından bu sürecin sosyo-kültürel boyutlarını en ayrıntılı ve etkileyici biçimde vurgulayarak yansıttığı düşünülen dört film oluşturmaktadır.

Çalışma kuramsal ve uygulama olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın kuramsal bölümünde konuya ilişkin kaynaklar taranarak bugüne kadar oluşturulan kuramlar ile yapılan çalışmalar incelenmekte, Türkiye’den Batı Avrupa ülkelerine yönelik gerçekleşen dış göç süreci sosyo-kültürel boyutlarıyla ele alınmaktadır. Uygulama bölümünde ise Türk sinemasında var olan Türk dış göç sürecine ilişkin sınırlı yapıtlar çerçevesinde dış göç olgusunu konu edinen Türk filmlerine yer verilmektedir.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde, çağdaş göç sosyolojisi kuramları ele alınmakta, Türk dış göç süreci evrensel kuramlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Türk dış göç sürecinin birey, aile ve toplum düzeyinde ve bütün boyutlarıyla ele alındığı İkinci Bölümü, sinema-toplum ilişkileri bağlamında dış göç olgusunun Türk sinemasında yansımalarının irdelendiği Üçüncü Bölüm izlemektedir. Dördüncü Bölümde ise yapım bilgileri verilen dört film, dış göç sürecinin sosyo-

kültürel boyutları ile sürecin neden olduğu toplumsal değişim doğrultusunda ve göç sosyolojisi kuramları ile de desteklenerek karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bugüne değin Türk dış göç sürecine ilişkin yapılan çalışmalarda sürecin görünmez aktörlerine, kadın göçmenlere uzun süre vurgu yapılmadığı ve sürecin daha çok erkek egemen bakış açısıyla ele alındığı göze çarpmaktadır⁷. Bu nedenle çalışmanın özellikle İkinci ve Dördüncü Bölümlerinde göç sürecinin yol açtığı toplumsal değişimin en temel etkenlerinden biri olan Türk kadın göçmenleri görünür kılma amacı güdülmektedir. Sonuç Bölümünde ise elde edilen bulgular tartışılmaktadır.

1960'larda başlayan ve günümüze değin süregelen Türk dış göç sürecinin, Türk sinemasında yansımalarını sadece dört ürün kapsamında irdeleyerek bir genellemeye gitmenin gerçekçi olmayacağı açıktır. Bu nedenle elde edilen bulguların yaklaşık 30 film arasından belirlenen dört filme ilişkin değerlendirmeleri içerdiğini vurgulamak yerinde olacaktır.

⁷ Kartal, a.g.e, 2004-a, s.403 & İpek İlkkaracan & Pınar İlkkaracan, 1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç (Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere; Tarih Vakfı Yayınları.İstanbul:1998), s.321

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ OLGUSU VE ULUSLARARASI GÖÇ KURAMLARI

Göç olgusunun insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. İnsanoğlunun tarih sahnesine çıktığı andan itibaren birey, hane, grup ya da kitle düzeyinde bu olgu ile iç içe yaşadığı bilinen bir gerçektir. Sürekliliği olan ve geniş kitleleri kapsayan göç olgusu genelde bugüne değin daha iyi yaşam koşullarına erişme amacıyla henüz keşfedilmemiş yerlere yönelik gerçekleşmiştir⁸.

Göç, ivme kazandırdığı sosyal değişimin ve dolayısıyla sosyal hareketlerin hem nedeni hem de doğurgusu olan ve sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları ile irdelenmesi gereken bir olgudur. Toplamların ve bireylerin yaşamlarını sosyo-ekonomik, kültürel, siyasal ve psikolojik açılardan çok yönlü ve derin bir biçimde etkiler⁹.

Bu bölümde modern dönemdeki göç türleri ele alındıktan sonra uluslararası iş gücü göçüne yönelik oluşturulan göç kuramları irdelenecektir.

1. GÖÇ OLGUSUNUN TANIMI VE GÖÇ TÜRLERİ

Toplamların ve bireylerin yaşamını çok yönlü ve köklü biçimde etkileyen göç en genel tanımıyla bir nüfus hareketidir. Bireyler ya da gruplar sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal nedenlerle bir coğrafi bölgeden ayrılp başka bir coğrafi bölgeye hareket ederler. Göç olgusu sosyal bilimciler tarafından nüfus ve kaynaklar arasında daha iyi bir denge sağlayabilmek için ortaya çıkan bir çaba olarak da yorumlanmaktadır¹⁰. Faist ise göçü yaşanan yerin, daimi veya yarı daimi olarak idari sınırın dışına doğru değiştirilmesi olarak tanımlar. Doğum ve ölüm gibi demografik olaylar dışında bir çok kez farklı süreler için ve bölgesel ayrımın dışına doğru göç edilebilmektedir¹¹.

Göçmenler yeni yerleşkelerinde sosyal ve kültürel değişmelere neden olurken kendileri de değişime uğramaktadırlar. Toplumsal yapıda sosyal, kültürel, ekonomik ve politik değişmelere neden olan göç, ülke sınırları dikkate alınarak iç ve dış göç; baskı

⁸ Mesut Sarı, **Kentleşme, Göç ve Sosyal Bütünleşme**, <http://www.angelfire.com/folk/sosyoO/kentvegoc.htm>, 12 Şubat 2004, s.3.

⁹ Esma Durugönül, “ Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler”, içinde: **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi- Toplum ve Göç, Sosyoloji derneği Yayınları** no:5 Ankara 1997, s.95.

¹⁰ Sarı, a.g.e.,s.2,3 & Durugönül, a.g.e.,s.95.

¹¹ Thomas Faist, **Uluslararası Göç ve Ulusal Toplumsal Alanlar** (Birinci Basım, Ankara: Bağlam Yayıncılık,2003), s.41,42.

ögesi doğrultusunda ise zorunlu ve isteğe bağlı göç olarak tanımlanmaktadır¹². İç göç aynı toplumsal sistemde dış göç ise kendine özgü koşullar çerçevesinde ve farklı toplumsal sistemler arasında gerçekleşir. Göç kararı herhangi bir otoritenin ya da doğal koşulların zorlaması sonucunda alındığında “zorunlu göç”, bireyin özgür iradesiyle alındığında ise “isteğe bağlı göç” olarak adlandırılmaktadır¹³.

Bu çalışmada “Göçmen” kavramı, bir ülkeden diğer bir ülkeye belirli bir zaman diliminde çalışmak amacıyla hareket eden birey anlamında kullanılmaktadır. Birey yaşamında bir ya da birden fazla göç kararı alabilmekte, bulunduğu ülkeden memleketine kesin dönüş yapmakta ya da “daireysel” – “tekrarlı” olarak tanımlanan, farklı coğrafyalarda süreklilik kazanan bir göç tarzını benimsemektedir. Göçün yan süreci olarak değerlendirilen geri dönüş sürecinde bulunanlar bu kez kendi ülkelerine uyum sağlama açısından sorunlar yaşayabilmekte, kimi durumlarda yaşam koşullarına tahammül edemediklerinden ülkelerini terk edebilmektedirler¹⁴.

2. ULUSLARARASI GÖÇ KURAMLARI

Uluslararası göç kuramlarına geçmeden önce uluslararası göç kavramını tanımlamak yerinde olacaktır. Bir ulus devletten diğerine doğru gerçekleşen sürekli bir hareket anlamını taşıyan uluslararası göç çok sayıda bağ ile çok sayıda ulus devlet içinde hareket edenlerle kalanlar arasındaki bağları kapsayan, çok boyutlu ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreçtir¹⁵.

Sosyal bilimlerde göç araştırmalarına ve göç hareketlerine ilişkin kuramlar çok eskilere dayanmaktadır. İ.Ö. 6. yüzyılda Çinlilerin ilgisini çeken nüfus konusu günümüze değin devlet kuramlarının temel ögesi olmaya devam etmiştir. Göç olgusunun bilimsel tartışmalara konu olması ise 19. yüzyıla rastlamaktadır. Söz konusu tartışmaların ilk kez 1885-1889 yılları arasında İngiltere'deki iç göç istatistiklerine dayanarak göç hareketlerinin büyük çoğunluğunun kısa mesafelere yönelik olduğunu, uzak mesafeli göçlerin ise daha çok ticaretin ve sanayinin yoğunlaştığı merkezlere doğru gerçekleştiği savını ortaya koyan Ravenstein tarafından başlatıldığı bilinmektedir.

¹² Durugönül, a.g.e., s.95.

¹³ Cengiz Şahin, “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi** (Cilt 21, Sayı 2, 2001, 57-67) s.59.

¹⁴ Faist, a.g.e., s.42.

¹⁵ Aynı, s.30.

Ravenstein'a göre, göç hareketlerinin nedeni genelde ekonomik temellidir ve yasama organlarının müdahalesi ile sınırlandırılabilir hatta durdurulabilir¹⁶.

İç ve dış göç olgusu 19. yüzyılda kapsamlı ve tek bir kuramla açıklanmaya çalışılırken 20. yüzyılda farklı kavramlar ve varsayımlar çerçevesinde değişik kuramlar geliştirilmiştir. Geliştirilen yeni kuramlar göç olgusunu birey, hane halkı, ulusal ve uluslararası pazarlar gibi farklı nedensellik süreçlerine dayandırmaktadır.

Çalışmada göç olgusunu tek bir kuramla açıklamak yerine var olan göç kuramları bağlamında irdelemenin gerçekçi olacağı görüşünden hareket edilmiştir. Bu bölümde farklı çıkış ve odak noktalarını içeren uluslararası göç kuramları birbirinden bağımsız ele alındıktan sonra Türk dış göç süreci söz konusu kuramlar doğrultusunda değerlendirilecektir.

2.1. Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı

Uluslararası göç hareketlerini açıklamaya çalışan en eski kuram olan Lewis (1954), Ranis ve Fei (1961), Haris ve Todaro (1976) tarafından geliştirilen. Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı, Dengeli Büyüme Modeli olarak da adlandırılmaktadır. Ekonomik temelli olan bu kuram uluslararası göçün nedenini emek konusundaki arz-talep değişiminin farklı coğrafi bölgelerde ortaya çıkması olarak gösterir. Emeğin yoğun olduğu ülkelerde ücretler düşük sermayenin yoğun ancak emeğin sınırlı olduğu ülkelere ise ücretler yüksektir. Bu fark düşük ücretli iş gücünün yüksek ücret veren ülkelere göç etmesine yol açmaktadır.

Bu kuram çalışma amaçlı göç olgusunu bölgedeki ya da dünya çapındaki ekonomik çıktıyı, ülke sınırları içinde ve dışında, fazla olduğu yerlerden kıt olduğu yerlere yönelik transferi aracılığıyla arttırmanın rasyonel yolu olarak değerlendirmektedir. İş gücü göçünün sonucunda emek fazlasına sahip olan ülkelere emek piyasası daralırken ücretler yükselir. Buna karşılık sermaye yoğun ülkelere ise ücretler düşer ve sonuçta uluslararası iş gücü göçü kanalı ile bir denge sağlanır. Örnek vermek gerekirse, 1960'larda hızlı ekonomik büyüme sürecindeki Batı Avrupa'da iş gücüne aşırı talep ortaya çıkmıştır buna karşılık Güney Avrupa ülkelerinde iş gücü fazlası söz konusudur. Güney'den Kuzey'e yönelik gerçekleşen iş gücü göçü Batı

¹⁶ Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa**, (Bilgi Üniversitesi Yayınları,2002), s.5

Avrupa'daki iş alanlarının doldurulmasını, Güney Avrupa'da ise işsizlik baskısının ve maliyetlerin azaltılmasını ayrıca göçmen işçilerin gönderdikleri tasarruflar yoluyla kalkınmanın hızlandırılmasını olanaklı kılması beklenmiştir. Böylece iş gücü fazlasının ihracının bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltacağı ve dengeli bir büyümeye yol açacağı varsayılmaktadır¹⁷. Az gelişmiş ekonomilerde dış göç sürecinin ekonomik gelişmeye olumlu katkısı olacaktır¹⁸. İş gücü transferi göç veren bölgenin göç alan ülkenin ekonomik düzeyine yaklaşmasına ivme kazandıracaktır. İş gücü gönderen ülkelere yapılan yatırım, diğer bir deyişle, sermayenin gelişmekte olan ülkelere doğru akışı yöneticileri, teknisyenleri ve kalifiye işgücünü de beraberinde getirecektir. İstihdam edilemeyen iş gücünün ihracı ve onların tasarruflarının dönüşü sonuçta göç veren ülkenin kalkınmasını hızlandıracak bir ekonomik destek sağlayacaktır. Yurt dışına yönelik gerçekleştirilen göç hareketi, göç veren ülkedeki ücretlerin artmasına ve göçmenlerin kendi ülkelerinde tasarrufları ile yeni iş olanakları yaratmalarına yol açarak kendiliğinden duracaktır. Geri dönen göçmen işçilerin de edindikleri mesleki deneyimleri nedeniyle ülkenin endüstri ve hizmet sektörlerinin gelişmesine ivme kazandıracaklar ayrıca çağdaş toplumun norm ve değerlerini ülkelerine taşıyarak sosyal değişime yol açacaklardır¹⁹.

Özetlenecek olursa, Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı şu varsayımları içermektedir: Uluslararası iş gücü hareketi ülkeler arasındaki ücret farklılığından doğmaktadır. Ücret farklılığının giderilmesi bu göç hareketini sona erdireceği gibi bu farklılığın olmadığı yerlerde göç hareketine de tanık olunmayacaktır. Dış göçün nedeni ekonomik temellidir, vasıflı ve vasıfsız işçiler göç hareketini farklı algırlar ve göçmenler iş gücü piyasalarının birincil mekanizmalarını oluştururlar. Kuram göç hareketlerinin ancak iş gücü piyasalarının göç veren ve göç alan ülkeler tarafından denetlenmesi ile önlenebileceğini öne sürmektedir.

2.2. Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı

Modernleşme Ekolü olarak da anılan ve Sjaastad, Borjas ve Todaro tarafından geliştirilen Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramına göre uluslararası göç hareketleri

¹⁷ Philip L. Martin, **Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü**. Pelin Ofset, Ankara, 1991, s.9-11

¹⁸ Martin, **a.g.e.**, s.9,10,11

¹⁹ Nermine Abadan-Unat, Ruşen Keleş, Rinus Penninx, Herman Van Renselaar, Leo Van Velzen, Leylâ Yenisey, **Migration and Development**, Ajans-Türk Pres, Ankara, 1976, s.372,373

lkeler arasındaki kazanç-istihdam oranlarının farklılığından ve iş gücü piyasaları arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Rasyonel düşünen birey, maliyet-kar hesabı yaparak daha yüksek kazanç sağlamayı umduğu yerlere göç etme kararı alır. Daha fazla verimlilik sonucunda elde edeceği yüksek kra ulaşmayı hedefler.

Bu kuram uluslararası göç hareketlerinin farklı toplumlar ya da farklı toplumsal sistemlerdeki “itim” ve “ekim” faktörlerini vurgulamaktadır²⁰. Ekonomik büyüme, elverişli demografik koşullar ve yerel iş gücünün yukarı doğru hareketi “ekim” nedenlerini oluştururken işsizlik, ekonomik açıdan az gelişmişlik ve sanayileşememe ise gç veren ülkelerin “itim” nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kurama göre, sanayileşmiş ve yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler bireysel ekonomik durumunu düzeltmek isteyenler açısından çekici gelmektedir. Bu bağlamda gç istihdam edilmeyi ve daha yüksek statüyü hedefleyen bireylerin gönüllü tercihi olarak görülür. Sürecin aile parçalanması, yaşamını sürdüreceği yeni toplumda algılanma, yeni toplum ile bütünleşme, dil sorunları vb. zorluklarla karşılaşma riski taşımasının yanı sıra yolculuk giderleri, gidilen ülkede konuşulan dili öğrenmek için dil kurslarına kayıt olma vb. kimi harcamalar da söz konusudur. Gç alan ülkelerin çalışma koşulları psikolojik açıdan çekici, maliyet masrafları ise negatif sayılmaktadır. Tüm bu yatırım ve fedakarlıklara karşın bireyler en yüksek kazancı sağlayacağını düşünerek bu sürece gönüllü olarak katılırlar. Göç ettikleri ülkelerde mesleki beceri kazanarak kalifiye eleman olacakları ve geri döndüklerinde ülkelerinin ekonomik gelişimine katkıda bulunacakları varsayılmaktadır.

ğrenim düzeyi, iş becerisi ve yabancı dil bilmek gibi kimi özelliklerin göçmenlerin iş bulma olasılığını arttıracağını ne süren kurama göre, gç olgusu bölgeler arasında bir denge oluşmasını sağlayan olumlu bir nüfus hareketi olarak da değerlendirilmektedir. Nüfus gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru yönelecek, bu süreçte gelişmiş bölgelere göçen nüfusun yaratacağı yeni talep ve iş gücü transferi, az gelişmiş bölgelerde üretim artışını ve iş gücü talebini doğuracak ve böylece gç hareketi zayıflayacaktır. Kuram, gç alan ve güç veren ülkelerde hükümetlerin gç hareketlerini bireylerin kazanç düzeylerini etkileyerek denetleyebileceğini ne sürmektedir.

²⁰ şahin, a.g.e., s.59

Bu bağlamda kaçak işçi çalıştıranlara ağır para cezası öngörülebilir ve iş gücü gönderen ülkeye uzun vadeli, gelişmesine yönelik krediler verilebilir²¹.

2.3. Yeni Ekonomi Kuramları

80'li yıllardan itibaren oluşturulan Yeni Ekonomi Kuramına (Stark ve Levhari (1982), Stark (1984), Katz ve Stark (1986), Stark 1991) göre birey göç kararını tek başına almaz, bu kararda ailenin tüm üyeleri etkindir hatta topluluğun ortak kararı söz konusudur. Göç sürecinden beklenen sadece yüksek gelir değildir, gelirle ilgili riskler azalacak ve yerel piyasaların başarısızlıklarının üstesinden gelinecektir.

Gelişmiş ülkelerin çoğunda hane geliriyle ilgili rizikolar işsizlik sigortası gibi kurumsallaşmış mekanizmalarla önlenmeye çalışılmaktadır. Buna karşın az gelişmiş ülkelerde bu tip mekanizmaların işlevini hane halkı üstlenmektedir. Kimi aile bireyleri yerel ekonomi sektöründe iş bulurken kimileri de yurt dışında çalışma olanağı ararlar. Böylece ülke ekonomisinin bozulması durumunda hane halkı gelirini yurt dışındaki aile bireylerinin gönderdiği kazançla dengeler. Göçmen havaleleri tüketimin yanı sıra yatırımlara da yönlendirilir²².

Bu kuramın çıkış noktası olan gelir, Neo-Klasik Kuramda kabul edildiği gibi türdeş bir meta değildir. Esas olan gelirin kaynağıdır. Hane halkı gelirin düştüğü durumlarda aile bireylerinin teşebbüsleriyle yeni gelir kaynakları elde edilebilmektedir. Bu doğrultuda amaç sadece geliri arttırmak değil aynı zamanda hanelerin diğer ailelere oranla görece yoksulluklarını gidermektir.

Göç etmek bu bağlamda, yerel ekonomik etkinliklere katılım konusundaki sermaye bulma engelini aşmak için ideal bir yol olarak görülebilir. Bu da ücret farklılıkları ortadan kalksa bile uluslararası göç hareketinin süreceğini gösterir. Göç veren ülkenin bazı piyasalarının eksik ya da dengesiz olması durumunda göç etme isteği devam edecektir. Hükümetlerin göç hareketini etkileyebilmesi için yalnız iş gücü piyasasını şekillendirecek politikalar geliştirmesi değil, sermaye ve sigorta piyasalarını da düzenlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda işsizlik sigortası önemli bir görev üstlenmektedir. Gelir dağılımını etkileyen hükümet politikaları ve yeni ekonomik

²¹ Abadan-Unat, a.g.e.2002,s.7.

²² Aynı, s.9

yapılar bazı ailelerin görelî yoksulluk anlayışlarını etkileyerek göç etme isteklerini engelleyebilir²³.

2.4. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı

Temsilcisi Michael J. Piore kabul edilen İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramına göre uluslararası göç hareketi modern sanayi toplumlarının iş gücü talebinden doğmaktadır. Piore modern endüstri toplumlarında işçi göçünü üç aşamalı yöntem olarak değerlendirir. Birinci aşama işverenlerin yurt dışından ya da geri kalmış iç bölgelerden yerli halkın kabul etmeyeceği ikincil iş piyasasında düşük vasıflı ve düşük ücretli işlerde çalıştırılacak işçi almalarıyla oluşur. Bu aşamanın gerçekleşmesinde göçmen iş gücünün eğiliminin de payı küçümsenemeyecek boyuttadır. Göçmen iş gücü genelde sosyal hiyerarşi içinde küçük girişimlerde bulunmaya ya da toprak satın almaya yetecek kapitali sağlayarak ülkesine geri dönmeyi hedefler. Ailelerinden ve ait oldukları toplumdan uzakta bulunan göçmen iş gücü ekonomik beklentiler doğrultusunda daha fazla kazanç elde etme konusunda güdülenir. İkinci aşamada ise kimi göçmenler çalıştıkları ülkede yerleşme kararı alarak ailelerini de yanlarına çağırırlar. Söz konusu grubun ikinci kuşağı birinci kuşağın üstlendiği ikincil emek piyasasına ait düşük vasıflı ve düşük ücretli işleri reddetme, yerleşilen ülkenin toplum yapısıyla bütünleşme ve emek piyasasında özel sektörde çalışma eğilimi gösterir²⁴.

Göçmen iş gücünün yerleştiği ülkenin sosyal ve ekonomik yapısıyla bütünleşmesi ise üçüncü aşamayı oluşturur. Birinci ve ikinci aşamadaki ilişkiler arasında içsel bir sorunun varlığına karşın sermaye sahipleri ile yerli iş gücü tarafından gerekli görülen ve talep edilen göçmen iş gücü bir tampon mekanizması işlevini üstlenerek iş piyasasında özel sektör içindeki yerli iş gücünü tamamlayıcı nitelikte performans gösterir. İkinci kuşak göçmen ise özel sektörde kazanılmış haklara sahip olan yerli işçilerle yarışır, rekabet eder. Ancak özel sektörün herkese yetecek kadar genişlemesi ön koşuldur. Birinci aşamada yer alan göçmen iş gücü çalıştığı ülkeye yerleşerek iş piyasasının özel sektörü içinde ekonomik büyüme tarafından idame edilemeyecek kadar fazla olan ikinci kuşağı yaratır. Sosyal ve ekonomik mücadelenin bir sonucu olarak ele alınması gereken bu durum, denizaşırı ekonomilerin düşük ücretli

²³ Abadan-Unat, **a.g.e.2002**, s. 10.

²⁴ Michael J.Piore, **Birds Of Passage: Migrant Labor And Industrial Societies**. Cambridge Universtiy Pres, New York, s.786-788

kapital ihracı ve özel sektördeki teknolojik değişimler tarafından sürekli beslenir ve tetiklenir²⁵.

Kurama göre modern endüstri toplumlarını sürekli, ucuz ve esnek iş gücü aramaya iten dört temel özellik söz konusudur²⁶:

- Yapısal enflasyon bu özelliklerden ilkidir. Ücretler yalnızca arz ve talebi değil, ücret karşılığı yapılacak işe bağlı olan statüyü ve itibarı da belirlemektedir. Mesleki hiyerarşinin en alt kademesinde yer alan iş için vasıfsız eleman arandığı zaman bu işe karşılık yüksek bir ücret saptanamamaktadır. Aksi takdirde statüye bağlı olan hiyerarşinin tümü sarsılacak ve her kademe bir ücret zammı isteyecektir. Bu durumda ücretlerin düşük tutulması tek çözüm yoludur. Yerli işçiler bu çözüme sendika ve bağlı oldukları diğer kurumlar nedeniyle yanaşmayacakları için geriye kalan tek çözüm yolu düşük ücrete razı olacak iş gücü ithal etmektir.

- İkinci özellik ise çalışma güdüsüdür. Bireyi çalışmaya iten tek neden gelir elde etmek değil aynı zamanda toplumsal itibar sağlamaktır. Mesleki hiyerarşinin en alt basamağında yer alan iş gücü bu güdülenme isteğini taşır. Yerli iş gücünün yükselme arzusuna yanıt verebilmek için en alt basamakta statü ve itibar kaygısı olmaksızın sadece daha fazla kazanç elde etmek ve dolayısıyla daha fazla tasarruf etmek isteyen iş gücü bulundurmamak bu sorunu çözmektedir. Kuram gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki yaşam standardı farkı yabancı iş gücünün kanaatkârlığı ile açıklanmaktadır. Göçmen iş gücünün elde ettiği ücret memleketinde elde ettiği ücret ile karşılaştırıldığında daha doyurucudur. Kendisini çalıştığı toplumun bir üyesi olarak görmeyen göçmen iş gücünün elde ettiği gelir ona kendisini bağlı hissettiği ülkesinde prestij sağlamaktadır. Bunun yanı sıra uluslararası göç hareketinin temelinde yerli iş gücüne dikey yönde bir toplumsal hareketlilik ve sosyal statü kazanma olanağı sunmaktadır.

- Bu sürecin üçüncü özelliği iş gücü arzının sınırsız olmasıdır. Geniş çaplı iş gücü ithal eden ABD, Fransa ve Almanya bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Almanya örneği ele alınacak olursa, Almanya İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Doğu Avrupa'dan iş gücü alırken savaş sonrası dönemde Doğu Almanya'dan kaçanları

²⁵ Piore, a.g.e.,s.786-788

²⁶ Abadan-Unat, a.g.e.2002,s.11,12 & Piore,a.g.e.,s.786-788

yabancı iş gücü olarak kabul etmiş, Batı ve Doğu Berlin arasında duvarın örülmesinin ardından diğer emek yoğun ülkelere yönelmiştir.

•Uluslararası göç sürecinin dördüncü özelliği ise bu sürecin tükenmezliğidir. İlegal iş gücü, ABD ve Avrupa hükümetlerinin uyguladıkları tüm politikalara karşın sığınmacı sıfatını kullanarak ve yaşam riskini göze alarak hedeflediği ülkelerin sınırlarını zorlamaktadır.

Piore uluslararası göç hareketini yukarıda değinilen özellikleri göz önünde tutarak açıklamaya çalışmaktadır. Piore'ye göre iş gücü piyasası iki sektörden oluşmaktadır. Birinci sektördeki iş alanlarında daha çok yerli işçiler istihdam edilmektedir. İkinci sektörde ise göçmen işçilerin yoğunluğu söz konusudur. Bu ayrımın oluşmasında sermaye ile emek arasındaki fark etkilidir. Üretim sektöründe sermaye değişmeyen, emek ise değişken bir faktördür. Talep dalgalanmaları karşısında sermaye sabit tutulurken iş gücü tasfiye edilebilir. Sermaye yoğun yöntemler temel istekleri, emek yoğun yöntemler ise mevsimlik dalgalı istekleri karşılamak üzere kullanılmaktadır. Bu ayrım karşısında iş gücü ikiye bölünmektedir²⁷:

Sermaye yoğun birinci sektör işçileri en iyi donanıma sahip vasıflı işlerde çalıştırılmaktadır. Yaptıkları işlerin bilgi ve beceri isteyen karmaşık işler olması nedeniyle iş verenler bu işçileri meslek içi eğitim programlarına tabi tutarak onlara yatırım yaparlar. Çoğunlukla sendika üyesi olan bu işçilerin işine son vermek işverene maddi yükümlülük getireceğinden onlar sermayenin bir parçası haline gelmişlerdir.

Buna karşın emek yoğun ikinci sektör işçileri ise vasıfsız işlerde istihdam edilmektedir ve ekonomik bunalım dönemlerinde işverene herhangi bir külfet getirmeksizin her an işlerine son verilebilmektedir. İş gücü sektörünün bu ikili yapısı bölünmüş iş gücü piyasasını oluşturmaktadır. İkinci sektörün temel özellikleri arasında düşük ücret, istikrarsız çalışma koşulları ve toplumsal hareketlerin yokluğu sayılabilir. Sektörün bu olumsuz nitelikleri yerli işçileri ikinci sektörden uzak tutmaktadır. Bu nedenle işveren talebin arttığı durumlarda göçmen işçilere başvurmaktadır.

Bu kuram mikro ekonomi modellerinde ileri sürüldüğü gibi, göç etmek isteyen bireylerin rasyonel düşünce sonucu aldıkları kararları ve bireysel istekleri göz ardı etmemektedir. Ancak diğer kuramlardan farklılık gösteren belirli varsayımlara da dayanmaktadır. Bu varsayımlara göre uluslararası göç hareketi gelişmiş ülkelerin iş

²⁷ Piore, a.g.e., s.786-788

gücü isteği ile istihdam kararına bağlıdır. Göçmen işçi isteği istihdam uygulamalarından kaynaklandığı için ücret farklılıkları bu noktada yeterli ve gerekli bir koşul değildir. Toplumsal ve kurumsal mekanizmaların ücretleri düşük tutan faktör olması nedeniyle göçmen işçi sayısının azalması ücretleri yükseltmez. Bu doğrultuda hükümetler ücret ve istihdam alanında oluşacak küçük değişiklikler yolu ile uluslararası göç hareketini etkileyemezler. Bu alandaki isteği değiştirmek dünya ekonomisi yapısında temel değişiklikler gerektirmektedir²⁸.

2.5. Merkez-Çevre İlişkileri Kuramı

Merkez-Çevre İlişkileri Kuramında Castells (1989), Sassen (1988,1991) ve Moravska (1990) gibi toplum bilimciler göç olgusunu Wallerstein'in 1974'te geliştirdiği kavramlara dayanarak 16. yüzyıldan günümüze değin dünya pazarlarının genişlemesi çerçevesinde açıklamaktadırlar.

Göç hareketi sermayenin özel bölgelerde birikiminin bir sonucu olarak başlamıştır. Bu sermayenin optimal biçimde kullanımı için iş gücünün devşirilmesi gerekmektedir. İş gücünün daha çok sermaye birikimine yol açması emeğe olan talebi daha çok arttırmaktadır. Merkez hızlı bir gelişme sürecindedir buna karşın sermaye birikiminin merkezi için iş gücü sağlayan bölgelerde sürekli azalan iş gücü yerel gelişimi engellemektedir. Bu bölgelerde sermaye birikimi söz konusu olsa bile gelişmesi çok yavaş olacaktır. Çevre ülkeler bugün uluslararası piyasanın işlenmiş ürünleri ile rekabet edememekte ve zaman geçtikçe de rekabet güçleri azalmaktadır²⁹.

Bu yaklaşımda Neoklasik Ekonominin Makro ve Mikro kuramlarının varsayımlarının aksine denge yerine dengesizlik olduğu ileri sürülmektedir. Dengesizliğin gelişmiş bölgelerden az gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşen sermaye akışından kaynaklandığını öne süren bu kurama göre göç olgusu göç veren bölgeyi insan gücü açısından devamlı kayıplara uğratmakta ve sahip olunan kaynakların tükenmesine yol açmaktadır³⁰.

“Merkez-çevre” ilişkileri ya da “gelişmiş-az gelişmiş” ülkeler arası istismara dayanan ilişkileri vurgulayan ve alternatif bir yaklaşım içeren bu kurama göre uluslararası göç kapitalist gelişmenin neden olduğu kopmaların ve yer değiştirmelerin

²⁸ Abadan-Unat, a.g.e.2002,s.14

²⁹ Abadan-Unat, Ruşen Keleş ve diğ. a.g.e. s.373

³⁰ Sarı, a.g.e., s.4

doğal bir sonucudur. Kapitalist ekonominin giderek yayılma eğilimi göstermesi ve bu doğrultuda çevre bölgelerdeki toprağın, hammaddenin ve emeğin dünya pazarlarının denetimi altına girmesi göç hareketlerine neden olmaktadır. Bu bağlamda modernleşmeyi ve gelişmeyi sağlayamayan göç olgusu, göç veren ülkelerin iş gücü kaynaklarının gelişmiş ülkeler yararına kullanılmasına hizmet etmekte ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir³¹.

Göçmen işçiler yerli işçilerin tercih etmediği tehlikeli ve düşük ücretli işlerde çalıştırılmaktadır. Ayrıca ülkelere yıpranmış, yaşlı ve sağlıksız bir durumda döndükleri için ülke ekonomisine de katkıda bulunacak durumda değildirler. Dahası bu işçilerin içinde bulundukları olumsuz koşullar nedeniyle sanayi toplumunun yaşam standartlarından, norm ve değerlerinden yeterli düzeyde etkilenmedikleri için geri dönüşlerinde toplumsal değişme için itici bir faktör olamayacakları açıktır. Bunun yanı sıra göçmen işçilerin ülkelere gönderdikleri tasarruflar ödemeler dengesinde önemli bir değişme yaratmamakta ve her zaman yurt içi yatırım aracı olarak kullanılmamaktadır³².

Kurama göre kapitalist çiftçiler küresel pazar ekonomisi ile rekabet edebilmek için çevre alanlarında üretimi tek düze hale getirmekte, sanayi ürünü gübre ve tohum kullanmaktadırlar. Bu gelişmeler sonucunda bir çok tarım işçisi işsiz kalmakta yerel tarımsal topluluklar zayıflamaktadır. Bunun yanı sıra merkez kapitalist ülkelerdeki sanayi firmaları gelişmekte olan ülkelere montaja dayalı fabrikalar kurmakta ve daha çok kadın işçileri tercih etmektedir. Bunun sonucu olarak geleneksel üretim mekanizmaları zayıflamakta ve ücretler düşmektedir. Fabrikaların kadınları tercih etmesi de erkeklerin iş bulma olasılığını azaltmakta dolayısıyla göç etmeye hazır bir nüfus ortaya çıkmaktadır. Çevre bölgelerdeki kapitalist ekonomiler tarafından yaratılan bu durum sonucunda iş gücü daha çok gelişmiş kapitalist ülkelere doğru akmaktadır³³.

Merkez ülkelerin sermaye sahipleri malları sevk etmek, makineleri teslim etmek, hammaddeleri ihraç etmek ve işletmelerin eşgüdümünü sağlamak için yatırım yaptıkları ülkelere ulaşım ve erişim sistemleri kurmaktadırlar. Bu bağlantılar yalnızca mal, ürün, sermaye ve bilgi akışını hızlandırmakla kalmamakta aynı zamanda göç etmek

³¹ Şahin, a.g.e.,s.60

³² Aynı ,s.61

³³ Abadan-Unat, a.g.e.,2002,s.16

isteyen insanların hareketliliğini de kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda vurgulanması gereken mallar ve sermayeler ile iş gücünün farklı yönleri hareketlidir³⁴.

Merkez-Çevre İlişkileri Kuramı ayrıca dünya ekonomisini ayakta tutan bankacılık, finans ve mesleki hizmetler sektörlerinin az sayıdaki büyük kent merkezlerinde toplandığına dikkati çekmektedir. New York, Chicago, Los Angeles ve Miami ABD'deki; Londra, Paris, Frankfurt ve Milano Avrupa'daki; Tokyo, Osaka ve Sydney ise Uzak Doğu'daki bu tür küresel kentlerdendir. Çok yüksek bir refah düzeyinin ve yüksek vasıflı iş gücünün var olduğu küresel kentlerde aynı zamanda vasıfsız iş gücüne de gereksinim söz konusudur. Kapitalist piyasa sistemi çevre ülkelerine sızarak göçe neden olmaktadır. Yukarıda da vurgulandığı gibi uluslararası iş gücü akımı, uluslararası mallarla sermaye akımını ters yönde izlemektedir³⁵.

Kurama göre uluslararası göç özellikle geçmişte sömürgecilik yapmış olan devletler ile eski sömürgeler arasında gerçekleşmektedir. Sömürgecilik döneminde bu ülkelerle kurulan iletişim bağları taban oluşturduğu bugün yaşanan göç sürecini kolaylaştırmaktadır. Kapitalist ekonomiler sınırları dışında yaptıkları yatırımları koruyabilmek için gerektiğinde siyasal ve askeri müdahalelere başvurmaktadır. Bu müdahalelerin başarısızlığa uğradığı durumlarda ise merkez ülkelere yönelik sığınmacı hareketler görülmektedir³⁶.

Merkez Çevre İlişkileri Kuramı uluslararası göçün küresel ekonominin yapısı ve dinamikleri ile ilgili olduğuna, ülkeler arasındaki ücret ve istihdam koşullarından çok az etkilendiğine vurgu yapar ve bu göçün küreselleşen piyasa ekonomisinden kaynaklandığı görüşünden yola çıkarak göç hareketleri ancak hükümetlerin denizaşırı yatırım alanları ile çok uluslu şirketlerin finans faaliyetlerinin denetlenmesi sonucunda önlenebileceğini var sayar³⁷.

2.6. Marksist Kuram

Bu kuramın en önemli özelliği Merkez-Çevre İlişkileri Kuramı ve İkiye Bölünmüş Emek Piyasası kuramının savlarıyla örtüşüyor olmasıdır. Marksist Kuram adeta her iki kuramı da sentezlemektedir.

³⁴ Abadan-Unat, a.g.e.2002,s.15,16

³⁵ Aynı, s.17

³⁶ Aynı,s.17,18

³⁷ Aynı, s.16-17

Çağdaş göç olgusu “kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası”, “teknelci kârların düşme eğilimi” ve “bu eğilime karşı sermayenin çare arayışları” bütünlüğü içinde irdelendiğinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalist sistem çerçevesinde geri kalmış ülkelerden gelişmiş kapitalist Avrupa ülkelerine yönelen iş gücünü açıklamakta en işlevsel kuramsal çerçevenin Marksizm olduğu öne sürülebilir³⁸. 1950’lerden sonra kapitalist sistem içinde yer alan gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında yeni ilişki türleri ve bağımlılıklar ortaya çıkmıştır. 1950’lerde kapitalist Avrupa ülkelerinde özellikle Federal Almanya’da ekonomi ve sanayi hızlı bir yükseliş sürecine girmiştir. Ücretler kapitalist sistem içerisinde özellikle geri kalmış ülkelere göre ortalamanın üstüne çıkmış, yedek iş gücü ordusu kâr oranları üzerinde baskı yapabilecek kadar azalmıştır. Bu baskıyı engelleyebilecek düzeyde tutabilmek ve bazı sanayi dallarında var olan iş gücü açığını kapatabilmek için sistemin yeni iş gücüne gereksinimi ortaya çıkmıştır. Diğer tarafta aynı sistem içinde geri kalmış ülkelerde savaş sonrası geleneksel yapılar hızla çözülmeye başlamış, kapitalist ilişkiler gelişmiş, kırdan kente yönelik iç göç hareketi ivme kazanmış ancak gelişmemiş ekonomi yapısı nedeniyle topraktan kopan iş gücü sanayi kuruluşları tarafından da yeterli düzeyde kullanılamamıştır. Bu çerçevede günümüze değin süre gelen, çevre ülkelerden çekim faktörünün söz konusu olduğu Avrupa ülkelerine yönelik iş gücü göçü gerçekleşmektedir. Yabancı iş gücü kâr oranlarını olumsuz yönde etkileme durumunda en düşük ekonomik ve toplumsal maliyetle ülkesine geri gönderilebilecek ve sistemin dönemsel bunalımlarında sübap işlevi görecektir. Akışkanlık ve hareketlilik özelliklerine sahip olan yabancı iş gücü, ileri kapitalist ülkeler tarafından sistemin değişmez parçası olan kâr oranlarının düşme eğilimine ve dönemsel bunalımlara karşı en iyi tedbir olarak tercih edilmektedir³⁹.

Kapitalizm giderek artan bir sermaye birikimini ve bunu sağlayabilecek üretim artışının sürekliliğini gerektirir. Ancak piyasanın her zaman üretimle uyumlu çalışması mümkün olmamaktadır. Bu da ekonomide darlık, büyüme ve enflasyon eğilimleri ile sonuçlanmakta ve işsizlik bunalımlarına yol açmaktadır. Bu düzenin devamlılığı için darlık dönemlerinde işten çıkarılıp büyüme döneminde işe alınabilecek yedek işgücü bulunmalıdır. Bu iş gücü ulusun örgütlü işçi sınıfından oluşur ise sınıf zarar gördüğü takdirde düzene son verilmesini isteyecek devrimci işçi sınıfı haline gelebilir. Bu yedek

³⁸ Oya Baydar-Engin, “Göçün Öteki Yüzü Geridönüş”, **Federal Almanya’da Türk Göçmenler-Cilt II** (Almanya: Önel-Verlag, 1990). s.303,304

³⁹ Baydar-Engin, **a.g.e.**,s.303,304

iş gücü göçmen işçilerden oluştuğu takdirde gerektiği zaman ithal edilecek, gereksinim ortadan kalktığına ise geri gönderilebilecek böylece siyasal bakımdan ortaya çıkabilecek geri tepmeler de ortadan kalkmış olacaktır⁴⁰.

2.7. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

İlişkiler ağı toplum bilimciler tarafından ekonomik kaynakların sınırlılığı söz konusu olduğunda uluslararası göç hareketlerini başlatan ve sürmesini destekleyen, yeni gelen göçmenlerin yerleşmelerini ve ayrılımlarını kolaylaştıran, kendiliğinden oluşan bir göç yöntemi olarak betimlenmektedir. Sürekli artış gösteren göç eğiliminin nedeni göçmen ilişkiler ağıdır ve bu çerçevede göçmenlik sürecine ilk katılanlar kendilerinden sonra gelenlerin yolunu ulaşım maliyeti ile olası riskleri paylaşarak açar. Bireylerin ekonomik kaynaklardan beslenememesi durumunda uzak bölgelere yönelik planlanan maliyeti yüksek göçlerin gerçekleşmesi ancak güçlü sosyal ilişkiler ağına bağlıdır⁴¹.

Öncü göçmenler açısından uluslararası göçün maliyeti yüksektir ve riskler söz konusudur. Göç edilen ülkede iş bulma ve barınma konularında desteğe gereksinim duyarlar.

Göçün nedenlerinden çok sürdürülebilirliğine yönelik olan İlişkiler Ağı Kuramı göç edilen ve yerleşilen bölgedeki eski göçmenler ve olası göçmenler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan bireyler arası ilişkilere dikkat çekmektedir. Uluslararası göç hareketlerine ivme kazandıran, destekleyen ve özendiren etkenler olarak algılanan bu ağlar göç hareketlerini özendirerek ve göç maliyetleri ile göçün olası risklerini azaltarak bireylerin göç kararı almasını kolaylaştırır. Bu çerçevede gerçekleşen göç hareketleri göç alan ülkelerin hükümetleri tarafından denetlenemez. Ayrıca göçmen ailelerin birleşmesini hedefleyen politikalar da bu ağların güçlenmesine yol açmaktadır⁴².

⁴⁰ John Berger ve Jean Mohr, **Yedinci Adam**, Çeviren: Cevat Çapan (Cem Yayınevi, 1976), s.138,139

⁴¹ Alejandro Portes and William Haller, **Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants**, (JS Volume 108 Number 6, May 2003: 1211-1248),s.1218

⁴² Portes, **a.g.e.**,s.1218 & Faist, **a.g.e.**,s.38,39

2.8. Kurumsal Kuram

Uluslararası göç sürecinde sermaye zengini ülkelere her göç etmek isteyen bu ülkelere girişi sağlayan vize ve çalışma izni gibi hukuksal olanaklara sahip olamamaktadır. Bu çerçevede kazanç amacı güden ve bazı girişimcilerce finanse edilen özel aracı kurumlar ile kazanç amacı gütmeyen gönüllü kurumlar bu dengesizliği gidermeye çalışmaktadırlar. Aracı kurumlardan karaborsa özellikle sığınmacı sıfatıyla göç edenlerden çok yüksek değerler talep ederek sınırdan kaçırmakta, sahte evrak ve vize hazırlamakta, göçmen adayı ile girilmek istenen ülkenin vatandaşları arasında sahte evlilikler düzenlemekte ayrıca bu ülkelerde oturma izni ve kredi almak gibi kolaylıklar sağlamaktadır. Emniyet güçlerinin yaptığı kontroller ise karaborsa fiyatlarının daha da yükselmesine yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde var olan insan hakları merkezli gönüllü kurumlar ise yasal ve yasal olmayan yollardan göç edenlerin haklarını savunmakta, sosyal hizmet sunmakta ve hukuksal danışmanlık yapmaktadırlar⁴³.

Bu kuram göçmen sayısına bağlı olarak uluslararası göç hareketinin giderek daha da kurumsallaşacağını ve bu kurumsallaşma sürecinin hükümetlerin illegal göçü denetlemelerini daha da zorlaştıracığını var saymaktadır⁴⁴.

3. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN EVRENSEL GÖÇ KURAMLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Uluslararası göç hareketlerini tek bir nedene dayandırmak ve tek bir kuram çerçevesinde açıklamak yerine var olan kuramların varsayımları doğrultusunda değerlendirmek kuşkusuz daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Bu görüşten hareketle, çalışmanın bu bölümünde 1961 yılında Batı Avrupa ülkelerine yönelik başlayan Türk dış göç süreci yukarıda değinilen evrensel göç kuramlarına dayandırılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Uluslararası göç hareketlerinin ücret farklılıklarından doğduğuna vurgu yapan ekonomi temelli *Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı* açısından yaklaşıldığında, Türkiye'nin 60'lı yıllarda Batı Avrupa ülkelerine yönelik göç verme nedenlerinin ekonomi ile ilişkili olduğu görülür. Aynı dönemde Türkiye'de var olan emek fazlası ile Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan emek açığı Türk dış göç sürecinin tabanını

⁴³ "R.Mansell Prothero, Labor Recruiting Organizations in the Developing World: An Introduction (International Migration Review,24,1990,s.221-228)" Abadan-Unat,a.g.e.2002,s.20-21'deki alıntı.

⁴⁴ Abadan-Unat, a.g.e.,2002,s.21

oluşturmuştur. Ancak ücret farklılığı bu sürecin nedenleri arasında yer almamıştır. Türkiye Batı Avrupa ülkelerinde daha yüksek ücret verildiği için değil ülkede emek fazlasını istihdam edemediği için göç verme yolunu benimsemiştir. Yüksek ücretin tek başına göçe neden olabilmesi için ülkede tüm iş gücünün istihdam edilmiş olması gerekirdi ki istihdam edilen iş gücü içinde ücretlerinden memnun olmayanlar bu sürece dahil olabilsinler.

Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı göç hareketinin nedeni olarak ücret farklılığını değil, göçmenin beklediği kazancı gösterir. Göç kararı her ne şekilde alınmış olursa olsun tetikleyici faktör gidilecek ülkede elde edilecek kazançtır. Bireyler kazanç beklentisiyle göç kararı almaktadırlar ancak kuramın öne sürdüğü gibi gidilecek ülkenin seçimi yalnız bireysel tercihle gerçekleşmemektedir. Bu konuda ülkelerin birbirleri ile yaptıkları anlaşmalar ve uygulanan politikalar bireysel seçimin önüne geçebilmektedir. Bu bağlamda Türk göçmen adayları devletlerin ikili anlaşmaları çerçevesinde Türkiye’de elde edemedikleri geliri Batı Avrupa ülkelerinde kazanma umuduyla sürece dahil olmuşlardır.

Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı ile Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı iş gücü ihracının bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltabileceğini varsaymaktadır. Bu kurama göre işsiz nüfusun ihracı ve onların tasarruflarının dönüşü göç veren ülkenin kalkınmasını hızlandıracak, bir ekonomik destek sağlayacaktır. Yurt dışına göç, göç verdikçe ülkede ücretler artacağından ve göçmenlerin tasarrufları ile yeni iş olanakları yaratılacağından kendi kendini durduracaktır. Görüldüğü gibi, Neoklasik Ekonominin Makro ve Mikro Kuramlarında uluslararası göç hareketleri sonucunda sağlanacak olan denge ve gelişmeden söz edilmektedir. Ancak günümüzde Üçüncü Dünya ülkelerinde baş gösteren göç kaynaklı dengesizlikler bu kuramların eleştirilmesine neden olmaktadır. Varsayımların aksine az gelişmiş bölgelerde göç kaynaklı yoksullaşma, geri kalma ve nüfus yoğunluğunun azalması gibi olumsuz gelişmeler gözlenmektedir⁴⁵. Kendi kuşaklarının en girginleri olan göçmen işçilerin ihraç edilen emeği kendi ülkelerinin ekonomileri için bir kayıptır. Böylelikle göç nedeniyle yöresel işsizlik oranı azalmış gibi görünse de pek çok bölge üretim sürecinde bulunabilecek öz kaynaklarını yitirmektedir. Bunun yanı sıra göçmen işçiler mesleki nitelik de kazanamamaktadırlar. İstihdam edildikleri sektörlerde yapacakları işler

⁴⁵ Sarı, a.g.e., s.3-4

kendilerine birkaç gün içinde öğretilmekte, meslek eğitiminden de uzak tutulmaktadırlar. Geri döndüklerinde ise tasarruflarını ve deneyimlerini aktaracakları bir girişimci statüsüne geçiş yapamamakta, bunun sonucunda ülke ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunamamaktadırlar. Ayrıca az gelişmiş bir ülkede sermaye sahipleri sanayi ya da tarım alanlarındaki makineleşmeye genelde yeterince ilgi göstermemektedirler. Genellikle gelişmiş ülkelere sürekli borçlu olan azgelişmiş ülkelerde ödeme dengesi güçlüğü söz konusudur. İşçi dövizlerinin yatırıldığı bankalardan bu paralar kredi olarak yeniden gelişmiş ülkelere aktarılmaktadır. Dövizler haneler tarafından bankalardan çekildiğinde ise paranın büyük bir kısmı gelişmiş ülkelerden ithal edilen mallara yatırılmaktadır⁴⁶. 2.5.'de yer alan *Merkez Çevre İlişkileri Kuramı* da bu kuramların savlarını eleştiren bir yaklaşımdır. Bu kuram uluslararası göç hareketlerinin ülkeler arasında var olan dengesizliği önleyemediği gibi bu dengesizliğin sürekliliğine yol açtığını öne sürmektedir.

Türk hükümetinin Türk dış göç sürecine yönelik belirlediği hedefler ile *Neo-klasik Ekonominin Makro ve Mikro Kuramları* örtüşmektedir ancak pratikte süreç bu varsayımlar doğrultusunda bir gelişme seyri göstermemiştir. Bu nedenle Türk dış göç sürecini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Türk dış göç sürecinin nedeni sadece bölgelerarası dengesizlikleri gidermek değildir. Kuram göç olgusunu farklı toplumsal sistemlerin gelişmişlik düzeyi temelinde açıklamaktadır. Gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesi ve yüksek gelir düzeyleri “çekim”, az gelişmiş ülkelerin sanayileşememesi ise “itim” faktörlerini oluşturmaktadır. Türk dış göç sürecinde öne sürüldüğü gibi çekim faktörleri kadar itim faktörleri de etkilidir. Bu kurama göre iş gücü fazlasını ihraç eden ülkeler, göçmenlerin geri döndüklerinde sanayi toplumunda edinecekleri beceriler ve yaşam deneyimleri nedeniyle kendi toplumlarında sosyal değişime yol açmalarını beklemektedir. Bu durumda Türkiye’den yurt dışına göç eden işçilerin göç etme nedenleri ve beklentileri ile Türk hükümetinin bu süreçten beklentisinin de bu kuramların savlarıyla çakıştığı açıktır.

Yeni Ekonomi Kuramına göre uluslararası göç hareketi yerel ekonomik faaliyetlere katılma konusunda sermaye sorununu çözmeyi hedefleyen hane bireylerinin ya da topluluğun kararı doğrultusunda gerçekleşir. Makro ve Mikro Kuramın eksiklerini

⁴⁶ Berger ve Mohr, a.g.e., s.75,77,78

tamamlaması bakımından önem taşıyan *Yeni Ekonomi Kuramı* Türk dış göç sürecini bir çok noktada açıklamaktadır. Öncelikle ailelerin yurt dışına göçmen gönderme amaçları sadece gelirlerini arttırmak değil aynı zamanda diğer ailelere oranla görece yoksulluklarını azaltmaktır. Bu kuramda göç etme kararının alınmasında aile ön plana çıkarılmış, hükümetlerin anlaşmaları ise göz ardı edilmiştir. Ülke ekonomisinin bozulması durumunda kimi hane bireyleri yerel ekonomide iş bulurken kimileri de yurt dışına çalışmaya gider ve gönderilen havaleler ile hane geliri dengelenir. Göç etmek, haneler tarafından yerel ekonomik faaliyetlere katılım konusunda sermaye bulma engelini aşmak için seçilmiş ideal bir yol olarak görülür. Yurt dışından gönderilecek tasarrufların bir kısmı tüketime bir kısmı da yatırımlara yönelecektir. 1960'lar Türkiye'sinde yaşanan durum da bundan farklı değildir. Batı Avrupa ülkelerine giden göçmenlerin tasarruflarının bir kısmı günlük yaşam için tüketilirken bir kısmıyla memleketlerinde iş yerleri açılmıştır.

Neoklasik ve Yeni Ekonomi Kuramları mikro düzey kuramı olarak değerlendirilmektedir. Aralarındaki fark, göç kararını kimin verdiği, gelirin ve riskin hesaplanma biçimi, eksiksiz işleyen piyasalara karşılık eksik işleyen piyasaların varlığı ve göç kararının toplumsal açıdan nasıl değerlendirildiği noktalarında kesişmektedir.

İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramına göre uluslararası göçün esas nedeni gelişmiş sanayi toplumlarının ikincil sektörde, düşük ücretli işlerde çalışacak iş gücü talebinden kaynaklanmaktadır. Daha önceki kuramlar göç olgusunun altında yatan nedenlere daha çok göç veren ülkenin cephesinden bakarak değerlendirme yapmışlardır. Bu kuram ise göç alan ülkelerin sürece katılma nedenlerini dikkate alması ve emek piyasası yapılarını ayrıntılı şekilde göstermesi açısından farklılık göstermektedir. Türkiye'nin 1960'larda emek fazlasını ihraç etme nedenlerinin temelinde tam da bu kuramın öne sürdüğü gibi modern sanayi toplumlarının iş gücü talebi yatmaktadır. Daha önceki kuramların göç etme kararının nasıl verildiğine yönelik açıklamaları ise bundan sonra gelen aşamadır. *İkili Emek Piyasası Kuramı* bu konuda da gerçeğe örtüşen savlar ileri sürmektedir. Batı Avrupa ülkelerine gönderilen iş gücü, kuramın öne sürdüğü gibi ekonomik kazançla motive edilmiş ve birikim sağlayarak dönmek amacıyla göç etmiştir. Ancak büyük çoğunluğu zamanla ailelerini de yanlarına alarak çalıştıkları ülkelere yerleşmişlerdir. Kuramın Türk dış göç sürecini açıklayan varsayımlarından biri

de ikinci kuşak göçmenlerin anne ve babalarının çalıştıkları düşük ücretli işleri reddetme eğilimleridir.

Merkez-Çevre İlişkileri Kuramı uluslararası göçün sermaye akımını izleyerek oluştuğunu öne sürmektedir. Göç akımının oluşmasında ayrıca sömürgeciliğin neden olduğu ideolojik ve maddi bağlar da etkilidir. Bu yaklaşım 17. yüzyıla kadar uzanan uluslararası göç hareketlerini kapitalizm ve sömürgecilik olguları ile temellendirerek dikkatleri farklı noktaya, göç olgusunun göç veren bölgeyi emek ve kaynaklar bakımından tükettiğine çekmektedir.

Marksist Kuram kavramları çerçevesinde kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası, tekelci kârların düşme eğilimi ve bu eğilime karşı sermayenin çare arayışları ile uluslararası göç aynı bağlamda değerlendirilebilmektedir. Türk dış göç süreci adeta Piore'nin *İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı* ile *Merkez-Çevre İlişkileri Kuramını* sentezler nitelikte olan ve göç sürecine göç alan ülkeler açısından yaklaşan bu kurama dayandırılabilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası sonucunda Batı Avrupa ülkeleri hızlı kalkınma sürecine girmiş ve emek gücüne olan talep artmıştır. Buna karşılık Türkiye gibi gelişmekte olan kimi ülkeler istihdam edemedikleri emeğin bir kısmını bu ülkelere ihraç etmiştir. Ancak göç alan ülkeler ihtiyaçları karşılandığında yabancı iş gücü kapsamında Türk göçmenleri geri gönderme ve yabancı iş gücü alımını durdurma eğilimi göstermiştir.

İlişkiler Ağı Kuramına göre yurt dışında akrabaları ya da hemşehrileri olanlar göç sürecine daha kolay dahil olabilmektedirler. Bu bağlamda sosyal sermaye de çok önemlidir. Bu kuram sosyal ilişkilerin göç sürecindeki yerini ön planda tutar. Türk dış göç sürecinde de sosyal ilişkiler ağının varlığı yadsınamaz.

Kurumsal Kuram uluslararası göçmen sayısındaki artış ile göç akımının da giderek kurumsallaştığına dikkat çekmektedir. Böyle bir kurumsallaşma hükümetlerin göç akımlarına yönelik kontrolünü zorlaştırmaktadır. Günümüzde de göç sürecinde bu tür aracı kurumlar etkin rol oynamaktadır. 70'lerde dünya çapında patlak veren ekonomik kriz sonucu Batı Avrupa ülkelerinde göçmen alımının durdurulmasına karşın Türk dış göç sürecinin Kurumsal Kuramın ileri sürdüğü gibi aracı kurumların devreye girmesiyle illegal yollardan devam ettiği bilinen bir gerçektir.

Görüldüğü gibi uluslararası göç hareketlerini açıklamaya çalışan sosyoloji kuramları geliştirilmiştir. Bu kuramların her birinin farklı çıkış ve odak noktaları söz

konusudur. Aynı sorunsala farklı açılardan, farklı materyaller aracılığıyla yaklaşılmaktadır. Ancak öze indirgendiğinde aslında hepsinin ekonomik temelli olduğu açıktır. Küresel göç olgusunun altında yatan gerçeğin ekonomi ve kapitalist sistem olduğu görülmektedir. Tekelci sermaye, bütün coğrafyalarda yaşayanlardan dolayı ya da dolaysız aşırı kazanç sağlar ve çoğunu endüstri kesiminin artı-değer üreticilerine dönüştürmez. Tüm ulusları ve sınıfları farklı biçimlerde sömüren tekelci sermaye toplumlar arasındaki farkları arttırır ve sürekliliğini sağlar.

Göç etme kararı ister bireysel ister topluluk kararı ile alınsın, süreç ister gelişmiş ülkelerin ikili emek piyasasından ister ücret farklılıklarından kaynaklansın amaç değişmez. Daha iyi yaşam koşullarına ulaşabilmek. Bu koşullar farklı bireyler için farklı anlamlar ifade edebilir. Kimileri için sabit bir işi, kimileri için sosyal güvenceyi içerebilir ancak hepsinin kesiştiği nokta, bireyleri bu hedefe ulaştıracak, özde varlıklarının devamını sağlayacak olan aracı, kısacası geliri elde etmektir.

Bu bağlamda, çalışmada ele alınan göç sosyolojisi kuramlarının Türk dış göç sürecini farklı varsayımlar çerçevesinde açıkladığı söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI AVRUPA ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞ GÜCÜ GÖÇÜ

1960'lardan itibaren farklı coğrafyalarda köklü toplumsal değişime yol açan ve Batı Avrupa ülkelerinin II. Dünya Savaşı sonrası gerçekleştirdikleri hızlı endüstrileşme süreçlerinin bir doğurgusu olarak ortaya çıkan uluslararası iş gücü göç hareketleri kapsamında Türk dış göç sürecini ele almadan önce küresel göç hareketlerine değinilecektir.

1. KÜRESEL GÖÇ HAREKETLERİ

Uluslararası göç olgusu sadece son 40-50 yıllık süreyi içeren bir geçmişe sahip değildir. Yabancı iş gücü gereksinimi yüzyıllarca geriye giden bir geçmişe sahiptir⁴⁷. Coğrafi keşifler sonucunda yeni kıtaların bulunmasıyla birlikte göç olgusu da karakter ve biçim değiştirmiştir. Asya'daki zenginliklerin ve doğal kaynakların Avrupa'ya aktarılması bu kıtada yeşerecek olan Sanayi Devrimi'nin tohumlarını atmış, bu da ülkeler hatta kıtalar arasında büyük nüfus hareketlerine neden olmuştur⁴⁸. Modern çağda altı küresel göç hareketinden söz edilmektedir. Bunlardan ilki 17. yüzyılda Avrupa devletlerinin emperyal güçler olarak ortaya çıkmasından 1. Dünya Savaşının sonuna kadar sürmüştür. Avrupa üç yüz yıl boyunca küresel göç hareketlerine yön vermiştir. Bu bağlamda Britanya, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa koloniler oluşturmuşlar, Kuzey ve Güney Amerika'ya gemiler dolusu göçmen yollamışlardır. 1821-1924 arası toplam 55 milyon Avrupalı denizaşırı yollara düşerek kendilerine yeni yurt seçmiş, bunlardan 34 milyonu Amerika kıtasına yerleşmiştir. Küresel göç hareketleri yeni siyasal kuramlar ile ulusal kimlik sorunlarının oluşmasına yol açmıştır⁴⁹.

17. ve 18. yüzyıllarda ise Avrupalı tüccarların Batı Afrika'dan Amerika'nın güneyine Karabik Adalarına, Brezilya'ya ve Guana'ya köle taşıdıkları ikinci göç hareketi gerçekleşmiştir⁵⁰. Kölelik sona erdikten sonra İngilizler bu kez Güney Asya'dan

⁴⁷ Şahin, a.g.e., s.58

⁴⁸ Sarı, a.g.e.,s.3

⁴⁹ Durugönül, a.g.e., s.96 & Nermin Abadan-Unat, a.g.e. 2002, s.31 & Erol Kutlu, **Uluslararası İşgücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye'den AT'ye İş Gücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi** (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1992) s.7,8,10

⁵⁰ Belkis Kümbetoğlu, "Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik" içinde **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar/ Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik** (Der: Ayhan Kaya-Günay Göksu Özdoğan, Birinci Basım. İstanbul:Bağlam Yayıncılık, 2003), s.276,277

Doğu Afrika'ya, Fiji, Jamaika, Surinam ve Trinidad'a sözleşmeli uşak ve işçi götürmüşler yine aynı dönemde Avrupalı tüccarlar, Endonezya, Tayland, Malezya ve Hindişin'de çalıştırılmak üzere çok sayıda Çinli göçmen istihdam etmişlerdir. 300 yıl kadar süren bu göç hareketleri sonucunda Kanada, A.B.D, Latin Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yeni devletler kurulmuştur. Oluşan yeni devletlerde yerliler azınlık grubuna dönüşmüş ve Yeni Dünya'nın siyasal sistemi köklü değişime uğramıştır. Yerlilerin çoğunluğu oluşturduğu sömürgelerde ise Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki gibi ayrılıkçı sistemler kurularak Avrupalılar siyasal hegemonya sahibi olmuştur⁵¹.

I.Dünya Savaşı sonunda çok sayıda etnik grubu barındıran Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarının dağılması üçüncü göç hareketine yol açmıştır. Bu bölgelerde homojen devletlerin kurulması sonucunda zorunlu göçler yaşanmıştır. Yunan, Yahudi, Polonyalı, Macar, Bulgar, Sırp ve Türk kökenli gruplar yerleşebilecekleri yeni ülke arayışına girmişlerdir. Bu doğrultuda 1920'li yıllarda geniş çaplı nüfus değiş-tokuşu yaşanmıştır. Ayrıca Rus Devrimi ile 1930'larda Hitler'in güçlenmesine paralel olarak Nazi askeri gücünün Avrupa'ya yayılması da kitlesel göçlere neden olmuştur⁵².

Dördüncü göç hareketi ise II.Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde Güney'in kırsal bölgeleriyle Meksika'dan ve Portoriko'dan Amerika'ya yönelik göçler ile Avrupa'da da benzer nedenlere dayalı göç hareketleri yaşanmıştır⁵³. Avrupa'daki İkinci Dünya Savaşı'na kadar gerçekleşen iş gücüne dayalı göç hareketinin genelde kıta dışına yönelik olduğu görülmektedir. Savaş sonrasında ise uluslararası iş gücü hareketi ters yönde, bu kez Avrupa kıtasına yönelmiştir⁵⁴. Yine bu dönemde sömürgelerin bağımsızlık mücadeleleri sonucunda yeni oluşan devletlere tanık olunmuştur. Yeni devletlerin çoğunu etnik açıdan bölünmüş ve otoriter siyasal rejimlerle yönetilen toplumlar oluşturmuştur. Bu durum şiddet hareketlerine yol açarak milyonları sığınmacı statüsüne düşürmüştür. Bunun yanı sıra kimi yerlerde kurulan sömürgeler yeni devletlerin doğmasına yol açtığı gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen sömürgeciliği tasfiye hareketleri de yeni devletlerin kurulmasına neden olmuştur.⁵⁵

⁵¹ Nurhan Akçaylı, "Federal Almanya'da Yaşayan Türk İşçilerinin Toplu Dönüşleri İle İlgili Sorunlar ve Son Gelişmeler", **F.Almanya'da Yaşayan Türkler ve Sorunları**. Derleyen: Nurhan Akçaylı (Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986), s.12 & Durugönül, **a.g.e.**, s.96 & Abadan- Unat, **a.g.e.2002**, s.32

⁵² Durugönül, **a.g.e.**, s.96 & Abadan- Unat, **a.g.e.2002**, s.32

⁵³ Akçaylı, **a.g.e.**, s.12

⁵⁴ Kutlu, **a.g.e.**, s.11

⁵⁵ Durugönül, **a.g.e.**, s.96 & Abadan- Unat, **a.g.e.2002**, s.33

1945 yılı itibariyle dünya köklü bir yenilenme sürecine girmiş ve yoğun bir kalkınma seferberliği başlatılmıştır. Her ne kadar bu dönemde yaşanan Doğu-Batı Bloklarının oluşması, soğuk savaş yılları, Batı'nın hızla demokratikleşmesi, Kara Afrika'nın özgürlüğüne kavuşması, Kore ve Vietnam savaşları vb. siyasi gelişmeler 1945'lerin karakteristiğini belirlese de bu dönemin başat özelliği ekonomik kalkınma seferberliğidir. ABD, Batı Almanya, Fransa, Avusturya, Belçika, Hollanda ve İskandinav ülkelerinde gözlenen ekonomik gelişmeler beklenen hız ve kapasitenin çok üstünde gerçekleşmiş ve bu olağanüstü gelişmenin gerektirdiği iş gücü gereksinimi, ülkelerin kendi iş gücü kaynaklarından karşılanamaz hale gelmiştir. Böylece 1952 yılından itibaren tam istihdama ulaşan ülkeler ekonomik gelişmelerini sürdürebilmek için yabancı işgücüne başvurmuşlardır⁵⁶. 50'li ve 60'lı yıllarda Batı Avrupa ile petrol kaynaklarına sahip ülkelerde iş gücünün açığa çıkmasıyla başlayan ve günümüze değin süregelen beşinci göç hareketi “uluslararası iş gücü göçü” olarak adlandırılmaktadır.

Diğer Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden kurulan ve hızla gelişen Federal Alman endüstrisi de 50'li yılların sonuna doğru iş gücü darboğazıyla karşılaşmıştır⁵⁷. Önceleri Doğu Almanya'dan kaçan soydaşlarını açık iş yerlerine yerleştirmeyi başarmış, sonra endüstrileşme sürecinde olan ülkelerin tüketilmemiş iş gücü kaynaklarını hedeflemiştir. İlk önce Ortak Pazar ülkesi olan İtalya'nın güneyinden, sonraları ise İspanya, Yunanistan ve Türkiye gibi Akdeniz ülkelerinden vasıflı ve vasıfsız iş gücü alımına başlamıştır⁵⁸.

Altıncı küresel göç hareketinin ortaya çıkma nedenleri öncekilerden farklılık göstermektedir. 1990'larda Sovyet rejiminin çökmesi ile birlikte köklü politik, sosyo-ekonomik, kültürel ve düşünümsel bir dönüşüm sürecinin yaşandığı eski Varşova Paktı ülkelerindeki çözülme bu ülkelerin vatandaşlarını da göç sürecine dahil etmiştir⁵⁹.

Küresel göç hareketlerinin ortak özelliği, hepsinin hem gönderen hem de gönderilen ülkelerin toplumsal ve ulusal istekleri doğrultusunda şekillenmesidir. Bu değişim kimi zaman daha yoğun bir etnik homojenliğe kimi zaman da büyük bir heterojenliğe yol açmıştır. Zorunlu göç sonucunda kimi durumlarda yeni devletler

⁵⁶ Orhan Karul, **Değişen Avrupa ve Göçmen Türkler- Gurbetçiler** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1990), s.7

⁵⁷ Kadir Turan, **Almanya'da Türk Olmak** (Birinci basım.İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları, 1992), s.27.

⁵⁸ Abadan- Unat, **a.g.e.2002**, s.39,40

⁵⁹ Durugönül,**a.g.e.**,s.97

ortaya çıkmıştır. Kimi zaman göçmenler yeni bir devletin kimi zaman da yeni devletler yeni göçmen gruplarının oluşmasına neden olmuştur. Günümüzdeki göç hareketleri ise daha çok göç alan ülkelerin ekonomik dalgalanma ve ulusal istekleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Türk dış göç hareketi de bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir süreçtir.

Bu toplumsal gerçeklik niceliksel açıdan şöyle bir tabloyu gözler önüne sermektedir. 1750-1880 döneminde dünyada yılda ortalama 230.000 kişi göç etmiştir. Bu her yıl dünya üzerindeki yaklaşık 4400 kişiden biri demektir. 1880-1940 döneminde yılda ortalama 1.600.000 kişi göç etmiştir. Bu da yaklaşık olarak dünya üzerindeki 1300 kişiden biridir. 1945-1970 döneminde ise göç eden kişi sayısı yılda ortalama 4 milyondur. Başka bir deyişle, dünya üzerindeki yaklaşık 725 kişiden biridir. 1790-1990 döneminde yıllık göç ortalaması yaklaşık olarak dünya nüfusunun 780 de biri olan 6 milyon kişidir. Göçün yönü giderek Güney'den Kuzey'e, Doğu'dan Batı'ya doğru bir eğilim göstermektedir⁶⁰.

2000'li yıllara gelindiğinde Avrupa Topluluğu'ndaki yabancı iş gücü sayısı aileleriyle birlikte on iki milyonu bulmuştur. Bugün yabancı iş gücünün durumu 60'lı yıllardan farklıdır. 70'li yılların ortalarında çok sayıda göçmenin ülkesine dönmesinin ardından, Topluluktaki yabancı iş gücü sayısı donmuştur. Kesin dönüş yapanların yerini ise ailelerin birleştirilmesiyle gelenler ve yeni doğanlar doldurmuştur. Bu dönemden itibaren göç süreci değişime uğramış, Topluluk ülkeleri ekonomik gelişmenin yavaşlaması, iş kıtlığı, yeni teknolojilerin gelişmesi gibi nedenlerle yüksek işsizlikle karşılaşmış ve bunun sonucunda Topluluk dışından gelen işçilerin istihdamını sınırlamış ya da yasaklamışlardır. Tüm bunların paralelinde yabancı iş gücü göç ettiği ülkede değişmez özellikler göstermeye başlamıştır. İkinci ve üçüncü kuşak gençlerle birlikte süreç, nüfus hareketi olma özelliğini yitirerek yabancıların uyum sağlama sorununa dönüşmüştür, sürece bağlı olarak ırkçı eğilimlerin yükselmesi ve yabancı düşmanlığının artmasıyla karmaşık bir hal almıştır⁶¹.

Göç veren ülkeler yüksek orandaki istihdam açığı ve hızlı kentleşme olgularının oluşturduğu sosyal gerilimi azaltacaklarını, istihdam olanaklarını genişleteceklerini ve ödemeler dengesindeki açıklarını kapatmak için ihtiyaçları olan döviz sağlayacaklarını

⁶⁰ "Göç Normal Bir Travma", **Birikim** (86/87, Haziran-Temmuz 1996) s.152

⁶¹ "Topluluk ve Göçmen İşçiler.s.15" Demirbaş, **a.g.e.** s.4,5 teki alıntı.

düşünmüşlerdir. Ancak süreç bu yönde gelişmemektedir. Günümüzde merkez ülkeler yerli iş gücü kaynaklarının eğitim düzeyini sürekli yükselterek üstün nitelikler kazandırmakta buna karşın çevre ülkeler sadece hammadde aktararak merkez ülkelerin mallarına pazar oluşturmaktadırlar. Sonuçta göç veren ülkelerin aleyhine yeni bağımlılık ilişkileri yaratan bu koşullar işsizliğin, yoksullaşmanın ve az gelişmişliğin süregelmesine neden olmaktadır⁶².

2. TÜRKİYE'DE DIŞ GÖÇ HAREKETLERİ

Türk toplumu Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminden günümüze kadar sürekli göç olgusu ile iç içe olmuştur. Bu olgunun ortak yönünü ya aynı kültür ve din bağlarını taşıyan insanların diğer coğrafyalardan Türkiye'ye göç etmesi ya da bu anlamdaki azınlıkların ülkeden ayrılması oluşturmuştur. Cumhuriyet dönemindeki göç olgusunun özelliği ise her iki yönde göç edenlerin yerleşik duruma geçmeleridir. Türkiye'den diğer ülkelere göç edenler o topraklarda, diğer ülkelerden Türkiye'ye göç edenler de yeni yurtlarına yerleşmişler ve bir daha doğdukları topraklara geri dönmemişlerdir.

Türkiye'den yurt dışına göç temelde İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında 1952 yılında başlamıştır. Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle 1950 yılından itibaren Türkiye'de uygulanmaya başlayan liberal ekonomi politikalarının ortaya çıkardığı en önemli toplumsal hareketlerden biri ABD'ye yönelik beyin göçü ve 50'lerin sonuna doğru giderek yoğunlaşan iç göçtür. ABD'ye genelde yetişmiş elemanlar, uzmanlar göç etmişlerdir, daha çok tıp doktoru, mühendis, üniversite öğretim üyesi gibi kadroların göçü söz konusu olmuştur. Yaşadıkları eyaletlerde orta sınıfın üstünde bir refah düzeyine erişmişler, Amerikan mozaik yapısı içinde toplumla bütünleşmişlerdir.

1960'lı yıllarda, kapalı tarım toplumunu özelliğini değiştirmeye başlamış Türkiye'nin geçmişinde görülmemiş boyutta bir göç olayına tanık olunmuş, 50'li yıllarda önemli boyutlara erişen iç göçler yerini sınır ötesi iş gücü göçüne bırakmıştır. Türk dış göç hareketleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'ya ve özellikle Almanya'ya yönelik iş gücü göçü ile yeni bir boyut daha eklemlenmiştir. Türk tarihinde ilk kez 1961 yılında Almanya ile bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmaya dayanarak

⁶² Abadan- Unat, a.g.e.2002,s.37

yurt dışına Türk iş gücünün geçici amaçlı göç süreci başlatılmıştır⁶³. Sınır ötesi göç Türkiye'nin yakın geçmişinin en özgün toplumsal olaylarından. Yoğunlaşan iç göçe bağlı olarak kentlerde istihdam edilemeyen kırsal kökenli iş gücü, ucuz emek arzına direnemeyerek dış ülkelere kaymıştır⁶⁴. Batı Avrupa ülkelerine göç edenler 70'li yıllarda ikili anlaşmalar sonucunda eşlerini ve çocuklarını da yanlarına alabilmişlerdir. 1974'te yaşanan petrol krizi sonrası Suudi Arabistan'a Libya'ya ve Irak'a çalışmaya giden ancak şantiye yaşamının ötesine geçemeyen göçmenler Batı Avrupa ülkelerine göç edenlerden farklılıklar göstermektedirler⁶⁵.

3. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN NEDENLERİ

Batı Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir kalkınma sürecine girince kendi iş gücü arzlarındaki eksiklikleri ilkin görel olarak daha az gelişmiş olan güneydeki komşu ülkelerinden karşılamaya çalışmışlardır. Bu talep Türkiye'ye 1960'lı yılların başlarında yöneltmiştir. Türk dış göç süreci 1961 yılında Almanya ile yapılan anlaşma doğrultusunda başlamıştır. Bu süreci Avusturya, Belçika ve Hollanda ile 1964'te, Fransa ile 1965'te ve İsveç ile 1967'de yapılan benzer anlaşmalar izlemiştir⁶⁶. İş gücü değişimine ilişkin yapılan bu ikili anlaşmalar, günümüzde süregelen Türk dış göç sürecinin başlamasına yol açmıştır⁶⁷.

Türkiye'nin başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine göç verme nedenleri üç farklı etkenler grubunda sınıflandırılabilir. Bunlar ⁶⁸.

I- Ekonomik etkenler

Türkiye'de var olan

- a) geniş çaplı işsizlik ve çalışma alanında dengesizlik,
- b) iç piyasa talebinin yetersizliği ve aykırı tüketim bünyesi,
- c) sermaye yetersizliği ve tasarruf eksikliği,
- d) teknik ve sermaye açısından dış ülkelere yardım görme,
- e) zayıf verimlilik ve
- f) düşük milli gelir seviyesi.

⁶³ Şen & Ulusoy & Öz, a.g.e., s.9

⁶⁴ Karul, a.g.e.,s.13,14

⁶⁵ Aynı,s.14,15

⁶⁶ Salim Uslu, **Türkiye'den Avrupa'ya Göç** (Birinci Basım. Ankara: Hak-İş Eğitim Yayınları Nakkaş Matbaa, 1999), 16.

⁶⁷ Uslu, a.g.e.,s.16

⁶⁸ Abadan, a.g.e.1964, s.46,47

II- Sosyal etkenler

Ortak Pazar ülkelerinde var olan

- a) daha geniş çalışma olanakları,
- b) daha yüksek yaşam standardı ve
- c) daha modern çalışma biçimleri.

III- Kişisel etkenler

Bireylerin

- a) ulusal sınırların ötesinde dünyayı tanıma,
- b) yabancı bir dil öğrenme,
- c) endüstrileşmiş bir toplumda yeni sanat ve bilgiler kazanma ve
- d) meslek değiştirme dilekleridir.

Türk dış göç sürecine ilişkin araştırmalar bireylerin göç kararı alma konusunda belirleyici etkenlerinin ağırlıklı olarak ekonomik kaygılar ile yoksulluk olduğunu göstermektedir⁶⁹. 1962-1967 arasında uygulanan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dış göç hareketi "iş gücü ihracatı" tanımlamasıyla işsizliği azaltma ve işçi döviz akışı sağlama bağlamında gelişme politikalarından birisi olarak ele alınmıştır⁷⁰. Başlayan bu iş gücü akışına ivme kazandıran bir etken de Türk göçmenlerin izin dönemlerinde Türkiye'ye geldiklerinde Almanya'daki çalışma ve yaşam koşullarını çevredekilere olumlu bir tablo çizerek aktarmaları olmuştur. Tasarruflarıyla, getirdikleri hediyelerle ve eşyalarla göçe eğilimli olanları etkilemişlerdir⁷¹.

4. BATI AVRUPA ÜLKELERİNİN GÖÇ ALMA NEDENLERİ

Batı Avrupa ülkelerinin göç tarihi incelendiğinde yabancı iş gücü akımının en yoğun döneminin İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu görülmektedir. Endüstrileşme sürecinin bir ürünü olarak gündeme gelen yabancı iş gücüne duyulan gereksinim önemli ölçüde uluslararası göç hareketine yol açmıştır⁷². Bu ülkelerdeki yabancı iş gücünün

⁶⁹ Karul, a.g.e., s.10

⁷⁰ "A. İçduygu ve İ. Sirkeci, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'nde Göç Hareketleri, içinde **75 Yılda Köylerden Şehirlere** (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999)"

Bilhan Kartal ve Serap Suğur, "Almanya'da Yaşayan Türk İşçi Ailelerinin Sosyal ve Eğitsel Sorunları Üzerine Bir İnceleme: Tübingen Örneği" (**Sosyoloji Araştırmalar Dergisi**, 2002-1), S.3 ve 4' teki alıntı.

⁷¹ Abadan-Unat, Ruşen Keleş ve diğ. a.g.e. s.29

⁷² Bilhan Kartal, "Federal Alman Eğitim Sisteminde Türk Göçmen Çocuklarının Dil Öğrenme Zorlukları ve Yurtdışı Öğretmenliği Programının Gerekliliği", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası IV.Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu, 2004-b**, 485

büyük çoğunluğu Akdeniz ülkelerinden göç etmiştir. Başlangıçta İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz ve Türkiye istihdam edemediği iş gücünü İsviçre'ye, Federal Almanya'ya ve Fransa'ya ihraç etmeye başlamıştır⁷³. Yabancı iş gücünün dörtte üçü bu ülkeler arasında sanayileşme hızı en yüksek olan Fransa'ya ve Almanya'ya göç etmiştir ve ülkeler yöresel geleneklere göre seçilmiştir. Örneğin göçmen adayı Türk ise genellikle Almanya'yı, Portekizli ise Fransa'yı, Yunanlı ise İsveç'i tercih etmiştir⁷⁴.

Batı Avrupa ülkelerinin göç alma nedenlerinin başında nüfus artışının düşük olması buna karşılık hızlı ve sürekli bir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi gelmektedir. Savaş yıllarında çalışma gücüne sahip 15-60 yaşları arasındaki milyonlarca insanın ölmesi veya sakat kalması yabancı iş gücü talebinin temel nedenleridir⁷⁵. Savaş Alman nüfusunun yaş yapısı üzerinde de etkili olmuştur. 55 yaşın üzerindeki yaşlı nüfusta kadın oranı önemli ölçüde yükselmiştir. "Avrupa ülkeleri gelecekte de nüfuslarının yaşlanması sorunu ile yüz yüzedir; bu ülkelerde 2050 yılına kadar 65 yaş ve üstü yaş gruplarının oranı %22'den %25'e çıkacaktır⁷⁶". Bunun yanı sıra çalışma süresinin kısaltılması gibi gelişmeler de söz konusu ülkelerin yabancı iş gücüne gereksinimini arttırmıştır⁷⁷.

Federal Almanya nüfus artış hızı en düşük ülkelerden biridir. 1972'den beri ölüm sayısı doğum sayısını aşmaktadır. Nüfusun gelecek yıllarda önemli oranda azalacağı 2030 yılında azalmanın 10 milyonu bularak nüfusun 51.6 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra yıllık izin ve eğitim süresinin uzaması, emeklilik yaşının öne alınması, askerlik hizmetinin tesisi ve kapsamının genişletilmesi, ekonomide yüksek konjonktür, yabancı işçi çalıştırmanın son derece ekonomik olması ve yerli iş gücünün niteliklerine koşut olarak ücretlerinin de sürekli arttırılarak iyi yaşam koşullarının sunulması vb. gelişmeler de Batı Avrupa ülkelerinin yabancı iş gücü ithal etme nedenleri arasında sayılabilir⁷⁸. Ayrıca Akdeniz ülkelerinde hızlanan endüstrileşme süreci sonunda iş gücü kaynağı sayılan kimi Akdeniz ülkelerinin zamanla iş gücü göndermemesi de nedenler arasındadır⁷⁹. Niteliği artan yerli iş gücü belirli sektörlerde ve belirli statülerde istihdam edilebilmektedir. Statüye göre ücret

⁷³ Abadan, a.g.e.1964,s.10

⁷⁴ Berger & Mohr, a.g.e.,s.82

⁷⁵ Karul, a.g.e.,s.7

⁷⁶ Kümbetoğlu, a.g.e., s.279

⁷⁷ Kartal & Suğur, a.g.e., s.85-109

⁷⁸ Akçaylı, a.g.e.,12,13

⁷⁹ Abadan, a.g.e.1964,s.10

politikasının uygulandığı firmalarda alt düzeylerde ve dolayısıyla düşük ücretle istihdam edilecek yabancı iş gücü talebi ortaya çıkmaktadır⁸⁰. Bu bağlamda hizmet sektörünün genişlemesi, 1961’de yapılan Berlin Duvarı nedeniyle Doğu Alman iş gücü kaynağının kesilmesi de nedenler arasında gösterilebilir⁸¹.

Yukarıda da değinildiği gibi bu ülkelerde söz konusu olan iş gücü gereksinimi temelde nüfus artış oranının düşüklüğünün bir sonucu değil özgül üretim sisteminin yarattığı özgül bir durumdur. Bu ülkeler düşük ücret verilen, el emeği gerektiren işlerde çalıştırılacak iş gücünü öz kaynaklarından karşılayamamaktadır. Gelişmiş teknolojinin emeğin verimini arttırması nedeniyle doğrudan üretime katılan iş gücü sayısı azalmaktadır. Bunların yanı sıra yüksek üretim düzeyini korumak ve üretilen malların satışını sağlayabilmek için hizmet, planlama, denetim ve pazarlama işlerini yürütecek büyük bir iş gücü gerekmektedir. Bu tip işler prestijli olmaları nedeniyle yerli iş gücü tarafından tercih edilmektedir. Bu durum yapı ve yol işlerinde, şehir temizliğinde, montaj fabrikalarında ve maden ocaklarında çalışacak iş gücüne olan gereksinimi arttırmakta ve bu işlerde çalıştırılmak üzere yabancı iş gücüne talep doğmaktadır. Kapitalist düzende yabancı iş gücü bu açığı en ideal biçimde kapatır. Kendisine verilen düşük ücreti kabul eder böylece tabandan tavana doğru ücret artışını yavaşlatmış olur. Ayrıca yabancı iş gücü tasarruf eğilimi nedeniyle fazla mesai yapmaya ve gece vardiyasında çalışmaya isteklidir, Proleter geçmişi olmamıştır, siyasal konularda donanımlı ve sosyal hakları konusunda bilinçli değildir⁸².

5. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN AŞAMALARI

1 Eylül 1961’de yürürlüğe giren ve 31 Ekim 1961 tarihli “Türk-Alman İşçi Mübadele Anlaşması” ile başlayan sürecin ardından Türkiye’de Alman İrtibat Bürosu kurulmuştur. Ancak bu kurum Alman işverenlerin istekleri doğrultusunda göçmen adayları ile ilgili işlemlerin yürütüldüğü bir merkeze dönüşmüştür. İkili anlaşmaya karşın bu aşama Türk hükümetinin denetiminden uzak gelişmiş, iş gücü alımıyla ilgili tüm işlemler Alman işverenler tarafından şu şekilde yürütülmüştür⁸³:

⁸⁰ Kutlu, a.g.e.,s.18

⁸¹ Demirbaş, a.g.e., s.12

⁸² Berger & Mohr, a.g.e.,s.120-139

⁸³ Gitmez, a.g.e.1983,s.18

- Yabancı iş gücü istihdam etmek isteyen Alman işverenler tarafından gerekli belgeler Türkiye'deki İrtibat Bürosu aracılığıyla Türk İş ve İşçi Bulma Kurumu'na gönderilmiştir.

- Başvuranların kabulü göçmen adaylarının Alman doktorlar tarafından muayene edilmesi sonucunda sağlam raporu almalarına bağlı olmuştur. Türk hastanelerinde yapılan sağlık kontrollerinde teknik yönetim ve karar yine Alman doktorlarına bırakılmıştır.

- Başvuruları kabul edilenler Almanya'ya ulaşım masraflarının Alman işverenler tarafından karşılandığı bir tren yolculuğu yaparak ulaşmışlardır.

- Türk göçmen iş gücünün işlerine yönelik sorunları ile çalıştıkları işletmeler, iş dışındaki sorunları ile gönüllü dernekler ve işçi sendikaları ilgilenmiştir. Bu konuda Alman ve Türk hükümetlerine görev ya da yetki tanınmamıştır.

Batı Avrupa ülkelerinin savaş sonrası yabancı iş gücü alımı dört aşamada incelenebilir: Birinci aşama on yıllık bir savaş yıkımını giderme, ekonomik ve politik açılardan gelişme sürecini kapsamıştır. Bu aşamada Avrupa'nın siyasi ve coğrafi haritasının belirlenmesinin ardından, yerli halk ile yabancı iş gücü hızlı gelişen bir ekonominin temelini atmışlardır. İkinci aşamayı Avrupa Ekonomik Topluluğu ile sınırlı tutulan ve çoğunluğu İtalyan olan yabancı iş gücü alımı oluşturmuştur ve 1960'ların başına kadar devam etmiştir. Üçüncü aşamada ise yabancı iş gücü akışı beklenmedik bir yoğunlukta gerçekleşmiştir. Milyonlarca Güneyli Kuzey'e göç etmiş, Avrupa'nın gelişmiş Kuzey'i ile gelişmemiş Güney'i arasındaki ekonomik fark daha belirginleşmiştir. Dördüncü aşamada 1973 petrol krizi nedeniyle yasal göç süreci durdurulmuştur. Bu süreçte yeni yabancı iş gücü akışı azalmış ancak hala geçici olarak değerlendirilen yabancı iş gücünün aile birleşimine olanak tanıyan yeni yasalar doğrultusunda kaynaştırma-uyum programlarının uygulanması ve ikinci kuşak göçmen çocuklar gündeme gelmiştir⁸⁴.

İş gücü ihraç eden ülkelerde yurt dışına göç eden iş gücü sayısı ülkelerin dinamik nüfuslarının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Bu nedenle göç veren ülkelerin istihdam sorunları geçici olarak azalmış, gelişmeler önemli ekonomik ve sosyal değişimlere neden olmuştur. Konuya ilişkin bir araştırmaya göre 1972 yılında

⁸⁴ "Salt J. International Labor Migration in Western Europa: A Geographical Review. M.M. Kritz, C.B. Keely ve S.M. Tomasi. Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements. N.Y. :C.M.S, ss.133-57" Gitmez, a.g.e.1983,s.56'daki alıntı

toplam iş gücü arzı içinde Batı Avrupa ülkelerine göç eden iş gücünün toplam payı Portekiz’de % 13, Yunanistan’da % 8.5, Türkiye’de % 5.7 ve İspanya’da ise % 4.7 oranına ulaşmıştır⁸⁵.

1950’li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan Türkiye’den Batı Avrupa’ya yönelik dış göç hareketi literatürde genel olarak beş aşamada değerlendirilmektedir⁸⁶:

- 1950’li yıllar: Bireysel girişimler ve özel aracılar.
- 1960’lı yıllar: İkili anlaşmalara dayanılarak devlet eliyle düzenlenen artan işgücü ihracı.
- 1970’li yıllar: Ekonomik kriz, yabancı iş gücü alımının durdurulması, turist/kaçak göçmenlere yasal bir statü kazandırılması, ailelerin birleşmesi, çocuk parası verilmesi
- 1980’li yıllar: Çocukların eğitim sorunları, getto yaşamı, dernekleşme hareketleri, sığınma isteklerinin artması, vize zorunluluğu, dönüşü özendiren yasalar.
- 1990’lı yıllar: Yabancılar yasası, yabancıların kimlik kazanması, artan yabancı düşmanlığı, etnik işletmeler ile etnik ve dinsel derneklerin yaygınlaşması, siyasal hakların istenmesi.

1950’li yılların sonu ağırlıklı olarak Almanya’ya yönelik “Beyin göçü” olarak tanımlanabilecek, teknisyen, mühendis, doktor, bilim adamı vb. alanlarında uzmanlaşmış kadroların bireysel girişimler ve özel aracılar çerçevesinde göçüne sahne olmuştur.

Türkiye ve Batı Almanya’daki sanatkar iş gücü değişimi başlangıçta bakanlıklar arası bir komisyon tarafından yürütülmüş ve Türk vatandaşlarına seyahat özgürlüğünün temel bir hak olarak tanındığı 1961 Anayasası ile birlikte Türk dış göç süreci yeni bir kimliğe bürünmüştür⁸⁷.

Her iki ülkenin de kamusal organları (İş ve İşçi Bulma Kurumları) seçici işlev üstlendiği için Türk iş gücü ile Alman işverenler göreceli olarak kötü niyetli kişilerin ve kuruluşların yol açabilecekleri zararlara karşı korunmuştur⁸⁸. AET ve Türkiye arasında imzalanan Ortaklık Antlaşması kapsamında 1963’ten sonra ivme kazanan Türk iş gücü

⁸⁵ Karul, **a.g.e.**,s.9

⁸⁶ Abadan- Unat, **a.g.e.2002**, s.38

⁸⁷ Abadan, **a.g.e.1964**,s.36 & Abadan- Unat, **a.g.e.2002**, s.41,42

⁸⁸ Abadan-Unat, Ruşen Keleş ve diğ. **a.g.e.** s.31

göçü Türk Devletinin resmi politikası çerçevesinde yürütülmüştür⁸⁹. 1960'ta Türkiye'den Almanya'ya giden işçi sayısı 2700 iken bu sayı 1963'te 27.500'e yükselmiştir⁹⁰.

Türkiye'nin 1967'de nüfusu 34 milyon, nüfus artış hızı % 3, köylü nüfus oranı ise % 80'dir ve tarımın % 90'ı makineleşmiştir. % 60'ı sadece yiyecek maddesi, şarap ve tütün üretimine yönelik olan ülkenin gayri safi milli hasılaya % 15 oranında katkısı olmuştur. Ülkedeki işsiz sayısı her ne kadar bir milyon olarak belirlense de kırsal kesimlerdeki dört milyon kişi sadece hasat zamanı iş bulabilmiş ve her yıl 300.000 kişi işçi pazarına katılmıştır. Türkiye'de olumsuz koşulların hakim olduğu bu dönemde yurt dışında çalışan Türk iş gücü sayısı 250 bini bulmuştur⁹¹. 1970'li yılların başlarında her yıl Batı Avrupa ülkelerinde çalışan Türk iş gücündeki yıllık net artışın en az üçte birine eşit sayıda ya da yüz binin üzerinde iş gücü istihdam edilmek üzere yurt dışına gönderilmiştir⁹².

Yabancı iş gücü alan Alman toplumunda "Gastarbeiter" (konuk işçi) kavramı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde yabancı iş gücünün geçici statüsü farklı kavramlarla vurgulanmıştır. Örneğin İsviçre iş gücü açığını kapattığı yabancı işçileri "mevsimlik işçi" biçiminde tanımlayarak bu konudaki en çarpıcı örneği oluşturmuştur. Sadece çalışan insan gücü desteği isteyen Batı Avrupa ülkeleri insan gücünün insana özgü sorunlarına hazırlıksız yakalanmıştır. İkili anlaşmalar dönüşümlülük (rotation) ilkesine dayandırılmıştır. Bu ilkenin yabancı iş gücünün bir yıllığına yurt dışına göç ettiği ve birinci yılın sonunda memleketine geri döneceği saptaması uygulamada gerçekleşmemiştir. İlk dönemlerde Türk işçileri bu ilke çerçevesinde genellikle yalnız göç etmiş, eşler ve çocuklar Türkiye'de kaldığı için aileler parçalanmıştır. Türk göçmenler genelde "heim" denilen kolektif yatakhane-yurtlarda kalarak bu kısa süre içinde, geri döndüklerinde bağımsız bir iş yeri kurabilecek kadar tasarrufta bulunabilmeyi hedeflemişlerdir⁹³.

Onlar emeklerini sunmaya gelmektedirler. İş güçlerinden yararlanacak olan sanayileşmiş ülke, bu iş gücünün yaratılmasındaki giderlerin hiç birine katılmamıştır. Çalışamayacak kadar hasta ya da yaşlı göçmen işçilerin geçimleri için gerekli ödemeyi de yüklenmeyecektir. Şehirleşmiş ülkelerin ekonomisi bakımından göçmen işçiler ölümsüzdürler: ölümsüzdürler çünkü sürekli olarak yerleri başkalarıyla doldurulabilir. Göçmen işçiler doğmaz, yetiştirilmez, yaşlanmaz,

⁸⁹ Uslu, a.g.e.,s.16

⁹⁰ Gitmez, a.g.e. 1979., s.92 & Abadan-Unat,a.g.e. 2002, s.43,44

⁹¹ Berger & Mohr, a.g.e.,s.40

⁹² Martin, a.g.e., s.25

⁹³ Gitmez, a.g.e. 1979,s.92 & Turan, a.g.e.,s.27 & Abadan-Unat, a.g.e.2002, s.44

yorulmaz, ölmezler. Bir tek işlevleri vardır onların: çalışmak. Hayatlarının bütün öbür işlevleri geldikleri ülkelerin sorumluluğu altındadır⁹⁴.

Başlangıçta geçici olarak algılanan göç sürecinde, göçmenlerin çalıştıkları ülkelerde yerleşik duruma geçmeleri sonucunda konuk işçi kavramı anlamını yitirmiş, sürece ikinci ve üçüncü kuşak Türk göçmenler de katılmışlardır⁹⁵. Bu bağlamda Türk nüfusu barındıran Batı Avrupa ülkeleriyle sosyal hakların sağlanmasına yönelik görüşmeler başlatılmış ve bir seri sosyal güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmalar kapsamında göçmen işçilerin sağlık bakımı, iş kazaları, sakatlık ve ölüm hallerinde sosyal sigorta kapsamına alınma, doğum ve çocuk yardımı ile işsizlik ve emekliliğe ilişkin haklar tanınmıştır⁹⁶.

Dış göç sürecinde 1970'li yılların ortalarından itibaren köklü değişimler göze çarpmaktadır. Ekonomik gelişmenin yavaşlaması, iş alanlarının daralması, yeni teknolojilerin kol gücünün yerini alması vb. nedenlerle işsizlik oranının arttığı Batı Avrupa ülkeleri Ortak Pazar ülkeleri dışından gelen yabancı iş gücünün istihdamını sınırlamış veya durdurmuşlardır. Almanya 1973 yılında petrol fiyatlarındaki yükselme sonucunda ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle Ortak Pazara üye olmayan ülkelere iş gücü alımını durdurmuştur⁹⁷. Bu uygulama ile genelde yabancı iş gücü sayısında büyük bir gerileme gözlenmiştir ancak 1974 yılında yasalar çerçevesinde yabancı iş gücünün eşlerine ve 18 yaşını geçmemiş çocuklarına aile birleşimi yoluyla Almanya'ya göç etme yolu açıldığında bu olanaktan en çok yararlanan Türk nüfusu olmuş ve ileri dönemlerde gündeme gelen geri dönüşü teşvik tedbirlerine rağmen artmaya devam etmiştir⁹⁸. Bu bağlamda değinilmesi gereken bir gelişme de 1975 yılında çocuk parasına ilişkin yapılan yeni düzenlemedir. 1975'te alınan bir karar ile yeni bir çocuk parası (Kindergeld) uygulaması başlatılmıştır. Bu tarihe kadar yabancı iş gücünün çocuklarının Almanya'da ya da anavatanlarında bulunmaları arasında uygulama açısından hiç fark yok iken yeni uygulamaya göre çocukların yaşadıkları ülke önem kazanmış ve Almanya dışındakilere ödenen çocuk parası büyük ölçüde kısılmıştır. Bu nedenle Türk göçmenler

⁹⁴ Berger & Mohr, **a.g.e.**,s.64

⁹⁵ Uslu, **a.g.e.**, s.17

⁹⁶ Abadan-Unat, **a.g.e.2002**, s.46,47

⁹⁷ Turan, **a.g.e.**,s.28,29

⁹⁸ Türkiye Araştırmalar Merkezi, **Federal Almanya'da Türkler** (Zft Aktuel Nr.49, Haziran 1997), s.5,10

Türkiye’de bulunan çocuklarını yanlarına alma eğilimi göstermiş ve beklenen aile bütünleşmeleri Türkiye yerine Almanya’da gerçekleşmiştir⁹⁹.

Göç süreci uzadıkça bir nüfus hareketi olmaktan çıkmış, göçmenlerin yaşadıkları toplumlarla bütünleşmeleri konusu gündeme gelmiştir. Bu bağlamda yerli grup arasında beslenen önyargılar ve yabancı düşmanlığı göçmenlerin yaşadıkları ülkenin toplumuna uyum sağlamalarını ve yerli grup ile bütünleşmelerini engelleyici etkenler olarak ortaya çıkmıştır¹⁰⁰.

Türk dış göç sürecinde aile birleşimine ve Türkiye’den yapılan evliliklere koşut olarak Türk kadın göçmenlerin oranı giderek yükselmiştir. 1961 yılında İİBK aracılığıyla yurtdışında iş edinebilen Türk göçmenler arasındaki %13’lük oran, 1970’lerde resmi kanallardan işe alınan Türk göçmenlerin yaklaşık %20’sine yükselmiş, ilerleyen yıllarda kadınlar arasında geri dönüşün daha yaygın olmasına bağlı olarak bu oran düşüş göstermiştir. 1975’ten sonra göç eden Türk kadınları ise genellikle eşlerinin yanına gitmişler başlangıçta çalışma yaşamında yer alamamışlar ancak 80’lerin ortalarında belirli sektörlerde istihdam edilebilmişlerdir¹⁰¹.

1974-1977 yılları arasında ekonomik kriz nedeniyle işten çıkartılarak geri dönüşe zorlanan Türk göçmenlerin çoğunluğu yeni evli ve çocuklu çiftlerden oluşmaktadır. Bu tarihlerde dönüş yapan yıllık göçmen sayısı 20.000-30.000 dolayındadır. Dönüş yapanların genelde amaçlarına tam ulaşamamış genç iş gücünden oluştuğu gözlenmiştir¹⁰².

Bu dönemde Türkiye’de ve göçmen kabul eden Batı Avrupa ülkelerinde göç sürecinin neden olduğu sosyo-kültürel sorunlara ilişkin artan bir toplumsal-kurumsal bilinçlenme süreci gözlenmiştir. Bu duyarlılık kendini daha çok özellikle Alman üniversitelerinde, kurulan yeni birimlerde Türkiye ve Avrupa basınında çıkan yazıların yoğunluğunda, medyanın yabancı iş gücü ve onun toplumsal yaşama etkisini irdeleyen yayınlarında göstermiştir¹⁰³. Bu dönemde dış göç sürecinin yaratmış olduğu imgeler ve yol açtığı sosyo-kültürel sorunlar ile güzel sanatlarda özellikle yazın alanında ve

⁹⁹ Turan, **a.g.e.**,s.29,30

¹⁰⁰ Bilhan Doyuran, “Önyargılar Yabancı Düşmanlığı ve Yurtdışındaki Türk İşçi Aileleri”, **Kurgu** (Sayı:7 1990-a)s.57-69

¹⁰¹ Martin, **a.g.e.**,s.30

¹⁰² Kutlu, **a.g.e.**,s.39

¹⁰³ Abadan-Unat, **a.g.e.2002.**,s.50

sinemada yer almaya başlamıştır. Döneme ilişkin en çarpıcı örneklerden biri Adalet Ağaoğlu'nun sinema filmi olarak da uyarlanan Fikrimin İnce Gülü adlı romanıdır.

1980'li yıllarda ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin gelecekleri konusunda tartışmalar gündeme gelmiştir. Alman hükümeti bu dönemde yabancıların eğitimi ve topluma uyumu konusunda çeşitli girişimleri desteklemiştir. Göçmen çocuklara yönelik üretilen Batı Berlin modelinden Bavyera modeline kadar çeşitlilik gösteren eğitim politikaları bu girişimlerden biridir¹⁰⁴. Batı Berlin modeli Almanca eğitime ağırlık verirken Bavyera modeli geri dönüşleri destekleme amacı taşıyan göçmen çocuklara özel sınıflarda ve anadillerinde eğitim verildiği bir model olarak uygulanmıştır.

Bu dönemlerde Türk dış göç sürecine ilişkin hükümetler, haneler ve bireyler düzeyinde bir belirsizlik hakimdir. İlgili ülkeler Türk göçmen işçilerin gelecekleri konusunda bir çözüm üretememişler, Türk göçmen aileler de söz konusu bu duruma bağlı olarak daha ne kadar süre çalışacaklarını ve kesin dönüş tarihini belirleyememişlerdir. Bu ortamdan en çok ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler etkilenmişler, kendilerini çelişkili toplumsal ve aile baskıları ile örülü bir ağın içinde bulmuşlardır¹⁰⁵.

1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan politik değişim de Federal Almanya'ya göç edenlerle kesin dönüş yapanların sayısal dağılımlarına yansımıştır. Türkiye'ye kesin dönüşlerde önemli bir değişim görülmemesine karşın Federal Almanya'ya göç edenlerin sayısında büyük bir düşüş gerçekleşmiş¹⁰⁶ ancak 1983-1984 yıllarında geri dönüşü teşvik politikaları sonucunda geri dönenlerin sayılarında ciddi oranlarda artışlar gözlenmiştir¹⁰⁷. Bu uygulama sonucunda Federal Almanya'da yabancı nüfus önemli ölçüde azalmıştır. Bunda kuşkusuz geri dönüş yapanlara 10.500 Mark ve ailelere reşit olmayan her bir çocuk için 1500 Mark verilmesinin ve iki yıl bekleme süresinin ardından sosyal güvenlik katkılarının ödenmesinin büyük payı olmuştur. Bu teşvikler sonucunda 100.000'den fazla göçmen kesin dönüş yapmıştır. Bu teşviklerden yararlananlar Türkiye'ye dönmeyi planlamış olan ve çocuklarına Türkiye'de daha iyi bir eğitim sağlama amacıyla olan göçmenlerdir¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Bilhan Doyuran, "Federal Almanya'daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Alanındaki Zorlukları Üzerine" **Kurgu** (Sayı:6,1989) s. 273-283

¹⁰⁵ Martin, **a.g.e.**,s.36,37

¹⁰⁶ Turan, **a.g.e.**,s.31

¹⁰⁷ Kartal, **a.g.e. 2004-a**, s.397,398

¹⁰⁸ Kutlu, **a.g.e.**,s.40

1980'lerin ortalarından itibaren özellikle Kürt kökenlilerin politik nedenlere dayalı sığınmacı göç hareketi ile yasa dışı yürütülen göç söz konusu olmuştur¹⁰⁹. 1990'ların ikinci yarısında Türk dış göç süreci farklı biçimlerde sürmüştür. 1980'lerin sonlarına doğru Türkiye'den eş seçimi ile yeni bir akıma tanık olunmuştur. Almanya'daki birinci kuşak göçmenlerin çocuklarını Türkiye'den evlendirme istekleri ile Türkiye'den Almanya'ya göç etmek isteyenlerin sayısı birleşince evlilik yoluyla göç edenlerin oranı sürekli yükselmiştir¹¹⁰.

1960'lı yılların başlarında binlerle ifade edilen Türk göçmen sayısı 1990 yıllara gelindiğinde milyonları bulmuştur. Bugün ise 3 milyon civarında Türk göçmen Batı Avrupa ülkeleri içinde yalnızca Almanya'da yaşayan grubu oluşturmaktadır¹¹¹.

6. GERİ DÖNÜŞ SÜRECİ

Federal Almanya'ya 1981 yılında 84.052 kişinin göç etmesine karşın 70.905 kişinin kesin dönüş yaptığı bilinmektedir. Yine 1982 yılına gelindiğinde giriş yapanların sayısı 43.137 iken buna karşılık dönenlerin sayısı 44.442'dir. 1983'te göç eden sayısı 28.178 iken, dönüş yapanlar 100.977'yi bulmaktadır. Teşvik primlerinin uygulandığı süreçte kesin dönüş için müracaat eden Türk göçmen işçi sayısı ise 152.927'dir. Federal Almanya'da 1985'te 1.401.900'e kadar gerileyen Türk göçmen sayısı 1987'ye kadar yeniden yükselerek yıl sonunda 1.481.400 rakamına ulaşmıştır. Gelişme Türkiye'deki sosyo-ekonomik ve sosyo-politik değişkenlere bağlıdır, temelinde Türkiye'de var olan enflasyon yatmaktadır. Almanya'da uygulanan politikalar ise ikinci planda kalmaktadır¹¹².

Türk göçmenlerin geri dönme beklentileri onların Alman toplumundaki bireysel ve kurumsal ayrımcılığa, yabancı düşmanlığına ve ırkçılığa karşı kendilerini korudukları kaleleri olarak değerlendirilmelidir. Etnisite unsurlarının doğal bir şekilde savunma amacına yönelik kullandıkları bu sosyal strateji, siyasi içerikten yoksundur. Türk hükümetlerinin dış göç sürecine yönelik herhangi bir kesin önlem ve politika belirlememesi nedeniyle 1983 ve 1984 yıllarında gerçekleşen geri dönüşlerde hem

¹⁰⁹ Uslu, a.g.e.,s.74,75

¹¹⁰ Ahmet Atilla Doğan, "İthal Gelin Kimliği ve Oluşumunda Medya Etkisi", **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma** (1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri, Yedi Tepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2. Cilt, Birinci Basım, İstanbul: 2004), s. 88

¹¹¹ Kartal, a.g.e.2004-a, s.396

¹¹² Turan, a.g.e.,s.31

Türkiye hem de kesin dönüş yapan göçmenler beklenmedik zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu zorluklar şu şekilde sıralanabilir¹¹³:

- Birinci kuşaktan geri dönenlerin büyük bir kısmı çalışma olanağı bulamamışlardır. Dönemin ekonomi politikası sonucunda kişisel yatırımlarını ve işyerlerini garanti altına alamamışlardır.

- Ekonomik alanda yürütülen teşvik programları çok az sayıda geri döneni kapsamıştır.

- Gelişmeler kesin dönüş yapanları tasarruflarını bankaya yatırmaya ve faizle geçinmeye yönlendirmiştir. Ancak Türkiye’de enflasyonun banka faizlerinden yüksek olması bu tasarrufların da orta vadede erimesine yol açmıştır¹¹⁴.

Diğer yandan Türkiye’de geri dönenler için özel danışma merkezlerinin bulunmaması ve kurumlar arası koordinasyonun iyi işlememesinde geri dönenlerin uyum sağlamalarını engelleyici bir rol oynamıştır. Geri dönüşler karşısında hükümetlerin hazırlıksız olması, kısa vadeli ve yetersiz teşvik tedbirleri geri dönen göçmenler açısından işlevsel olmamıştır. Geri dönüş sürecinde bulunan kadınlar ve genç kızlar için de hiçbir uyum programı hazırlanmamıştır. İkinci kuşak özellikle eğitim alanında karmaşık sorunlar yaşamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen birer aylık uyum kursları dışında herhangi bir destek hizmeti verilmemiştir¹¹⁵.

Geri dönenler özellikle kırsal bölgelerde uyum sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Federal Almanya’da yaşamış olmaları, kırsal bölgede yaşayanlara göre refah düzeylerinin daha yüksek olması ve edindikleri alışkanlıklar geri dönenlerin “Alamancı” olarak farklı algılanmalarına yol açmıştır¹¹⁶.

Köy hiç değişmese de, o artık köyü bir daha hiçbir zaman eskiden gördüğü gibi göremeyecektir. Ona nasıl başka gözle bakılıyorsa, o da gördüklerini başka gözle görmektedir. Köylüler artık ona başka yaşantıları olmuş bir insan olarak saygı duymaktadırlar. Onların yabancıları oldukları şeyleri görmüş, elde etmiş, başarmıştır. O, köylüleri için onların bilmediği bu şeylerin yorumcusu, yayıcısı, ileticisidir. Bunlar paradan eşyaya, eşyadan bilgiye kadar değişik şeyler olabilir. Köylüler bunları kendileri kullanmak için ondan koparmaya bakarlar. Giderek kendisine getirdiklerinden hiçbir şey kalmaz...Onun dışarıdaki değişik yaşantısının köyün o durumu içinde bir uygulama alanı yoktur. Artık onun kendi köyünde istediği gibi kalacağı bir yeri yoktur¹¹⁷.

¹¹³ Türkiye Araştırmalar Merkezi, **Federal Almanya’da Türkler** (Zft Aktuel Nr.49, Haziran 1997), s.10,11

¹¹⁴ Bilhan Kartal, “Der Einfluss des Aufenthaltes türkischer Migranten in der BRD auf ihr Berufsleben in der Türkei”, **VII Congreso Cultura Europea, Centro de Estudios Europeos Universidad de Navarra**, İspanya, 23-26 Ekim 2002 (Baskıda)

¹¹⁵ Türkiye Araştırmalar Merkezi, **a.g.e.** s.11

¹¹⁶ Aynı, s.11

¹¹⁷ Berger & Mohr, **a.g.e.**,s.220,221

Alman hükümetinin geri dönüşü özendirme politikalarının işe yaramaması, Türkiye'deki sosyo-ekonomik ve politik durumun istikrarsızlığı ve uyum sorunları nedeniyle göçmenlerin geri dönüş eğilimi 1980'li yılların ortalarından itibaren azalmaya başlamıştır¹¹⁸.

Türkiye dış göç sürecinde 1980 sonrasında yeni iş gücü akımından çok önceden Almanya'ya yerleşmiş Türk göçmen nüfusuyla bağlantılı kişilerin göçü önem kazanmıştır. Bu dönemde yurt dışında bulunan Türk göçmenler arasında ekonomik açıdan bağımlı olanların oranı, ekonomik özgürlüğünü kazanmış olanların diğer bir deyişle çalışanların oranını geçmiştir¹¹⁹. Türk nüfus istikrar kazanmaya başlamış, daha çok göçmenlerin anne ve babalarını ya da eşlerini yanlarına almaları bağlamında ve Türkler ile Almanlar arasında yapılan evliliklerde görece bir artış gözlenmiştir¹²⁰.

1990'ların başlarında Türk göçmenlerin hala hukuksal statülerini güvence altına alma mücadelesi verdikleri gözlenmektedir. Bu alana ilişkin sorunlar bugün de tam olarak çözüme kavuşturulamamıştır. 1 Ocak 1991'de yürürlüğe giren Yabancılar Yasası, genç kuşağın Alman vatandaşlığına geçişini kolaylaştırmış buna karşılık uzun süren işsizlik durumunda oturma hakkını kısıtlamıştır. Yasa aynı zamanda emeklilik sürecine ilişkin kısıtlayıcı hükümler de içermekte, ailelerin birleşmelerini kısıtlayıcı koşullara bağlamaktadır. Devlete külfet yüklemeyen ve uyum yeteneğine sahip olduğu varsayılan kişileri gözetken yasa yabancılarla yerliler arasındaki keskin ayrıma vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Almanya'nın diğer göçmen kabul eden ülkelerden ayrıldığı en temel özelliği çifte vatandaşlık konusunda sürdürdüğü direniştir. 1 Ocak 2000 tarihinde sembolik değer taşıyan yeni bir madde yürürlüğe girmiştir. Buna göre söz konusu tarihten sonra Almanya'da dünyaya gelen çocuklar ebeveynlerden birinin de Almanya'da doğmuş olması ve on yıldır Almanya'da oturması durumunda sahip oldukları vatandaşlık statüsünden bağımsız olarak 23 yaşına kadar Alman vatandaşlığına da geçecek, gerçek statülerini ise 23 yaşında yapacakları tercihleri belirleyecektir¹²¹.

¹¹⁸ Kartal ve Suğur, **a.g.e.**,s 102,103

¹¹⁹ Kutlu, **a.g.e.**,s.39

¹²⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi** (Çev: Yasemin Saner Gönen, Dördüncü Basım, İstanbul:İletişim Yayınları, 1999), s.394

¹²¹ Abadan-Unat, **a.g.e.** 2002,s.61,62

7. TÜRK DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN YOL AÇTIĞI DEĞİŞİMLER

Göçün toplumları yalnızca ekonomik olarak etkilemekle kalmadığı, demografik ve sosyal yapıları değiştirdiği, siyasi kurumları etkilediği ve kültürlerin yeniden şekillenmesine neden olduğu yadsınamaz bir gerçektir¹²². Göç olgusu bireyleri, aileleri ve toplumları etkilemekte ve göç sürecinin gerçekleştiği toplumların yapıları çok kültürlü bir doku taşımaktadır.

Bu bağlamda Türk dış göç süreci de köklü toplumsal değişime yol açmaktadır. Dönüşümlülük ilkesinin varsaydığı ekonomik etki yurt dışında çalışan Türk göçmenlerin gönderecekleri döviz ve iş alanında edindikleri deneyimlerdir. Dış göç sürecinin pratiğe geçirilemeyen bu ilkenin dışında, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamını etkilemesi kaçınılmazdır¹²³. Konuya ilişkin yapılan bir çalışma, Batı ideolojisini ve siyasi uygulamalarını yaşayarak öğrenen Türk göçmenlerin kesin dönüş yaptıklarında insan hakları, demokrasi vb. kavramlara vurgu yaptıklarını kamu yöneticilerinden Avrupa'da karşılaştıkları kadar saygılı bir muamele beklediklerini ortaya koymaktadır¹²⁴.

1960'lı yıllarda göç edenler genelde teknolojik gelişmesi olmayan, örgütlenmemiş bir toplumsal yapıdan koparak kendileri için çok yeni bir sosyo-ekonomik ve kültürel ortama girmişlerdir. İlk yıllarda içinde yaşadıkları dar çevrelerde sosyal yaşamlarını daha çok hemşehrileriyle kahvehanelerde, lokantalarda, düğünlerde, camilerde ve aile ziyaretlerinde gerçekleştirmişlerdir. Gelişmiş endüstri toplumunun üretim ve tüketim kalıpları, teknoloji düzeyi, düşünüş ve davranış şekilleri, örgütlenme düzeyi bir süre sonra göç eden işçileri etkilemeye başlamıştır. Uyum, bütünleşme ve emilme süreçleri tek taraflı gerçekleşmemiş çift yönlü etkileşim ortamları oluşturmuştur¹²⁵.

Türkiye'de dış göç süreci ayrıca toplumsal cinsiyet ve gelenek-görenekler açısından da köklü değişimlere yol açmaktadır. Göçmenlerin yeni yaşam tarzları ile Batı'nın sembolleri izin dönemlerinde ve kesin dönüşlerle memleketlerine taşınmaktadır. Göç süreci Türkiye'nin gelenek-görenek ve kültürü üzerinde önemli etkiler yaratmış, Türk yaşantısını Avrupa kültürünün etkilerine daha açık hale getirmiş

¹²² Uslu, a.g.e.,s.20

¹²³ Aynı, s.20

¹²⁴ Martin, a.g.e.,s.73,74

¹²⁵ Karul, a.g.e.,s.17,18

ve böylece Batı değerlerine Türk kültürüne girme yolu açılmıştır. Bu doğrultuda kesin dönüş yapmış olanlar değişimin temsilcileri olarak nitelendirilmiş, yurt dışında edinmiş oldukları yaşantılar farklı ve yeni olarak algılanmış, Türkiye ve Avrupa ülkeleri arasında kültür etkileşimi sağlanmıştır¹²⁶.

Bunun yanı sıra göç olgusu ile Türkiye’de yeni bir sosyal statü oluşmuştur. Dönüş yapan göçmenler toplum tarafından özel bir statü içinde değerlendirilmiş ve “Alamancı” olarak adlandırılmışlardır. Bu bağlamda kesin dönüş yapan göçmenlerin sonradan edindikleri tüketim alışkanlıkları da dikkat çekmektedir. Kimi göçmenlerin köylerine elektrik bile gelmediği halde evlerinde refah düzeylerinin sembolü olarak Almanya’dan getirdikleri elektronik ev aletlerini kurdukları bilinmektedir. Literatürde bu konudaki en yaygın varsayım çoğunluğunun bir taksi ya da kamyon satın aldığı, kiraya verebileceği ev yaptırdığı ya da sınırlı istihdam yaratan küçük bir işyeri açarak hizmet sektörünün bir parçası olduğu doğrultusundadır. Yurt dışında yıpranma payı büyük olduğundan çoğu kendisini tükenmiş olarak görmekte ve aktif olarak çiftçiliği ya da yeni edindikleri mesleki becerileri kullanarak sanayi işçiliği sürdürememektedir¹²⁷.

Türk aile yapısının da dış göç sürecinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Kırsal bölgelerdeki geniş aile modeli 1960’lı ve 1970’li yıllarda modernleşmeye bağlı olarak değişim göstermiştir ancak çekirdek ailenin oluşumuna ivme kazandıran etkenlerden biri de dış göç sürecidir. 7.1.’de ayrıntılı ele alındığı gibi göç sürecine aile içi rol dağılımına, ebeveynler ile çocuklar arasındaki iletişim düzeyine, kadının statüsüne vb. ilişkin köklü değişimlere yol açmıştır. Türk dış göç sürecinin göçmen aileleri açısından dikey toplumsal geçişlere yol açtığı, ailelerin beklentilerini arttırdığı, bilinçlilik düzeylerini yükselttiği, kırsal kesimden kente ve Doğu’dan Batı’ya yönelik göç hareketine ivme kazandırdığı ayrıca Türkiye’de taşımacılık ve ulaşım sektörünün gelişmesinde payı olduğu söylenebilir.

Almanya’nın baskı ve yaptırım ögeleri içeren yabancılar politikası Türk göçmenleri 90’lı yıllarda kendi içlerinde kurumsal bir yapılanma sürecine itmiştir. Böylece o döneme değin genelde Türkiye ile bağlarını sürdürenler bu yapılanma içinde etkin roller üstlenmişlerdir. Türk göçmenler bu dönemde çok sayıda dernek ve vakıf gibi örgütler oluşturmuşlardır. Bugün göçmenlik sürecinden bağımsız olmayan

¹²⁶ Uslu, a.g.e.,s.21

¹²⁷ Martin, a.g.e.,s. 48,49

karmaşık ve çok boyutlu sorunlara çözüm üretmek amacı taşıyan ve sayıları tam olarak belirlenemeyen federasyonlar, dernekler, vakıflar ve birlikler olduğu bilinmektedir¹²⁸.

Türk göçmenlerin Almanya’da yerleşme eğilimi göstermelerine koşut olarak tasarruf eğilimleri azalmaktadır. Ekonomik uyumun bir göstergesi olarak Alman toplumunun tüketim davranışlarını benimsemektedirler¹²⁹. Buna ek olarak tasarrufların ilk dönemlerdeki gibi ağırlıklı olarak Türkiye’de gayrimenkul biçiminde değerlendirilmesi yerine Alman yapı tasarruf sandıklarındaki hesap sayısı da artmaktadır. Söz konusu yapı tasarruf hesapları öncelikle Almanya’da konut satın alımı için kullanılmaktadır. 1986 yılında Türk Hükümeti ile Alman Hükümeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda bu hesapların Türkiye’ye transferi, transferden sonraki en geç 4 yıl 3 ay içinde Türkiye’ye geri dönmeleri koşulu ile sağlanmıştır. Bu konuda büyük reklam yapılmasına karşın 1989 Ocak ayı sonuna kadar mevcut 130.000 yapı tasarruf hesabından sadece 1834’ü transfer talebinde bulunmuş ve bugüne kadar bunlardan da ancak 850’sinin transferi gerçekleşmiştir. Bu çarpıcı sonuç Türklerin Almanya’da yerleşme eğilimlerinin açık bir kanıtıdır¹³⁰.

7.1. Türk Dış Göç Sürecinin Göçmen Aileler Üzerine Etkileri

Türk göçmenlerin dış göç sürecinde kültürel değerlerini ve geleneklerini sürdürmelerine karşın aile yapılarının sosyo-kültürel açılardan aile içi ilişkilerde ve rol dağılımında, geleneksel değerlerde ve günlük ritüellerde değişime uğradığı gözlenmektedir¹³¹. Türk aile ilişkilerinde dış göç sürecine değin erkek egemen bir anlayış söz konusudur.

Günümüzde de kırsal bölgelerdeki kadınların üretim etkinliklerinin tamamında yer aldıkları ancak pazarlama alanının dışında tutuldukları böylece ekonomik anlamda söz sahibi olamadıkları gözlenmektedir. Türk aile yapısını etkileyen ve kadının özgürleşme sürecine ivme kazandıran dış göç olgusu hem memleketlerinde kalanların hem de yurt dışında çalışanların omuzlarına yeni sorumluluklar yüklemektedir. Türk dış göç süreci anne ya da babanın yalnız ya da her ikisinin birlikte de göç etmeleri ve

¹²⁸ Mustafa Çakır, **Göçün Kırkinci Yılında Almancanın İkinci Dil Olarak Edinimini Etkileyen Kültürlerarası Olgular** (Birinci Basım.Köln: Kleikamp Druck GmbH, 2001), s.22-24

¹²⁹ Faruk Şen, “F.Alman Hükümetinin Yabancılarla İlgili Olarak Aldıkları Yeni Önlemler ve Bu Önlemlerin Ülkede Yaşayan Türkler Üzerindeki Etkileri”, **FederalAlmanya’da Yaşayan Türkler ve Sorunları**. Der: Prof.Dr. Nurhan Akçaylı (Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986), s.83,84

¹³⁰ Karul, **a.g.e.**,s.21,22

¹³¹ Kartal ve Suğur, **a.g.e.**,s.95

çocuklarını memleketlerinde bırakmaları gibi farklı biçimlerde başlamış ve aile parçalanmalarına neden olmuştur. Yabancı iş gücü istihdam eden ülkenin kendi toplumsal alt yapısına yönelen baskıyı indirgemek amacıyla aile birleşmelerini kısıtlayıcı politikalar geliştirmesi ile göçmen işçinin dönüşümlülük ilkesi doğrultusunda tasarrufunu arttırma eğilimi aile parçalanmalarına yol açan etkenlerdendir¹³².

Genelde olabildiğince çalışarak tasarruf etme ve en kısa süre içinde kesin dönüş yapma eğiliminin söz konusu olduğu bu ilk dönemlerde çoğunluğu eşlerini ve çocuklarını memleketlerinde bırakmış olan Türk göçmenler de bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir. Türk göçmenlerin ve memleketlerinde kalan diğer aile bireylerinin bu aile parçalanmasıyla baş edebilmesinde Türk toplumunda var olan geleneksel anlayışın ve uygulamaların payı yadsınamaz. Evin erkeğinin eşi ile çocuklarını askerlik döneminde ve mevsimlik göç süresince veya iç göç sürecinin başlangıcında akrabalarına emanet etmesi gelenekselleşmiş bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda aile üyelerinin geçici olarak birbirlerinden ayrı kalmaları olağan karşılanabilmektedir. Bu bağlamda eşleri yurt dışına çalışmaya giden ve çocukları ile geride kalan kadınlar gönderilen havalelerle yaşamlarını devam ettirmiş ve tasarruflarını şekillendirmeyi başarmışlardır. Bütün aile bireylerin göç ettiği durumlarda ise genelde anne ve babaların her ikisinin birden vardiyalı çalışmasından çocuklar olumsuz etkilenmişlerdir. Bu tür ailelerde en olumsuz etkilenenler okul çağına olmalarına karşın küçük kardeşlerine bakmak zorunda kalan ve bu nedenle her tür öğrenim olanağından yoksun bırakılan en büyük kız çocuklarıdır. Ailenin en büyük kız çocukları fiziksel ve duygusal açıdan hazırlıksız olmalarına karşın, yabancı bir toplumda ailenin tüm çocuklarına bakarak kendilerini ağır psikolojik baskı altında bırakan bir tür annelik görevi yürütmektedir¹³³.

Örneğin genellikle on yaşlarında Türkiye'den gelen ablalar okula gönderilmez, evde küçük kardeşlerine bakmak, anneye yardım etmekle yükümlü tutulurken, Avrupa'da doğup orada okula başlayanlar büyüdükçe, evde kalan ablaları onlar için bir alay konusu oluyor. Hiç yabancı dil öğrenmemiş, tramvaya bile doğru dürüst binmesini bilmeyen bu çocuklar, bir yandan kardeşlerinin özgür yaşantısına tanık olur, onların ailelerine karşı haklarını savunmalarına şaşarak, kıskanarak bakarken, bir yandan da küçük kardeşlerini denetlemeyen anne ve babanın kendisine daha da çok yüklenmesiyle ezilip kalıyorlar¹³⁴.

¹³² Abadan-Unat, **a.g.e.2002**,s.156-158

¹³³ Aynı, 158-161

¹³⁴ Gündüz Vassaf, **Sınırların Ötesinden Daha Sesimizi Duyurmadık Avrupa'da Türk İşçi Çocukları** (İkinci Basım.İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), s.95

Aileleri ile birlikte Almanya’da yaşayan Türk göçmenler ise farklı sorunlarla mücadele etmek zorundadırlar. Almanya’da uzun süre bulunmaları sonucu geleneksel aile kavramı ekonomik birlik olarak anlamını kaybetmektedir. Artık her iki eş de çalışmakta böylece kadının ekonomik bir güç elde etmesi sonucunda ekonomik bağımsızlığını kazanması, kocanın mutlak hakimiyetine karşılık kadının statüsünü güçlendirdiği için aile içi gerilimlerine neden olabilmektedir¹³⁵. Almanya’da Türkiye’de olduğu gibi hısımlar ve köylüler arasında kontrol olmamakla birlikte hemşehriler ile iletişim genelde yoğundur ve karşılıklı denetim mekanizmasından söz edilebilir. Bu denetim mekanizması birbirlerini özellikle kadınlar ve kızları sosyal kontrol altında tutmayı sağlamaktadır¹³⁶.

Türk dış göç sürecinin aile yapısındaki etkileri kaçınılmazdır, aile içi rol dağılımına, ebeveynler ile çocuklar arasındaki iletişim düzeyine, kadının statüsüne vb. ilişkin köklü değişimlere yol açmıştır.

7.2. Türk Dış Göç Sürecinde Kadın

Hem coğrafi hem de toplumsal bir değişim içeren dış göç sürecinde cinsiyet kimliği de kuşkusuz sosyo-ekonomik sınıf, kültür ya da ulusal kimlik kadar önemli bir rol oynamaktadır. Buna karşın 1970’lerin ortalarına kadar dış göç alanına ilişkin yapılan bilimsel çalışmalarda toplumsal cinsiyet boyutunun, kadınların göçle ilgili somut deneyimlere yönelik araştırmaların yetersiz olduğu göze çarpmaktadır. Var olan çalışmalarda ise ailede eşler ve diğer bireyler arasında göç kararı bağlamındaki pazarlık boyutu göz ardı edilmiştir. Literatürde aile reisi birden bire göç etme kararı almış gibi yansıtılmaktadır. Oysa erkeğin aile reisi olarak göç kararı verdiği en ataerkil ailelerde dahi kadınlar eşleri ile pazarlık sürecine girmektedirler¹³⁷. Göçmen kadınlara değinen kimi araştırmalarda ise kadınlar erkeklere bağlı bir öge olarak ele alınmaktadırlar. Bu araştırmalarda genellikle kadınlar ile erkekler arasında göçün nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreçteki yaşam pratikleri, göçün etkileri ile göçmenlerin tutumları ve tepkileri açısından, cinsiyetler arası aile içi iş bölümüne ve buna bağlı olarak gelenek ve görenekler tarafından tanımlanan kadın-erkek rollerine dayandırılan önemli farklılıklar olduğuna dikkat çekilmektedir. Genelde kadınların yaşam pratikleri eş, anne ya da

¹³⁵ Akpınar, a.g.e.,s.92

¹³⁶ Demirbaş, a.g.e., s.23,24

¹³⁷ Akpınar, a.g.e., s.91

evlilik çağında genç kız statüsünde ve aile içindeki konumlarıyla yakından ilintilidir. Bu çerçevede göçmenlerin göç öncesi sahip oldukları yaşam pratikleri, yerleşilen yeni toplumdaki ilişkileri de belirlemektedir¹³⁸.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla endüstrileşen Batı Avrupa ülkelerinde, yerli grup tarafından talep görmeyen demir-çelik ve imalat sektörlerinde statüsü düşük dolayısıyla düşük ücretli ve parmak becerisine dayalı bir kadın iş gücüne giderek artan bir gereksinim duyulmuştur. 60'lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle yabancı erkek iş gücüne sınırlı yeni iş yeri açılırken yabancı kadın gücüne yönelik talep hiç kesilmemiştir. Bu nedenle kırsal kökenli olan kadınların büyük çoğunluğu göç kararını kendileri planlamamış, aileleri tarafından göçe zorlanmışlardır. O güne kadar geleneksel tarzda yetiştirilen ve meslek anlamında çalışmaya hemen hiç yönlendirilmeyen pek çok ev kadını ya da ev kızı eşlerinin, babalarının ya da diğer erkek akrabalarının yönlendirmeleri üzerine endüstri sektörüne yerleştirilmişlerdir. Bu kadınlar ilerleyen yıllarda aile birleşimi yolu ile ailedeki erkeklere yurtdışında çalışmanın yolunu da açmışlardır. Bu bağlamda pek çok Türk kadını henüz kentsel yaşamı görmeden ve çalışma disiplini öğrenmeden yeni bir yaşamın içinde bulmuşlardır kendilerini. Çoğunluğu oluşturan bu kadın göçmen işçilerin yanı sıra kendi iradeleriyle yurt dışında istihdam olanağı arayan, daha önce çalışma deneyimi olan ve bireysel göç kararı alan Türk kadınları da söz konusudur¹³⁹.

Bu bağlamda bağlantılı göç de kadınlara özgü bir göç biçimi olarak görülmektedir. Ailenin yurt dışında çalışmak amacıyla erkek üyelerini izleyen kadınların hareketidir. Bu noktada söz konusu olan kadının bir birey olarak bağımsız kararı değildir, eş, anne, kız çocuk gibi aile içindeki konumuna bağlı olarak ortam değiştirmesidir. Bunun yanı sıra kimi kadınlar yalnızca kadınlara açık iş olanakları nedeniyle ekonomik göç ya da siyasi göç kapsamında da ailedeki erkeklerden bağımsız olarak göç etmektedirler. Evlilik göçü de kadın göçmenler bağlamında değinilmesi gereken bir göç biçimidir. Bu göç türünde kadının ayrıldığı ya da göç ettiği yer ile "itim"-“çekim” ilişkisi etkili değildir, evlilik kurumunun birlikte oluşturulacağı bireyin bulunduğu coğrafyaya hareketidir. Göçmenler arasında ithal gelin ya da ithal damat

¹³⁸ İpek İlkaracan & Pınar İlkaracan, *a.g.e.*, s.305

¹³⁹ Kartal, *a.g.e.2004-a*, s.395,398

olarak adlandırılan bu gelişmenin başat nedeni birinci kuşak göçmenlerin çocuklarına Türkiye’den kendi kültürel dokularına yakın olan bir eş bulma istekleridir¹⁴⁰.

Türk dış göç sürecinin ilk yılında toplam 2.495 Türk iş gücünün 173’ünü kadınlar oluştururken bu sayı 70’lerin ortalarına kadar büyük artış göstermiş ve 1973 yılında 2.476’a ulaşmıştır. Bu dönemde kadın göçmenlerin % 81.6’sı 21-35 yaşlarındadır. Bugün Almanya’da yaşayan Türk göçmen kadın nüfus oranı ise % 46’dır¹⁴¹.

Türk dış göç sürecinin neden olduğu en önemli değişimlerden biri toplumsal rollerde gözlenmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri dış göç sürecine başlangıçta yalnız olarak katılan kadınlardır. Kadınların öncü olarak göç sürecine katılmaları toplumsal rollerdeki değişim açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir nokta Türk kızlarının evlilik yaptıklarında tamamen farklı çevrelere uyum sağlayabilecek şekilde yetiştirildikleri ve bu nedenle kadınların dış göç sürecine erkeklere oranla daha kolay uyum sağladıklarıdır. Kadının yalnız ve eşinden önce göç ettiği durumlarda, erkek kadının çağrısı üzerine yanına gelebilmiş ve yerleşilen yeni toplumun kurallarına, toplumsal sistemin işleyişine ilişkin pek çok şeyi ondan öğrenmeyi kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu öğrenme sürecinde karı-koca arasındaki ilişkiler kuşkusuz bir daha eskisi gibi olamayacak kadar değişmektedir. Konuya ilişkin araştırmalar, kadın göçmenlerin Alman toplumundaki kadının statüsü, eşler arasındaki eşitlik ve çalışma hayatındaki fırsat eşitliğine yönelik yaşam pratiklerinden etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Türk kadın göçmenlerin çoğunluğu Alman kadınların yüksek öğrenim düzeyine sahip oldukları için çocuklarını daha iyi yetiştirdiklerine inanırlarken erkek göçmenlere göre Almanya’daki aile yapısı örnek alınmamalıdır. Alman ailelerindeki yapısal ilişkileri olumlu değerlendiren Türk kadınlarına göre Alman kadınların özgür olmalarının bunda büyük payı vardır ve bu kadın-erkek arasında uyumlu bir aile yaşamına yol açmaktadır¹⁴².

Literatürde göç olgusu aile yaşamını ve kadının statüsünü etkileyen bağımsız bir etken olarak değerlendirilmektedir. Daimi ikamet yerlerine ilişkin değişiklikler göçmenlerin aile bütünlüğü ile göç sürecine uyumlarını etkilemektedir. Göçmenlerin yeni toplumda yaşadıkları kültürel iletişimin ve kültür şokunun değer yargılarını

¹⁴⁰ Doğan, a.g.e., s. 88,91

¹⁴¹ Kartal, a.g.e., 2004-a , s.396

¹⁴² Abadan-Unat, a.g.e.2002,s.158,159

etkilemesi kaçınılmazdır. Göçmen aileler daha eşitlikçi tutumları benimsemekte, çocuklarının bağımsızlığı ve başarıları için mücadele etmektedirler. Göçmen ailelerinde gözlenen diğer bir tutum ise kadınların karar verme sürecinde daha etkin duruma gelmeleridir. Göçmen kadınların ücretli emek sürecine geçmesi sonucunda rol dağılımına ve statülerine yönelik köklü değişimler gerçekleşmiştir¹⁴³.

Göç süreci diğer tarafta aile çözümlerine neden olmakta, boşanmalar artmakta ve ebeveynlerin çocukları üzerinde kontrolleri azalmaktadır. Kadınların iş piyasalarına girmeleri buna karşın kimi durumlarda erkeklerin işsiz kalabilmeleri sonucu erkeklerin aile reisliği statüsü sarsılmakta ve ailelerdeki güç dengeleri değişime uğramaktadır. Genellikle bu durumda ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kimliğine ilişkin krizler aile krizlerini tetikleyerek eşlerin boşanmalarına yol açabilmektedir¹⁴⁴. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının etkisi, dinsel etkinliklerin azalması, kız ve erkek çocuklara eşit eğitim olanakları sunulması gerekliliğine yönelik inancın artması ve tüketime yönelik davranış kalıplarının benimsenmesi de göçmen aile yapısının değişime uğramasına yol açan etkenlerdendir. Her ne kadar kadınların göç sürecinde üretim etkinliklerine katılarak özgürleştikleri gözlenirse de Abadan-Unat bu süreci “sözde özgürleşme” olarak tanımlamaktadır¹⁴⁵.

Konuya ilişkin yürütülen bir araştırmanın bulguları, göç sürecinin toplumsal cinsiyete yönelik etkilerini ortaya koymaktadır. Almanya’daki göçmen kadınların hareket özgürlüklerinin kültürel nedenlerden ötürü kısıtlanması sonucunda kadınlar ev kadını rolünü göç öncesi döneme oranla daha fazla benimsemek zorunda kalmaktadırlar¹⁴⁶. Bu bağlamda:

Göç öncesi yaşamlarında önemli bir yer tutan hısımlık, akraba ve hemşehri iletişimine özlem duyarak geri dönüş beklentilerini besleyen; içinde yaşadıkları yabancı toplum tarafından algılanamayan; bu toplum ile yeterli düzeyde bütünleşemeyen ve aileleri için bireyselliklerinden sürekli özveride bulunmak zorunda kalan kadınların kendilerini etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet kimliği açılarından sorgulamaları kaçınılmazdır. Bir taraftan geleneksel Türk kadını ile Türk erkeği arasındaki farklı güç dengeleri ve ataerkillik yapıdan kaynaklanan sınırlılıklar diğer taraftan geleneksel değerlerin korunması adına Alman toplumunun sosyal iletişim ağlarından uzak tutulmaları, onlara sınırlı bir yaşam alanı tanınması kendilerini dış çevreden ayırmaya ve yabancılaşma sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır¹⁴⁷.

¹⁴³ Kartal & Suğur, **a.g.e.**, s. 85-109

¹⁴⁴ Akpınar, **a.g.e.**, s.92

¹⁴⁵ Abadan-Unat, **a.g.e.**, 2002, s.152,153

¹⁴⁶ İpek İlkaracan & Pınar İlkaracan, **a.g.e.**, s.306,307,308,321

¹⁴⁷ Kartal, **a.g.e.** 2004-a, s.399

Göçmenlerin yerleştikleri yeni toplumda toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde genellikle farklı deneyimleri olmaktadır. Göçmen kadınların ve erkeklerin algıladıkları ve karşılaştıkları sorunlar birbirinden farklılık göstermektedir. Genel olarak aile ve ev içi ilişkileri düzenleme görevi kadınların üzerindedir. İş ve eğitim olanakları, mevcut kaynakların kadınlara açık olup olmaması, yerleşilen yeni toplumda kadının yeri vb. etkenler göçmen kadınların yeni çevrelerine uyumlarını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Göçmen kadınların toplumun sunduğu olanaklardan yeterli düzeyde yararlanıp yararlanmamaları, göç sürecinden olumlu veya olumsuz etkilenmeleri kuşkusuz aile içi konumlarıyla ve aile içi iç dinamiklerde oluşan değişikliklerle de yakından ilintilidir. Dış göç sürecinde ağırlıklı olarak mensucat, terzilik, elektronik, gıda paketlemesi gibi alanlarda istihdam edilen Türk kadın göçmenler genelde çalışma koşullarına uyum sağlamışlardır. Ancak ücretler arasındaki açık farklılıktan rahatsızlık duymaktadırlar. Erkeklerle göre amirlerine karşı daha eleştirel tutum takınan kadınların daha önce endüstriyel iş deneyimine sahip olmamaları, farklı toplumsal tabakadan gelmeleri, farklı konut biçimlerine yerleşmeleri vb. gibi nedenlerle yalnızlık duygusunu erkelerden daha yoğun yaşadıkları ve hemcinsleriyle aralarındaki dayanışmanın azaldığı gözlenmektedir¹⁴⁸.

Bunun yanı sıra dış göç sürecinde aile gelirinin paylaşımı ve değerlendirilmesi konusunda da eşler arasında anlaşmazlıklar yaşanabilmektedir. Eşlerin açtıkları ayrı banka hesapları sorun olabilmekte, kocanın otoritesi sarsılmaktadır. Bunun yanı sıra ortak tasarrufların değerlendirilmesi de anlaşmazlıklara yol açabilmektedir. Erkekler gelenekselliklerinden ödün vermeyip ortak tasarruflarla alınan mülkü yalnızca kendi adlarına kaydettirme eğilimindedirler. Ayrıca ev kiralarn ve diğer masrafları karşılayan kadınlar ev ile ilgili konularda söz sahibi olunca alışlagelen kurallar değişime hazır hale gelmektedir¹⁴⁹. Göç sürecinde aile içinde statüleri değişen ve otorite elde eden kadınların bu durumu geri dönüş sürecinde de sürdürdükleri ve daha çok kentlerde yerleşme eğilimi gösterdikleri gözlenmektedir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Abadan-Unat, **a.g.e.2002**, s.153,154

¹⁴⁹ Aynı, s.160

¹⁵⁰ Martin, **a.g.e.**, s.48

7.3. Temel Eğitim Sürecinde Türk Göçmen Çocukları

Almanya’da yaşayan en yoğun yabancı iş gücü Türk göçmenlerdir. Buna bağlı olarak temel eğitim sürecindeki yabancı öğrenciler arasında en kalabalık grubu da Türk çocukları oluşturmaktadır. Bugün Almanya’da temel eğitim sürecinde bulunan Türk çocukların sayısının AB’ye üye olan ve olmayan Avrupa ülkelerinden gelen çocuklardan daha yoğun olması konunun önemini vurgulamaktadır. Almanya’daki eğitim kurumlarında 2002/2003 öğretim yılında toplam 961.381 yabancı öğrenci bulunmaktadır. Bu gruptaki Türk öğrencilerin sayısı % 43,5 orana karşılık gelen 418.118’dir. Bu sayının Alman eğitim kurumlarına göre dağılımı değerlendirildiğinde 337.613 Türk öğrencinin ilköğretim okullarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Mart 2003 verilerine göre özel okullara devam eden Türk çocukların toplam sayısı ise 29.287’dir¹⁵¹.

Erken çocukluk döneminde Almanya’ya gelen ya da Almanya’da doğan çocuklar anadillerini ve öz kültürlerini öğrenmeden önce farklı bir dil ve kültür modeliyle karşılaşmaktadırlar. Okul öncesi döneminde her iki toplumun da kültürel dokularını ve dil yapılarını yeterli düzeyde tanıma ve öğrenme olanağı bulamayan çocuklar bir yanda aileleri diğer yanda okul ve toplum olmak üzere keskin farklılıkları içeren iki sosyalizasyon alanı arasında bulunmaktadır¹⁵². Alman eğitim sisteminde Türkçe anadil eğitiminin gerektiği gibi yürütülememesi buna koşut olarak ders dili olan Almancanın da yeterli düzeyde öğretilmemesi sonucunda Türk göçmen çocukları karmaşık sorunlar yaşamaktadırlar¹⁵³.

Türk göçmen çocukların göçmenlik sürecinden bağımsız olmayan eğitim sorunlarının nedenleri farklı sosyalizasyon süreçlerinde irdelenmelidir. Türk aileleri her an geri dönüşe açık durumdadırlar ve oturdukları evler çoğunlukla onarım gerektiren ve yetersiz büyüklükte olup daha çok Almanların tercih etmedikleri kent saçaklarında, gettolarda yoğunlaşmaktadır¹⁵⁴. Okul öncesi eğitim kurumlarının söz konusu yerleşim bölgelerine uzaklığı, göçmen çocuk kontenjanların genelde sınırlı oluşu, eğitim kurumlarında var olan iki dilli eğitmen eksikliği, ailelerinin okul öncesi eğitimin

¹⁵¹ Kartal, a.g.e.2004-b, s. 489-491

¹⁵² Bilhan Doyuran, “Federal Almanya’daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Alanındaki Zorlukları Üzerine”, *Kurgu* (Sayı:6, 1989), s.274 & Bilhan Doyuran, “Türk İşçilerinin Federal Almanya’ya Dış Göçü ve Dış Göçün Getirdiği Sorunlara Eğitim Çerçevesinde Bir Giriş”, *Yurtdışında Anadolu Dergisi* (Sayı:1, 1988), s.7

¹⁵³ Kartal, a.g.e.,2004-b,s.490

¹⁵⁴ Kartal ve Suğur. a.g.e., s.100 & Doyuran, a.g.e.1989, s.276

önemini algılayamamaları, kurumların aidatlarını karşılama güçlükleri vb. nedenlerle Türk çocuklar okul öncesi eğitim hizmetlerinden gerektiği gibi yararlanamamaktadırlar¹⁵⁵.

Konuya ilişkin yürütülen bir araştırmanın sonuçları da bu eksikliği ortaya koymaktadır. Alman çocuklarının %59'u okul öncesi eğitim kurumlarına devam ederken göçmen çocukların sadece %18'i bu olanaklardan faydalanabilmektedir¹⁵⁶. Türk çocuklarının temel eğitim sürecindeki sorunlarını ele alan literatürde anadil ve kültür olgularının ön plana çıktığı görülmektedir:

Göçmen çocukları, anadillerini ve kültürlerini tam anlamıyla öğrendikleri zaman, iki dil ve kültür arasında (ya da iki yarım dilli ve kültür arasında kalma) kalarak kişiliğini yitirme güçlüğünden kurtulmuş olacaktır. Böylece, kendi öz ulusal ve kültürel kimliğine kavuşmuş olacaktır. Bir insanın, anadilini ve öz kültürünü tanıması, eğitim ve öğretimini anadiliyle sürdürmesi en doğal hakkıdır.¹⁵⁷

Okul öncesi eğitim kurumlarından yeterli düzeyde yararlanamayan göçmen çocukları temel eğitim sürecinin başında yetersiz Almanca bilgileri nedeniyle öğrenme sorunları yaşamaktadırlar. Bu konuda farklı uygulamaların yürütüldüğü eyaletlerde anadil ve ikinci dil öğrenimine yönelik farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu bağlamda göçmen çocukların çok dilli özellikleri bir engel oluşturmakta ve kendilerini her iki dilde de ifade etmekte zorlanmaktadırlar. Genelde yetersiz dil ediniminden, Alman eğitim sisteminin göçmen çocukların sosyo-kültürel koşullarını dikkate almamasından ve göçmenlik statülerinden kaynaklanan öğrenme zorlukları Türk çocukların temel eğitim sürecinde başarı düzeylerinin düşük olmasına ve dikey geçiş yapamamalarına neden olmaktadır¹⁵⁸.

Türk çocuklarının önemli bir bölümü, yetersiz dil edinimlerinden kaynaklanan öğrenme ve eğitim sistemine uyum sağlayamamaları nedeniyle bir teste tabi tutularak öğrenme engelliler için oluşturulan özel eğitim okullarına sevk edilmektedirler. Türk çocukların bu kurumlarda gittikçe artan sayıları Alman eğitim sisteminin başat sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu durum Alman eğitimciler tarafından başta dil ve uyum olmak üzere sosyal gerekçelerle açıklanırken, Türk veliler çocuklarının bilinçli bir şekilde dışlanarak bu okullara gönderildiği görüşündedir. Türk çocuklarının öğrenme engelli olarak etiketlenip özel okullara gönderilmeleri hem çocuklar hem de

¹⁵⁵ Doyuran, a.g.e.1989., s.276 & Kartal, a.g.e.2004-b, s.490-491

¹⁵⁶ Demirbaş, a.g.e., s.51

¹⁵⁷ Ali Arayıcı, **Türkiye'den Avrupa'ya Göçün 40 Yılı** (Birinci Basım. İstanbul: Ceylan Yayınları, 2002), s.181

aileleri üzerinde büyük rahatsızlıklara ve sosyal baskılara yol açmaktadır. Bu kurumlara devam eden Türk öğrencilerin yüksek öğretime devam etmelerinin genelde söz konusu olmadığı söylenebilir. Sadece orta öğretimde belirli bir puana ulaşanlar yüksek öğretime dikey geçiş yapabilmektedir. Ancak bu kez bir başka sınırlılık söz konusudur. Kontenjanı sınırlı olan bölümlerde ülkenin vatandaşlığını taşıyan öğrencilere öncelik tanınmaktadır¹⁵⁹.

Kimi eyaletlerde 1964 yılından itibaren Almanca dil edinimi kazandırmak amacıyla yabancı öğrencilere yönelik özel hazırlık sınıfları oluşturulmuştur. İlk dönemlerde genellikle çok uzun bir süre bu hazırlık sınıflarında oyalanan ve bir türlü eğitim kurumlarına geçiş yapamayan göçmen çocukların uzun süre aynı sınıfa devam ettikleri hatta kimi Türk göçmen çocukların zorunlu temel eğitim sürecini bu sınıflarda tamamlayarak hiçbir sertifika sahibi olamadan okullaşma yaşını doldurdıkları gerekçesiyle çıraklık eğitimi de alamayarak meslek edinme olanağını kaybettikleri gözlenmiştir¹⁶⁰.

Türk çocuklarının başarısızlıklarında göçmenlik sürecinin sosyo-kültürel koşulları da kuşkusuz önemli yer tutmaktadır. Bu öğrencilerin kardeşlerine bakma zorunlulukları veya diğer ev işlerine yardımcı olmaları nedeniyle ev ödevlerini gerektiği gibi yapamamaları, düzenli olarak okula gidememeleri ve ikamet koşullarının, ev düzeninin, yaşam biçiminin okula devam eden çocuklara uygun olmaması vb. başarısızlıklarının altında yatan nedenler olarak sıralanabilir. Bunun yanı sıra anne ve babaların genelde Almanca edinimlerinin yetersiz ve eğitim düzeylerinin düşük olması nedeniyle çocukların ev ödevlerinde yardımcı olamamaları ve Türk çocuklarının yerli ve diğer yabancı öğrencilerden ayrılarak farklı sınıflarda ve okullarda toplanmaları da çocukları Alman toplumundan dışlanmış oldukları duygusuna iten ve başarısızlığa sürükleyen etkenlerdendir¹⁶¹.

Renner sosyometri testleri yapılarak sınıflardaki Türk ve Alman öğrencilerin karşılıklı ilişkilerinin incelendiği bir araştırmada temel eğitim sürecinin birinci ve ikinci aşamasında yer alan Türk öğrencilerin % 80'inin çevresindekilerle iletişim kurmaktan

¹⁵⁸ Doyuran, a.g.e.1990-b, s.623-633 & Kartal, a.g.e.2004-b, s.489-491

¹⁵⁹ Gerog Auernheimer, *Migration als Herausforderung für Paedagogische Institutionen*, (Interkulturelle Studien, Leske+Budrich, Opladen. 2001) & Mahmut Tezcan, *Dış Göç ve Eğitim* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2000), s.19-22 & Bilhan Doyuran, "Viyanalı'daki Özel Eğitim Veren Okullar" *Kurgu*, (Sayı:7, 1990) s.539-548

¹⁶⁰ Doyuran, a.g.e.1990-b, s.623-633

¹⁶¹ Demirbaş, a.g.e., s.53,54

yoksun olduğu ortaya çıkmıştır. Türk göçmen çocukların kendilerini toplumdan dışladıkları ya da toplum tarafından benimsenmedikleri ve diğerleri tarafından anlaşılmadıkları ayrıca sınıflarındaki sosyal ilişkiler açısından da yetersizlikleri gözlenmiştir. Diğer yabancı öğrencilerin sınırlı olumsuz özelliklerinin yanında Türk öğrenciler şamatacı, küstah, kavgacı ve tembel olarak değerlendirilmiştir. Ancak araştırmada vurgu yapılan bir başka nokta, Alman eğitiminin yapısal ayrımcılığıdır. Özellikle Türk göçmen çocuklara yönelik olduğu gözlenen bu ayrımcılık, konuya ilişkin yürütülen çok sayıda araştırma ile de doğrulanmıştır¹⁶². Alman eğitim sisteminin yapılması Alman toplumunun orta tabakasına yöneliktir ve orta sınıfın meslek dağılımına göre şekillendirilmektedir. Bu bağlamda eğitim kurumlarının işlevi, öğrenciyi gelecekteki toplumsal rolü için hazırlamak ve onu bir meslek sahibi yapmak doğrultusunda algılanmaktadır. Bu çerçeveye uygun olmayan öğrenci sistem tarafından reddedilmekte ve elenmektedir¹⁶³.

7.4. Türk Göçmenler ve Girişimcilik

Literatürde etnik girişimcilik, etnik azınlık grubu üyelerinin bağımsız ekonomik etkinlikleri olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde farklı coğrafyalardaki göçmenler kendi iş yerlerini açmaktadırlar. Hızla yayılan bu eğilim genelde ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerde gözlenmektedir. Her ne kadar Almanya'da yerli işletmecilerin oranı göçmenlerin oranından daha yüksekse de önümüzdeki yıllarda bu durumun göçmenlerin lehine değişmesi beklenmektedir. Etnik girişimciliğe yol açan etkenler temelde göç alan ülkelerin yapısal ve göçmenlerin etnik özelliklerine dayandırılmaktadır. Hükümetlerin göçmen politikaları, göçmenler üzerine olumsuz etkiler yapan yabancılar yasası, göçmenler arasında görülen yüksek işsizlik, kurumsal ve toplumsal ayrımcılık vb. etkenler göçmenleri kendi işlerini kurmaya itmektir. Ayrıca göçmenler arasında var olan etnik dayanışma ve kendini organize etme kapasitesi, kendi işlerini kurmaya yatkın

¹⁶² Manfred Bayer, "FederalAlmanya'daki Türklere Karşı Davranışların Terk Edilmesine İlişkin Stratejiler", **Federal Almanya'da Yaşayan Türklere ve Sorunları**. Der: Prof.Dr. Nurhan Akçaylı (Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986), s.49,50

¹⁶³ Gerog Auernheimer, **Migration als Herausforderung für Paedagogische Institutionen**, (Interkulturelle Studien, Leske+Budrich, Opladen. 2001) & Mahmut Tezcan, **Dış Göç ve Eğitim**, (Ankara: Anı Yayıncılık,2000),s.19-22 & Bilhan Doyuran, "Dış İşgücü Göçünün 30. Yılında Yurtdışındaki Türk Aileleri", **Kurgu** (Sayı:8, 1990-b), s.623-633.

kültürleri, göç öncesi sahip oldukları ticaret deneyimleri de etnik girişimciliği destekleyen öğeler olarak görünmektedir¹⁶⁴.

1973 sonrası Almanya'da gelişen ekonomik krizde işsiz kalan vatandaşlarımız çocuklarının okul durumu ya da ellerindeki birikimle Türkiye'de iş kurmanın güçlüklerini görerek birikimlerini Almanya'da iş sahalarına yatırarak Almanya'da yeni bir Türk esnaf grubu oluşturmaya başlamışlardır. 80'li yıllarda süpermarketlerle rekabet edemeyerek kapanan küçük yiyecek malzemesi satan dükkanlar ve her köşe başında bulunan daha çok bir aile tarafından işletilen yemekli birahaneler sahip değiştirerek Türk dükkanlarına ve kahvehanelerine dönüşmüştür¹⁶⁵.

Görüldüğü gibi bugün Almanya'daki en önemli etnik azınlık gruplarından birini oluşturan Türk göçmenlerin girişimciliğe yönelik eğilimleri 1970'lerde başlamış ve hızla yayılmıştır. 70'li yıllarda Almanya'da genelde sanayi alanında çalışan Türk iş gücü 80'li yıllarda hizmetler sektörüne kaymıştır. Bu sektörde 70'lerde % 7,4 olan oran 80'lerde % 13'e, 90'larda ise % 19'a kadar yükselmiş bunun karşısında imalat sektöründe çalışanların oranında azalma görülmüştür. Ticaret sektöründe yer alan Türk göçmenler arasında da sürekliliğini koruyan bir artışa tanık olunmaktadır. Bu sektörde 80'lerde %3,5 olan çalışan oranı 90'larda % 8'e yükselmiştir. Dikkat çekici diğer bir nokta da hizmet sektöründe yer alan kadın oranının yükseldiğidir. 1995 yılının verilerine göre bu sektörde çalışan Türk kadın göçmen oranı % 62'dir¹⁶⁶. Özellikle 90'lı yıllarda Türk göçmenlerin yatırımlarını önemli ölçüde Almanya'ya kaydardıkları bilinmektedir. Alman kent dokusunun önemli bir parçası haline gelen Türk işletme sayısı 50.000 civarındadır. Alman vatandaşlığına geçmiş olan ya da çifte pasaport taşıyan ve Alman Türk girişimciler olarak adlandırılan Türk göçmenlerin % 86.7 ile en yoğun müşteri grubunu ve % 72.9 ile sürekli iletişim içinde oldukları iş adamlarını ve istihdam ettikleri personelin bir kısmını Almanlar oluşturmaktadır. Ticaret yapmaya yatkın oldukları gözlenen Türk girişimcilerin özgün bir ticaret kültürüne sahip oldukları gözlenmektedir¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Zentrum für Türkeistudien (Ed.), **Türkische Unternehmer und das duale Ausbildungssystem Empirische Untersuchung von Möglichkeiten der beruflichen Ausbildung in türkischen Betriebsstätten in Deutschland**, LIT Yayınevi, 1999.

¹⁶⁵ Şen, a.g.e., 1986, s.83

¹⁶⁶ Türkiye Araştırmalar Merkezi, **Federal Almanya'da Türkler** (Zft Aktuel Nr.49, Haziran 1997), s.12,14

¹⁶⁷ Antoine Pécoud, **Entrepreneurship and Identity Among Turks in Berlin**(1), <http://www.transcomm.ox.ac.uk7working%20papers/pecoud.pdf>, 28 Ocak 2004, s.1-4

Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin verilerine göre 1996 yılında 42 bin Türk girişimci işletme kurarak, 186 bin kişiye istihdam olanağı sağlamıştır. Girişimciler ilk yıllarda olduğu gibi sadece Türk kitlesini hedef alan gıda maddeleri ve gastronomi alanları ile yetinmemekte Almanları da hedef kitlesi seçerek çağdaş ve yeni açılan sektörlerle yatırım yapmaktadırlar. Bugün elektronikten tekstile, turizmden inşaat sektörüne kadar hemen her alanda 90'ın üzerinde faaliyet gösteren Türk işletmesi mevcuttur. Yapılan bir projeksiyon çalışmasına göre, Türk işletme sayısının 2030 yılında 90 bine, yaratacakları istihdamın ise 315 bine ulaşması beklenmektedir. Girişimcilerin büyük çoğunluğunu % 87.23 ile erkekler oluşturmaktadır. Bu girişimcilerin %32.35'i işçi, %32.85'i öğrenci, %26.48'i çocuk ve % 8.82'si kamu çalışanı olarak Almanya'ya göç etmişlerdir¹⁶⁸.

Konuya ilişkin yürütülen bir araştırmada Berlin'de fırın/cafe işleten bir girişimcinin iş yeri açma nedenleri ile başarısının sırrı irdelenmektedir. Bir fabrikada yıllarca çalıştıktan sonra çıkarılan, bir snack barda iş bulabilen ancak bu iş yeri de kapanınca tekrar işsiz kalan bu girişimci bir yılı aşkın süre iş aradıktan sonra kendi işini kurmaya karar vermiş, arkadaşlarından ve akrabalarından borç para almış, bu işi öğrenmek için birkaç hafta arkadaşının fırınında çalışmış ve sonunda kendi iş yerini açmıştır. Günde 16 saat çalışmak zorunda kalmasına rağmen işsiz kalma korkusu yaşamadığı ve ailesiyle birlikte çalışabildiği için kendini iyi hisseden girişimcinin başarısının Alman müşterilerle var olan iletişimden kaynaklandığı görülmektedir. İşletme sahibi bu sosyal beceriyi daha önce çalıştığı snack barda öğrenmiştir. Dil yetersizliği nedeniyle Almanlarla iletişim kuramayan eşi ise müşterilerle karşılaşmadan, işletmenin mutfağında çalışmaktadır. Kendisini Alman Türk arkadaşları ile Alman müşterileri arasında bir iletişim köprüsü gibi gören girişimcinin kuzeni de birkaç blok ötede restoran/bar işletmektedir. Onun yeri hemen hemen sadece genç Almanların tercih ettikleri tipik bir Berlin restoranıdır. Kuzeni, erkek kardeşi, kız kardeşi ve kız kardeşinin eşiyle birlikte çalışmaktadır. Bilindiği gibi Türkler, Almanya genelinde var olan işsizlikten en fazla etkilenen gruptur. Bu araştırmanın bulguları da Türk göçmenlerin kendi işletmelerini açmaya iten nedenlerin daha çok işsizlik deneyiminde yoğunlaştığını

¹⁶⁸ Türkiye Araştırmalar Merkezi, **Federal Almanya'da Türkler** (Zft Aktuel Nr.49, Haziran 1997), s.15

ve bu bağlamda etnik ağlara duyulan güvenin de büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır¹⁶⁹.

7.5. Türk Göçmenlerin Alman Toplumuna Uyum

Türk dış göç sürecinin başında birinci kuşak Türk göçmenler dönüşümlülük ilkesi doğrultusunda, en kısa sürede olabildiğince birikim elde ederek ve çalıştıkları sektörlerde mesleki beceriler kazanarak memleketlerine geri dönmeyi hedeflemişlerdir. Bu nedenle Alman toplumu ile yeterli düzeyde ve sağlıklı bir iletişim kuramamış, uyum ve bütünleşme kavramları önem taşımamıştır. Kazanç ve tasarruf günlük yaşamın amacı haline gelmiş, gelişme ve psikolojik doyum sağlama ise Türkiye’de yaşanacak ileriki günlere ertelenmiştir¹⁷⁰. Özlemleri ve beslemeye çalıştıkları kültürel değerleri açısından Türkiye’ye, yeni yaşam alanları ve iş yerleri açısından istihdam edildikleri Almanya’ya bağlı olan birinci kuşak göçmenlerin çoğunluğu yaşam biçimleri ve dünya görüşleri bakımından kent kökenli Türklerden farklı olan, değişik alışkanlık ve tüketim şekillerine sahip kırsal Anadolu kökenlidirler. Farklı sosyal geçmişe sahip olan ve sosyo-ekonomik nedenlerle Almanya’ya göç edenler, yabancı bir kültürel çevrede yaşamlarını idame ettirmek zorunda kalmışlar, öncelikle yeni siteme uyum sağlama ve içinde yaşadıkları toplum ile bütünleşmeye yönelik zorluklarla karşılaşmışlardır¹⁷¹.

Uyum, bireyin kendi kültüründen kaynaklanan olguları reddetmeden, farklı kültüre ait öğeleri de olduğu gibi kabul etmesi ve kendi alışkanlıklarından farklı olanı da değiştirmeye çalışmadan, karşı kültürdeki farklılıkların bilincine vararak, bunları bir arada mevcut şekliyle yaşayabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bu birlikte yaşayabilme becerisinin edinilebilmesi ise bireyin içinde yaşadığı kültürü ve kendi kültürünün ve kimliğinin diğerinden farkını kavramasını sağlayacak eğitim sürecinin başarıyla tamamlanmasıyla mümkün olabilir. Öte yandan bireyin de kültürelleme sürecine hazırlıklı olması gerekir. Sürecin başarısız olması halinde toplumsal dışlama ya da toplum içinde bölgesel etnik gruplaşmalar (gettolar) ortaya çıkar¹⁷².

Özellikle birinci kuşak göçmenlerin en önemli sorunlarından biri olan dil de Alman toplumuyla bütünleşmelerini engelleyen etkenlerdendir. Birinci kuşağın Alman dilini yeterli düzeyde kullanamaması toplumsal yaşama katılmaları engellediği gibi kimi zaman iş kurallarının, sözleşmelerin ve yasaların anlaşılmasına ya da yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. Bu durum çift yönlü dışlanmaya neden olmaktadır. Türk

¹⁶⁹ Pecoud, a.g.e., s.3,4

¹⁷⁰ Karul, a.g.e.,s.17,18

¹⁷¹ Nedret- Kuran Burçoğlu, *The Image Of “Self” And The “Other” In The Works Of The Turkish Migrant Authors In Germany*. Multiculturalism: Identity and Otherness, Boğaziçi University Centre for Comparative European Studies. Boğaziçi Univestiy Pres, 1997. s,115

¹⁷² Çakır, a.g.e.,s.14

göçmenlerin boş zaman etkinlikleri de Alman toplumuyla bütünleşmelerini engelleyici bir etken olarak görülebilir. Türkler boş zamanlarını daha çok ailelerine ayırarak değerlendirmekte, ev işleri, çocuklarla ilgilenme, gazete, kitap okuma ve televizyon seyretme gibi etkinlikleri tercih etmektedirler. Aileleri Türkiye’de yaşayanlar ise boş zamanlarında memleketleriyle sembolik bağlar kurdukları istasyonlara ya da Türk kahvehanelerine gitmektedirler.

İkinci kuşağın uyum süreci ebeveynlerinden farklılık göstermektedir ancak heterojen bir yapıya sahip olan ikinci kuşağa ilişkin genelleme yapmak gerçekçi değildir. Bu kuşağın en genel özelliği yabancı dil sorununu büyük ölçüde çözmüş olmasıdır. Bunun dışında eğitim düzeyi, Alman toplumuna uyum sağlama ve geleceğe hazırlık gibi konularda kuşak içinde ciddi farklılıklar söz konusudur. Bu kuşağın temel sorunu genel ve mesleki eğitim alanlarında görülmektedir. Bilinç düzeyi yüksek olan aileler, çocuklarını eğitim süreçlerinde destekleyerek her iki toplumun kültürel yapılarını sentezleyebilen dolayısıyla kimlik krizine girmeyen, çok boyutlu düşünebilen ve kendi ülkesiyle de ilişkisini zorlanmadan devam ettirebilen, sosyal dikey geçişleri yapabilen ve Alman toplumu ile bütünleşebilen bir kuşak yetiştirmektedirler. İkinci kuşak içinde Türkiye ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri zayıf olanların Alman toplumuna yönelik aidiyet duyguları daha çok gelişmiştir ve sınırlı etnik özellikler taşımaktadırlar. Üçüncü kuşak ile onu izleyen diğer kuşakların Alman toplumunu tamamen benimseyeceklerine ve Alman toplumu içinde giderek eriyebileceklerine yönelik görüşler söz konusudur. Bu kuşağın etnik ve kültürel özelliklerinin toplumsal konumlarını etkilemeyeceği, yabancısı kaldığı hatta önemli oranda unuttuğu Türkiye’yi ve Türk toplumunu tekrar keşfedeceği ve yoğun ilişkiler içerisine gireceği düşünülmektedir¹⁷³.

Türklerin Alman toplumuyla bütünleşmelerini engelleyen etkenlerden biri de Alman toplumundan soyutlanmış olarak yaşamalarıdır. Bu durumdan en çok kapalı yerleşim bölgelerindeki ataerkil aile ve geleneksel yerleşim yapısının yol açtığı sıkı sosyal kontrol sonucunda sosyal ilişkileri engellenen genç kızlar etkilenmektedir¹⁷⁴. Birinci kuşak değerlerini koruyarak ve geleneksel yaşam pratiklerini sürdürerek hemşehrileriyle aynı semtlerde oturmayı tercih etmektedir. Bunun nedenleri arasında

¹⁷³ Karul, a.g.e.,s.19,20

¹⁷⁴ Demirbaş, a.g.e., s.38

Almanların Türk göçmenlere ev kiralama eğilimleri, var olan evlerin kiralalarının değerlerinin çok üstünde olması ve Türk göçmenlerin dil sorunları da sayılabilir¹⁷⁵. Konuya ilişkin bir araştırmanın bulguları Türk göçmenlerin yaşadıkları en önemli sorunlardan birinin konut bulma olduğunu göstermektedir¹⁷⁶. Özellikle endüstrinin yoğun olduğu kentlerde Türklerin ikamet ettikleri gettolar oluşmuştur. Gettolaşma Türk göçmenler açısından toplumsal bir içe kapanma olarak değerlendirilebilir. Türkler genellikle gerekli donanımlardan yoksun eski, asgari standartların altında olan ve slam tehlikesinin söz konusu olduğu binalarda oturmaktadırlar. Onların genellikle kent saçaklarında yer alan gettolarda yoğunlaşmaları var olan konut, çocuk yuvası, okul, hastane vb. kurumların eksikliğinin daha çok hissedilmesine yol açmaktadır¹⁷⁷.

Alman hükümetinin Almanya'yı göçmen ülkesi olarak kabul etmemesinin ve yabancı işçilerin halâ geçici olarak algılanmalarının göçmenlerin Alman toplumuyla bütünleşmelerini engellediği öne sürülmektedir. Bir ülkede sosyal birlik içerisinde var olan sosyal ve kültürel denge uyumunu vurgulayan bütünleşme sağlandığında Almanların ve Türklerin birbirlerinin farklılıklarına saygı göstererek birlikte yaşamaları kuşkusuz kolaylaşacaktır. Bütünleşme sağlandığında Türkler tarafından Alman kültürel değerleri benimsenecek ve ulusal menfaatler açısından ortak bir sorumluluk bilinci gelişecektir. Türklerin kendi kültürel değerlerini de koruyarak Alman toplumuyla bütünleşmeleri bir çok sosyo-kültürel sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır. Ancak yerli grubun buna hazır olmadığı bilinen bir gerçektir. Aynı şekilde göç sürecinde geleneksel kültürel dokularına sıkı bağlı olan Türklerin farklı değerlerin ve kuralların egemen olduğu Alman sanayi toplumunda yerli grup ile iletişim kurma sorunları söz konusudur. Türk göçmenlerde çok gelişmiş olan namus kavramı da bu sorunlara yol açan etkenlerden biri olarak görülebilir. Literatürde keskin farklılıklar gösteren sosyal davranış sistemleri arasındaki geçişin sosyal ve psikolojik çatışmalara da neden olabileceği vurgulanmaktadır¹⁷⁸.

Alman vatandaşlık yasasında yapılan yeni düzenleme ile Türklere çifte vatandaşlığın yolu 2000 yılından itibaren kapatılmıştır. Almanya'da doğan her Türk çocuğu ebeveynlerden birinin Almanya'da en az beş yıl kalmış olması durumunda, onların rızası olmasa dahi Alman vatandaşlığını kazanacak ve 23 yaşına gelene kadar

¹⁷⁵ Doyuran, **a.g.e.** 1990-a, s.60

¹⁷⁶ Kartal ve Suğur, **a.g.e.**, s.90,94

¹⁷⁷ Bayer, **a.g.e.**, s.50

iki vatandaşlıktan birini seçecektir. Bu uygulamanın özellikle üçüncü kuşağın Türkiye ile bağının çözülmesine yol açacağı düşünülmektedir.

7.6. Önyargılar ve Yabancı Düşmanlığı

Türk dış göç sürecinde 90'lı yıllarda en önemli gelişmelerden biri özellikle 1989'da iki Almanya'nın birleşmesiyle yaygınlaşan yabancı düşmanlığıdır. Yerli toplumun önyargı ile yaklaştığı Türk göçmenler yabancılar yasası çerçevesinde de sürekli bastırılarak sosyal ve kurumsal ayrımcılık sonucunda toplumdan soyutlanmakta, Alman toplumuna uyum sağlamaları, yerli grup ile iletişim kurmaları ve toplum ile bütünleşmeleri zorlaşmaktadır. Yabancı düşmanlığından en çok etkilenen Türk göçmenlerin geleceğe ilişkin planlarının sürekli değişim göstermesi sonucunda Alman toplumuyla bütünleşmeleri gecikmektedir.

Toplumda Türk göçmenlere yönelik üretilen ürkütücü fıkralarla duvar yazıları ve yerli grubun pekiştirilen olumsuz ön yargıları Alman toplumunda ırkçılığa kadar yükselen saldırgan duyguların ortaya çıkmasına yol açmaktadır¹⁷⁹.

Göçmenler bir çok yerde Zigeuner (çingene), Lumpenpack (paçavracı takımı), Kameltreiber (deve sürücüsü), Zitronenschüttler (limon sıkıcısı) ya da Schlangenfresser (yılan yiyen) tanımlamalarıyla anılmaktadır. Berger yerli grubun önyargılarını şöyle dillendirmektedir:

Buraya geliyorlar, neye geliyorlar sanki? Kazanabilecekleri kadar para kazanıp sonra bu parayı yurt dışına göndermek için. Hiçbir şeye ilgi duydukları yok. Yalnız para. Paralarımızı alıyorlar, işlerimizi alıyorlar, evlerimizi alıyorlar-ellerinden gelse, bırakacak olsak, her şeyimizi alacaklar. Biliyor musun, hepsi aynı tabaktan yemek yiyor? Barbar bunlar. Ailelerini de getirmeye çalışıyorlar. Bir sokağı ele geçirip yirmi kişi bir evde oturuyor. Hepsi bıçak taşıyor. Hiçbir kadın emniyette değil onların yanında. Hayvan gibi yaşıyorlar o barakalarda. Muhakkak iş yapıyorlar kendi aralarında¹⁸⁰.

Aynı bağlamda derlenen bir fıkra yerli grubun göçmenlere yönelik olumsuz yaklaşımını göstermektedir:

Berlin'de hastanede üç baba, eşlerinin doğum yapmasını bekliyorlar. Biri Alman, biri Türk, biri de Yahudi. Bekleme odasına gelen hemşire, babaların hepsine çocuklarının olduğunu, ancak bir hata sonucu karıştığını, kimin çocuğunun kime ait olduğunu bilemediklerini söylüyor. Alman baba, hemşireye çocukları getirmesini ve kendisinin bu işi halledeceğini söylüyor. Çocuklar gelir gelmez, Alman esas duruşa geçip, "Heil Hitler" diye bağırıyor. Çocuklardan biri derhal sağ elini tam 45 derece kaldırarak, "Heil Hitler" diye karşılık veriyor. Bir yandan işte benimki bu diye çocuğuna sarılan Alman baba, öbür yandan da korkudan yeri pisleten çocuğu Yahudi'ye

¹⁷⁸ Karul, a.g.e., 32,33,34

¹⁷⁹ Şen, a.g.e.1986, s.78

¹⁸⁰ Berger & Mohr, a.g.e., s.114,115

göstererek, “Bu seninki”, yerdeki pisliği temizlemek üzere hamle yapan çocuğu da Türk’e göstererek, “Bu da seninki”, diyor¹⁸¹.

Yılın yarısını Almanya’da geçiren Türk yazar Esmahan Akyol’un Alman toplumunda var olan önyargılara ilişkin gözlemleri farklı boyutlara dikkat çekmektedir:

...Almanların gözünden bakınca, köylü, sürekli penguen gibi dolaşan, pardösü giyen, çirkin insanlar topluluğuyuz. Dolayısıyla kitabımın kentli Türkleri anlatması bile onları şaşırttı. Çünkü onlar Almanya’da yaşayan Türk yazarlarına alışmışlar. Oraya giden Türk işçileri, onların sorunları, kocasından dayak yiyen kadınlar, dört beş çocuklu aileler...Çok tatsız şeyler yaşadım Berlin’de. Oradaki Almanlar özellikle kaba! Oysa ben Türkiye’de sosyal ilişkileri iyi olan biriydim. Acayip aşağılandığımı hissettim. Sadece Türk olduğum için. Saçlarım da siyahtı tabii...Ciddi bir sorun demek! Mesela metroya biniyorum, insanlar tedirgin oluyor. Ben yaklaşınca çantalarını filan kucağına alıyorlar. Ben de yavaş yavaş saçlarımın rengini açtım!... Bir profesörle konuşuyorum mesela, beni İspanyol ya da İtalyan zannediyor, 10 dakika problem yok, 11.dakikada “Siz nereden gelmişsiniz?” diyor, Türk’üm deyince, adamın yüzünde engelleyemediği bir ifade beliriyor. Almanya’daki Türk’e benzeyen Türklerden daha fazla hissettim yani o dışlanmayı. Marketteki kasiyer kadın bile bağırıyor, çağırıyor. Neymiş az Almanca biliyorsun! New York’ta kimse kimseyi az İngilizce biliyor diye itip kakmaz, garsona anlamadım dersin, tekrar söyler. Almanya’da az Almanca bilmek bile müthiş bir gerginliktir...¹⁸²

Özellikle Batı ve Doğu Almanya’nın birleşmesinden sonra hükümet politikaları ve sağ birlik partileri tarafından beslenen yabancı düşmanlığı ve yeni ırkçılık hareketleri bugün Türk göçmenlerle yerli grubu karşı karşıya getirmektedir.

Yabancı düşmanlığı yerli halkın toplumun değişmesine bir tepkisi olarak da değerlendirilebilir. Yabancı düşmanlığının seksenlerden sonra dikkat çeken bir artış göstermesi daha çok ekonomik krizle açıklanmaktadır. İşsizliğin sorumlusu olarak algılanan göçmen işçilerin memleketlerine gönderilmeleri çözüm olarak görülmektedir. Göçmenlere yönelik kurumsal aşağılama, toplu eğlence yerlerine alınmamaları, evlerin kiraya verilmemesi sonucunda yapay gettoların oluşması, iktisadi boykot vb. yabancı düşmanlığının farklı biçimleridir. Tüm bunların yanı sıra zaman zaman sokakta “dazlaklar” ve “Neonaziler” tarafından sergilenen güç gösterileri, saldırılar ve şiddet olayları da toplumdaki ırkçıların rahatsızlığını yansıtmaktadır¹⁸³.

Almanya’da yaşayan yabancı iş gücü oranının giderek artmasına karşın Alman hükümetinin Almanya’nın bir göçmen ülkesi olmadığına yönelik politikaları da yabancı düşmanlığına yol açan etkenlerdir. Bunun yanında Almanların düşük doğum oranına karşılık yabancıların yüksek doğum oranının Almanlarda bir gün kendi ülkelerinde milli kimliklerini, ana dillerini ve öz kültürlerini yitirme kaygısı yaratarak ırkçılığı

¹⁸¹ Vassaf, a.g.e., s166, 167

¹⁸² Ayşe Arman, “Almanlardan İntikam Almak İçin Yazdım”, **Hürriyet Pazar** (6 Nisan 2003),s.2

¹⁸³ Bilhan Doyuran, “Önyargılar-Yabancı Düşmanlığı ve Yurt Dışındaki Türk İşçi Aileleri,” **Kurgu** (Sayı:7, 1990), s.57-60

tetiklediğine dikkat çekilmektedir¹⁸⁴. Son yıllardaki siyasal gelişmeler göz önüne alındığında Almanya'nın kendi ulusal mirasını koruma isteği nedeni ile kültürel çoğulculuk çerçevesinde, en başta siyasal temsil hakkı olmak üzere göçmenlere yönelik demokratik bir vatandaşlığın gerekliliklerini tanımaya henüz hazır olmadığı görülmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birini Bavyera Hristiyan Sosyal Birlik Partisi'nin 2002 Kasım Kongresinde yapılan bir konuşma oluşturmaktadır. Partinin görüşüne göre göçmenler egemen kültüre uyum göstermek zorundadır. Egemen kültür ise şöyle tanımlanmaktadır: "Batı Avrupa'nın Hristiyan dini, aydınlanma felsefesi ve hümanizmada kökleşmiş bulunan değerlerini benimsemek!"¹⁸⁵

Yerli grup açısından Türklere yönelik yabancı düşmanlığının nedenleri arasında, işsizliğe yol açmaları, eğitim kurumlarını doldurmaları, farklı gelenek, din ve yaşam pratiklerine sahip olmaları gösterilebilir. Almanlar işsizlik gerekçesine dayanarak bu olumsuz tutumlarını meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Oysa bu gerçeği yansıtmamaktadır. Federal Almanya'da işsiz sayısının 1.07 milyon olduğu 1955 yılından bugüne değin iş gücü talebi sürmektedir. 1982'de işsiz sayısı 1.7 milyonu aşmıştır ancak bu grubun % 30'unu 45 yaşını aşan ve tekrar emek piyasasına girmeleri güç olanlar ile % 32'sini sağlık nedenleri ile her işi yapamayacak durumda olanlar oluşturmuştur. O dönemde işsiz olanların % 38'i büro çalışanlarıdır ve % 20'si yarım günlük iş arayışı içindedir. Grubun % 85'i ise sadece oturdukları semtlerde iş arayan ve şehir dışında çalışmayı tercih etmeyen kişilerdir. Görüldüğü gibi işsiz olan Almanların iş bulma olasılıkları oldukça düşüktür. Temelde Almanların ve yabancıların işsiz kalmalarına yol açan nedenler farklıdır. Genel olarak bakıldığında işsizliğe yol açan ana nedenler¹⁸⁶;

- otomasyon ve rasyonalizasyon,
- dünya çapında yaşanan krizler,
- uluslararası düzeydeki sektörel yapı değişiklikleri
- piyasaların özellikle iç piyasanın doyma noktasına erişmiş olmasına karşın devam eden aşırı üretim,
- Avrupa'da ve Avrupa dışındaki partner ülkelerin krize yol açan maliyet ve

¹⁸⁴ Demirbaş, a.g.e., s.29,30

¹⁸⁵ Abadan-Unat, a.g.e.2002, s.66

¹⁸⁶ Akçaylı, a.g.e., s.16,17

iktisat politikaları,

- özel tüketimin gerilemesi ve üretim alanlarının emeğin ucuz olduğu ülkelere kaydırılmasıdır.

Yabancı iş gücünün işsiz kalmasına ise yoğunlaştıkları sektörlerde doğan yapısal krizler ile işverenlerin kapasite sınırlamalarına gittikleri dönemlerde öncelikle daha çok yabancı işçilerden oluşan vasıfsız işçileri işten çıkarmaları neden olarak gösterilebilir. Bilindiği gibi yabancı iş gücünün çoğunluğu vasıfsız emek isteyen, beden gücü gerektiren, sinir sistemini yıpratıcı, kirli, iş kazası oranı yüksek, prestiji düşük ve üretime yönelik büyük işletmelerde istihdam edilmektedir. Bu nedenle yerli ve yabancı iş gücünün birbirine rakip olması söz konusu değildir. Bütün yabancı iş gücünün ülkeden ayrılması da işsiz olan Almanların istihdamını sağlamayacaktır¹⁸⁷.

Bir kamuoyu araştırması yerli grubun yabancı gruba karşı ayrımcılık olarak nitelendirilebilecek davranışlarını ve tutumlarını ortaya çıkarmaktadır¹⁸⁸. Yerli grubun Türk göçmenlere bakışının irdelendiği bu araştırmanın bulguları her üç Almandan birinin Türklerin Almanya'da yaşamalarını istemediğini, istenmeyen göçmenler arasında Türklerin birinci, İtalyanların ise ikinci sırayı aldıklarını göstermektedir. Gerçekte yabancı düşmanlığı tüm yabancı gruplar için söz konusu değildir. Almanların Batı kültürünün bir parçası olan Amerikalılara ve İngilizlere bakışı ile Türklere, Yugoslavlara ve Faslılara bakışı farklılık göstermektedir. Bu nedenle Almanya'daki bu toplumsal eğilim yabancı düşmanlığı değil kültür ırkçılığı olarak da tanımlanmaktadır. Alman toplumunda Türk göçmenlere yönelik var olan sosyal ayrımcılığa örnek vermek gerekirse¹⁸⁹:

- Türkler kimi kahvelere ve meyhanelere alınmamaktadırlar. İşletmecilerin Türklere ilişkin koydukları yasaklar mahkeme kararı ile de desteklenmektedir.
- Kimi hastanelerde Alman başhekimlerin Türk hastaların özel bölümlere alınmaması için genelge yayınladıkları gözlenmektedir. Gerekçe olarak Almanların yabancılardan özellikle Türklerden rahatsız oldukları gösterilmektedir.

¹⁸⁷ Akçaylı, **a.g.e.**, s.16,17

¹⁸⁸ Manfred Bayer, **a.g.e.**, s.48,49,55

¹⁸⁹ Karul, **a.g.e.**, s. 26,27

- Kimi Alman aileler çocuklarının Türk çocukları ile oynamalarını yasaklamaktadırlar.
- Gazetelerdeki kimi ev ilanlarında “*yabancıya kiraya verilmez*”, “*Türklere kiralanmaz*” yazıları yer almaktadır.
- Kimi Almanlar toplu ulaşım araçlarında ve kahvelerde göçmenlerin yanına oturmaktan kaçınmaktadır.
- Duvarlarda, banklarda “*yabancılar defolsun*”, “*Türkleri öldürün*” sloganları yazılmaktadır.
- Bir grup üniversite öğretim üyesi tarafından hazırlanan ve ırkçı bir bildiri niteliğinde olan *Heidelberg Manifestosu*’na imza atanlar arasında Federal hükümetin eski bir bakanı Theodor Oberleander bulunmaktadır.
- Yerli grup arasında yabancılara, özellikle Türk göçmenlere yönelik aşağılayıcı ve ırkçı fıkralar anlatılmakta, Hitler Almanya’sının Yahudi fıkraları Türklere mal edilmektedir.
- Kamuoyu tarafından mamullerine bozuk yumurta konulmakla suçlanan “3 Gloken” isimli makarna fabrikasının işletme sorumlusu “Bir Türk kadının elinin değdiği yeşil salatayı yerseniz, bizim üretimimiz olan makarnalardan daha fazla mikrop alırsınız” şeklinde bir açıklamada bulunabilmektedir.
- Hessen Eyaleti Güney Bölgesi İşverenler Birliği Başkanı “Türkler buraya misafir olarak geldiler fakat misafir gibi davranmadılar. Her grev uygulamasında yüzde yüz grev için oy kullandılar. Alman ekonomisinin çıkarlarını hiç düşünmediler. Yabancı düşmanlığının ortaya çıkmasına bizzat neden oldular” diye demeç verebilmektedir.
- Kimi futbol takımlarının taraftarları stadyumlarda koro halinde “Türkler defolsun” diyerek tempo tutmaktadırlar. Takımları yenildiğinde stadyumlar çıkışı sokakta rastladıkları Türklere saldırmakta, Türklerin gittikleri kahveleri ve meyhaneleri basmaktadırlar.

Yukarıda verilen ve çoğaltılabilecek sosyal ayrımcılık örnekleri temelde yerli grubun yabancı gruplara yönelik önyargılardan beslenmektedir. Almanlarla Türkler arasındaki sınırlı iletişim ve iki grup arasında var olan keskin kültürel farklılıklar kuşkusuz olumsuz önyargılara yol açan etkenlerdendir. Göçmenlik sürecinden bağımsız olmayan olumsuz sosyo-kültürel ve politik koşullar özellikle ikinci kuşağın olumsuz

davranış ve tutumlarına yol açabilmektedir. Türk gençleri tarafından işlenen ağır suçlar sadece Türklerin ahlak ve namus kavramlarıyla ilişkilendirilmemeli, dışlanmış olmanın yarattığı olağanüstü baskının ve yabancı düşmanlığının rolü göz ardı edilmemelidir¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Demirbaş,a.g.e., s.30,31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN BATI AVRUPA ÜLKELERİNE YÖNELİK GERÇEKLEŞEN DIŞ GÖÇ SÜRECİNİN TÜRK SİNEMASINDA YANSIMALARI

Bu bölümde, 1960'lardan bu yana Türkiye'nin en önemli toplumsal olaylarından biri olan Türk dış göç sürecinin Türk sinemasına yansımalarına geçmeden önce sinema-toplum ilişkileri ele alınacaktır.

1. SİNEMA VE TOPLUM

Sinema, daha doğrusu "sinematograf", Louis ve Auguste Lumière kardeşlerin ve onlardan önce hareketsiz görüntülere hareket kazandırmak için uğraşan sayısız hevesli bilim adamının çabaları sayesinde bilindiği gibi resmi olarak 22 Aralık 1895 günü Paris'te Capucines Bulvarı'ndaki Grand Café'de düzenlenen gösteriyle doğmuştur¹⁹¹.

Sinemanın teknolojik bir buluş olarak ortaya çıkışı, 19.yüzyılın sonuna başka bir deyişle sanayileşmenin hız kazandığı döneme denk düşmektedir. Dönemin koşullarına bakıldığında, köyden kente göç sürecinin ivme kazandığı ve sanayi kollarında yoğunlaşan işlerde boş zaman olarak nitelendirilen iş dışı bir zaman diliminin ortaya çıktığı görülmektedir. Boş zaman kavramını ilk kullanan Marks'tır ve iş dışında kalan zamana artık zaman demiştir. O dönemde sinema salonları yoktur. Dükkan önü seyredilen mekanlar vardır, dükkan önünde makineye nikel olarak atılan bir şeydir sinema. Bu çerçevede sinemanın ilk adı da nikel odeon'dur. İnsanlar hareket eden hayali yakalamanın peşindedirler. Ardından sinema salonlarının gelmesi gecikmemiştir. Sinema düşüncesinin ilerlemesi bu işten kâr edileceği düşüncesi ile aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler tüketim çağının başlangıcına denk düşmüştür¹⁹².

Bu aşamalardan geçen sinema bir iş, bir endüstri kuruluşu olmuş ve toplumda bir kurum olarak yerini almıştır.

Gözlemciler ve analizciler, sinema ve sinemanın toplumdaki rolü ile ilgili yazılar yazmaya hemen hemen sinemanın icadı ile başlamışlardır. Sinema çalışmalarının popüler hale gelmesi ise 1960'ları, 1970'leri bulmuştur. Sinemayı incelemeye yönelik çalışmaların yapılmasına karşın bu çalışmaların çoğu filmlerin doğasını ve toplumdaki rolünün kavranmasını sağlayacak nitelikte değildir. Bu sorunun kökeni sinemanın

¹⁹¹ Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi** (Genişletilmiş Baskı.İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998), s.15

¹⁹² Gülseren Güçhan, **Sinemada Toplumsal Araştırmalar** (Ders Notları)

ortaya çıkışına kadar dayanmaktadır. Sorun sinemanın halkın zihnindeki yeriyle bire bir ilintilidir. İlk dönemlerde bir çok kişi için sinema bir eğlence türüdür. Sinemayı diğer eğlence türlerinden ayıran yanı evrensel olmasıdır. Bazı kişiler filmleri zararsız, insanın dikkatini başka yöne çeken ve eğlendiren bir araç olarak görürken, bazıları sinemayı bir kaçış aracı olarak nitelemiştir. Diğer bir grup da sinemayı yeni bir sanat türü olarak görmüş ve bu alanda orijinal eserler ortaya koymuşlardır¹⁹³.

Pek çok açıdan sinema ilk modern kitle aracıdır, yirminci yüzyılda kitle kültürünün oluşacağını haber vermiştir ve tüketici toplum fikrinin gelişmesinde etkili olmuştur. Sinema özellikle Amerikan sosyal yapısında öncül bir yer edinmiştir. Bunun nedenlerinden biri sinemanın bu ülkedeki kitle kültürünün oluşmasında önemli payı olmasıdır. Bu dönemde kentleşme, endüstrileşme ve kitle iletişim araçları, sosyal bir etkileşim ögesi haline gelmiştir. Kitle iletişim araçları bağlamında özellikle sinema kültürel homojenliğin oluşmasında başat etkenlerden biridir. Sinemanın kent toplumunun en ideal eğlence türü olması da nedenler arasında gösterilebilir. Onun en önemli eğlence türü olması, ekonomik, her an ulaşılabilir ve kolay algılanabilir özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Popüler kültürü oluşturan öğeler ortaya çıktığı dönemde olağanüstü rağbet görmüştür. Sinema dünyasına emek verenler ile diğer bir deyişle üreten ile tüketen arasındaki ilişki yakındır. Bir endüstri sektörüne dönüşen sinema sonuçta popüler kültürün bir parçası olmuş, halk kültürünün parçaları sentezlenmiş ve evrensel çekiciliği olan bir ürün haline gelmiştir. Tam da bu noktada sinema, izleyicilerin düşüncelerini ve duygularını yansıtmak kadar şekillendirmeye de başlamıştır. Sinemanın Amerikan yaşamının ve kültürünün bir parçası haline gelmesinin bir diğer nedeni ise, bu iletişim aracının kilise, okul, hükümet gibi kurumlar tarafından kabul görmesidir. Sinema bilinçli olarak eğitim, iletişim ve yönlendirme amaçlı kullanılmış ve kullanılmaktadır¹⁹⁴.

Sinema günümüzde popüler kültürün bir parçası olmayı sürdürmektedir, ilk dönemlerdeki anlayışın aksine sadece bir eğlence aracı değil aynı zamanda bir sosyal kurumdur. Gelişen modern kitle toplumunun bir parçasıdır ve yaşam tarzlarımızı şekillendirme açısından etkisi yadsınamaz. Bir filmin içeriği bir toplumu yansıttığı kadar kimi zaman o toplumu şekillendirebilir de.

¹⁹³ Garth Jowett- James M. Linton, **Movies as Mass Communication** (London: Sage Publications, 1980), s.13,15

1929-33 yılları arasında yürütülen Payne Fonu araştırmaları ilk sinema-toplum çalışmaları olarak bilinmektedir. Yapılan bu ilk ampirik araştırmada Payne, suç ve sinema arasında ilişki olup olmadığını irdelemiştir. Daha o dönemlerde sinemanın izleyiciyi etkileme gücüne ilişkin kaygılar dile getirilmeye başlanmıştır. Sinemaya genelde olumsuz bir bakış açısı ile yaklaşılan bu çalışmalarda daha çok popüler sinemanın olumsuz etkileri üzerine odaklanılmıştır. Küçük ölçekli, sosyo-psikoloji ağırlıklı bu çalışmalardan daha kapsamlı makro çalışmalara geçiş daha sonraki yıllarda, kitle toplumu kuramı araştırmalarının çıkış noktası olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu araştırmalarda, iletişim araçlarının yapısı ile toplumsal süreçler arasında ilişki kurulmuştur ancak toplumların ve iletişim araçlarının farklı yapısal özellikleri kitle toplumu kuramının ilişkiyi çözümlemede eksik kaldığı görülmüştür. Kuram kitlesel üretimin bireyi ürüne yabancılaştırarak iş ve eğlence ikilemine yol açtığını, kentleşme olgusunun gelenek ve deneyimleri paylaşamayan ve toplumla bütünleşemeyen, yalnızlığa mahkum kalabalıklar yarattığını varsayar. Ortak bir kültüre ve geleneklere sahip olmayan toplum birbirine yalnız iletişim araçlarıyla bağlıdır. Ev kadınlarının yaşamlarındaki boşluğu doldurmak ve duygularını tazeleyebilmek için pembe dizilere sarılmaları ya da en son eğilimlerden biri olan “Gelinim Olur musun?” gibi evlilik programlarına olağanüstü bir ilgi göstermeleri bununla açıklanabilir. Söz konusu yaklaşım ayrıca kitle kültürünün herkesin algılayabilmesi için zorunlu olarak ucuz ve basit bir kültür olmak zorunda olduğunu, belirli bir grup için hedeflenmeyen sinemanın ve televizyonun yüksek değerlerden yoksun ucuz araçlar olduğunu öne sürer. Kitle toplumu kuramı olumsuz bir bakış açısı içermesi nedeniyle daha sonra eleştirilmiştir¹⁹⁵.

Sinema, kilise, aile, okul gibi geleneksel toplumsal kurumlardan bağımsız olarak izleyici ile doğrudan temas kurar ve ulusal anlamda sosyalleştirme gücüne sahip ilk kitle iletişim aracıdır. Belirli dönemlerde kitle iletişim araçlarının toplumu şekillendirmesine yönelik kaygılar vurgulanmıştır. Kitle iletişim araçlarının toplumu düşünsel açıdan şekillendirip şekillendirmediği konusu karmaşıktır. Sosyal bilimciler kimi bireylerin kimi zamanlarda kimi iletişim araçlarından etkilendiği konusunda görüş birliğine varmıştır. Şırına kuramına göre, kitle iletişim araçları ile verilen mesajlar bireyleri beklenen düzeyde etkiler. Clupper’ın geliştirdiği Pekiştirme Kuramı ise kitle

¹⁹⁴ Jowett & Linton, *a.g.e.*, s.69-71

¹⁹⁵ Gülseren Güçhan, **Toplumsal Değişme ve Türk Sineması** (Ankara: İmge Kitabevi, 1992), s.56,57

iletişim araçlarının bireyleri etkilemediğini, davranışlarını pekiştirdiğini varsayar. Gelen iletiler bireyde var olan değerleri pekiştirir. Örneğin sinema, toplumda siyah ırka karşı var olan değerleri pekiştirir. Ancak genelde kitle iletişim araçlarının toplumu yansıtmaya özelliğine sahip olduğu daha çok kabul edilen bir görüş olmuştur¹⁹⁶. Moran'a göre,

Sanat eserlerinde gördüğümüz, doğadır, insandır, hayattır ve sanatçı eserinde bize bunları yansıtır; bir ayna tutar dünyaya sanki...Sanatı bir yansıtmaya olarak görmek yüzyıllar boyu devam etmiş ve zamanımıza kadar gelmiş bir kuramdır. Bu görüşü savunanların sık sık baş vurduğu "ayna" benzetmesi de düşüncelerine ışık tutan açıklayıcı bir benzetmedir...Bütün bu sanatçıların, eleştircilerin ve düşünürlerin paylaştıkları bir anlayış, sanatın en önemli bir özelliğinin doğayı, insanı, hayatı, kısaca gerçekliği yansıtmak olduğudur. Sanat ile gerçeklik arasında daima bir ilişki bulmakta ısrar edilmesine şaşmamak gerekir çünkü ne de olsa sanatla insan, doğa ve hayat arasında sıkı bağlar vardır¹⁹⁷.

Sanatın ve kitle iletişim araçlarının bu özelliği nedeniyle, dönemlere ilişkin boyutlara farklı açılardan yaklaşılabılır. Yansıma kuramı sanat eserinin toplumdan çıktığını ve toplumu yansıttığını ileri sürer. Sinema içinden çıktığı kültürün, ait olduğu toplumun bir parçasıdır. Kimi zaman sinemaya bakarak toplum, kimi zaman da topluma bakarak sinema açıklanabilir. Bu nedenle sinema ve toplumsal değişim olgularının etkileşim içinde olduğu gerçeği yadsınamaz.

Bir endüstri ve iş kolu olan sinema bu yaklaşımlar çerçevesinde öncelikle bir sanat ve kitle iletişim aracıdır. Sinemayı diğer sanat dallarından ayıran yönü, çok geniş kitlelere hitap etmesidir. Sinema kaynağını içinden çıktığı toplumdan alır. Toplumsal yapıya ait her türlü değer yargısı ve kültürel kodlar sinemanın yararlandığı toplumsal olgulardır. Toplumların sürekliliği ve değişebilirlik özelliği göz önünde bulundurulduğunda, yaşanan toplumsal değişimlerin tümü sinemada yansımaları bulacaktır. Sinema yapısı ve anlatım biçimiyle toplumsal yapı içindeki değişimleri dile getirir¹⁹⁸.

Esen'e göre, yaşanan toplumsal değişimler bir yandan sinemanın yapısında değişiklikler yaratmakta bir yanda da filmlerde işlenen konuları etkilemektedir. Buna karşılık sinemanın işlediği, perdeye getirdiği konular da izleyiciyi etkileyerek onların

¹⁹⁶ Güçhan, a.g.e., s.71

¹⁹⁷ Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri** (Üçüncü basım.İstanbul: Cem Yayınevi, 1978), s.11,12

¹⁹⁸ Özlem Emine Ataman, "Sinemada Toplumsal Cinsiyet Roller 1980-1999 Yılları Arasında Türk Sinemasında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Sunumu". (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), s,57

düşünce yapılarının değişime uğramasına yol açmaktadır. Sonuçta düşüncelerdeki değişiklik toplumsal gelişmeye kaynaklık etmekte, sinema ve toplum karşılıklı değişmektedir¹⁹⁹.

1980'li yıllar ve sonrasında kitle iletişim araçlarının en etkili olduğu dönemler yaşanmıştır. Kitle iletişim araçları, iletişim sürecinde pek çok gösterge ve kodları içinde barındırmaktadır. Toplumun kültürel içeriğini oluşturan ve değer yargılarıyla ilgili olan bu gösterge ve kodlar, gelenekler ile bir arada tutulmakta ve anlamlar gelenekler aracılığıyla inşa edilmektedir. Nitekim, kitle iletişim araçları toplumun kültürünü yansıtan materyalleri sağlayarak, toplumun bir parçası haline gelmekte, kültürü sürdürerek yansıtmakta ve sürekliliğini sağlamaktadır. Kitle iletişim araçları toplumdan örnekler sunarken, alternatif bakış açıları da getirmekte ve bu bakış açılarına göre kişileri toplumsallaştırarak, içinde yaşanılan toplumun nasıl olduğunu yansıtmaktadır²⁰⁰.

Sinema-toplum ilişkilerinin iç içe geçmişliğinin en belirgin göstergelerinden biri film içerikleri ile toplumsal değişimlerin birbirine koşut olmasıdır. Sinema, o toplumu oluşturan bireylerin değer yargılarında ve bakış açılarında gerçekleşen değişiklikleri aktarmada önemli bir rol oynamaktadır²⁰¹. Bu çerçevede toplum üzerinde bu kadar etkili olan sinemaya sınırlılıklar getiren sansür kurumu sinemanın etkisinden ve gücünden korkulduğu için icadından kısa bir süre sonra kurulmuştur²⁰². İçinde bulunduğu toplumdan kültürel imgeler alan sinema onlara bazı yenilikler ve değişimler ekleyerek yeniden inşa eder²⁰³. İçinden çıktığı toplumun ürünü olan ve onun tarafından yönlendirilen sanatçının yapıtlarında toplumun ve döneminin izlerinin varlığı kaçınılmazdır²⁰⁴.

Sinema toplumların materyal kültürünün yanı sıra görsel efektleri aracılığıyla modern kültürün görsel boyutuna da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda sinema giyim kuşamdan modaya hatta konuşma biçimlerine kadar bir çok kültürel dışavurum biçimlerini belirlemekte ve öncü rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra toplumların bilmediği, tanımadığı düşünsel ve davranışsal biçimlerin taklit edilmesinde ve yerleştirilmesinde önemli rol üstlenmiştir²⁰⁵.

¹⁹⁹ Şükran Esen, **80'ler Türkiye'si'nde Sinema** (İkinci Basım. İstanbul:Beta Basım A.Ş., 2000), s.220,221

²⁰⁰ Özlem Emine Ataman, **a.g.e.**, s.3

²⁰¹ Güçhan, **a.g.e.** s.70

²⁰² Gülseren Güçhan, **Sinemada Toplumsal Araştırmalar** (Ders Notları)

²⁰³ Nilgün Abisel, **Türk Sineması Üzerine Yazılar** (Birinci Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s.180

²⁰⁴ Esen, **a.g.e.** s.9

2.TÜRK SINEMASININ DÖNEMSEL GELİŞİMİ

Türkiye’de sinemanın başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İlk film gösterimlerinin II Abdülhamit döneminde (1896) Bertrand adlı bir Fransız tarafından sarayda yapıldığı padişahın kızlarından Ayşe Karaosmanoğlu’nun hatıralarında anlatılmaktadır²⁰⁶. Halka sinema gösterimi ise 1897 yılında Sigmund Weinberg tarafından, kendisinin temsilciliğini yaptığı Pathé firmasının filmleriyle Galatasaray’daki Sponek²⁰⁷ salonunda gerçekleşmiştir. “Sponek salonundaki ilk sinema gösterisinde; askerlerin yürüyüşü ve kalabalığın arkadan gelişi, bir trenin gara girişi (trenin üzerine geldiğini sanan kadın korkarak salondan kaçmış), yatakta yatan birinin bir örümcekle savaşı...bir bahçe ve deniz kıyısından görünümler sunulmuştur”. Halkın beğenisini kazanan bu gösterinin ardından Weinberg salonlar kiralamaya başlamıştır²⁰⁸.

O dönemde sinema ile tanışan şehir İstanbul, semt ise Beyoğlu’dur. Seyirciler genellikle Levantenler ya da Pera’nın yabancı uyruklularıdır. Gösteri ilanları da buna bağlı olarak yabancı dilde basılmıştır. Film gösteren salonlar da sürekli çoğalmıştır. Ancak ilk sinema salonunun açılışı sinemanın Türkiye’ye girişinden (1896-1897) on-onbir yıl sonra gerçekleşmiştir. Aradaki bu zaman dilimini aydınlatmaya yönelik birkaç anı ve gazete haberinden başka bir kaynak yoktur. Her ne kadar sinemanın icadıyla Türkiye’ye girişi arasında önemli bir zaman farkı olmasa da uzun bir süre sadece İstanbul’da geneli Levanten olan Beyoğlu seyircisini etkilemiştir. Türkiye’de sinema kültürü yerleşirken, egzotik görüntüler peşinde olan yabancı operatörler de sinemacılar aracılığıyla Türkiye’yi keşfetmişlerdir²⁰⁹.

1914’lerde Batı’da sinema; Amerika’da **Chaplin**, Fransa’da Louis Feuillade **Fantoma** gibi örneklerle altın çağını yaşarken Türkiye’de durum hiç de parlak değildir. Yukarıda da sözü edildiği gibi Türkiye’deki ilk sinema olayları yabancıların sinema filmi çevirmek üzere Türkiye’den geçmesi ve film çekmeleri ile başlamıştır. Lumière Kardeşler’in çekim politikaları çerçevesinde dünyanın dört bir yanına gönderdikleri operatörlerin Rusya’ya gidip gelirken Türkiye’yi uğrak yeri yapmaları ve kimi filmleri çekmiş oldukları yönünde sinema tarihçisi Sadoul ve Lumière’in operatörü Alexandre

²⁰⁵ Faruk Kalkan, **Türk Sineması Toplumbilimi** (Birinci Basım. İzmir: Ajans Tümer Yayınları, 1988),s.4

²⁰⁶ Âlim Şerif Onaran, **Muhsin Ertuğrul’un Sineması** (Birinci Basım. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1981) s.20

²⁰⁷ Metin And, “Türkiye’de Sponek Birahanesindeki İlk Sinema Gösterisinin Öncesi ve Sonrası”, **Milliyet Sanat** Sayı: 106, 15 Kasım 1974, s.8

²⁰⁸ Onaran, **a.g.e.**, s.20,21

²⁰⁹ Scognamillo, **a.g.e.**, s.18,20,22

Promio'nun anı kaynaklı bilgilerine ulaşılmıştır. Bu döneme kadar hiç Türk filmi çekilmemiştir. Bunda Türkiye'deki sinemanın ilk 18 yılının son derece kısıtlı bir çevre ve sınırlı olanaklarla geçmesinin ve meşrutiyetten sonra atılım yapan tiyatro gibi bir tabana sahip olamamasının payı büyüktür²¹⁰.

Türk sinema tarihinde ilk Türk sinemacısı Fuat Uzkınay (1888-1956) dır. Onun tarihsel önemi 14 Kasım 1914 günü Ayestefanos Rus Abidesi'nin Yıkılışı'nı 150 m. çekmesinde yatmaktadır. Henüz bu tarih belgeselini hiç kimsenin görmüş olmamasına ve çekilişine kimsenin tanık olmamasına karşın bu belge ilk Türk filmi sayılmıştır²¹¹. "Bu filmin çekilmediği, çekilirken yandığı, kaybolduğu ya da daha sonra MOSD'un arşivinden çalındığına yönelik iddialar söz konusudur²¹²". "Uzkınay yine de ondan sonraki filmi çekmesi nedeniyle ilk Türk Sinemacısı ünvanını ve onurunu korumaktadır²¹³". Filmin adı **Himmet Ağa'nın İzdivacı**'dır. Uzkınay, Rumen uyruklu bir Polonya Yahudisi olan ve "Türkiye'de sinemanın öncülüğünü yapan, sarayda ve Paşa konaklarında film oynatan, ilk sürekli sinema salonunu açan, film çeken, Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin ilk yöneticisi olan²¹⁴" Sigmund Weinberg'in 1916 yılında çekimine başlayıp yarım bıraktığı bu filmi tamamlamıştır²¹⁵.

Bunun dışında bu dönemde Sedat Simavi'nin ilk konulu filmi **Pençe** (1917), Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin ortaya çıkardığı **Casus** (1917), Burhan Felek'in **Alemdar Vakası** (1916/1917), Ahmet Fehim'in **Mürebbiye** (1919) - **Binnaz** (1917), Şadi Gazenferoğlu **Bican Efendi Vekilharç** (1921) gibi filmler görülmektedir. Az sayıda olan bu çalışmalar tiyatro geleneğine bağlı ilkel filmler olarak değerlendirilirken her şeye rağmen Türkiye'de de film çevrilebileceğini göstermesi bakımından cesaret verici olarak değerlendirilmiştir²¹⁶.

1892-1979 tarihleri arasında Muhsin Ertuğrul'un sinemaya girişiyle Türk sinemasında yeni bir dönem açılmıştır. 1922'den 1939'a kadar 19 uzun metrajlı film yöneten Ertuğrul tek yönetmen olarak Türk sinemasına damgasını vurmuştur.

²¹⁰ Onaran, a.g.e. s.20 & Scognamillo, a.g.e., s.25

²¹¹ Ağâh Özgüç, **100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması** (Birinci Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993) s.13

²¹² Burçak Evren, **Türk Sinemasının Doğum Günü** (Birinci Basım. İstanbul: Leya Yayıncılık, 2003), s.9

²¹³ Burçak Evren, "İlk Türk Film Üstüne Kuşuklar"(Gelişim Sinema, Kasım, 1984) içinde Burçak Evren, Sigmund Weinberg, **Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam** (Birinci Basım. İstanbul: AD Yayıncılık A.Ş., 1995)s.104

²¹⁴ Scognamillo, a.g.e.s.29

²¹⁵ Özgüç, a.g.e.,s.15

²¹⁶ Onaran, a.g.e., s.22-35 & Scognamillo, a.g.e., s.39-53

Ertuğrul'un bu dönemde yaptığı filmler genelde Alman ve Sovyet sinemasının etkilerini taşımaktadır. Filmleri tiyatro havasından ve abartıdan kurtulmasa da Ertuğrul Türk sinemasında pek çok ilke imza atmıştır. Sinema içinde bir tiyatrocular okulu kurup tiyatrocular döneminin mimarı olmuştur. **Ateşten Gömlek** (1923), **Bir Millet Uyanıyor** (1932) ve **Bataklı Damın Kızı Aysel** (1934) gibi Türk sinemasındaki ilk Kurtuluş Savaşı filmlerini ve ilk köy filmini çekmiştir. Neyyire Neyir, Bedia Muvahhit gibi ilk kez Müslüman Türk kadın oyuncularını kamera karşısına çıkaran Ertuğrul'un sinema serüveni ilk renkli Türk filmi **Halıcı Kız** (1953) ile sona ermiştir²¹⁷.

1960'lara kadar olan bu ilk dönemde sinemanın toplumla ilişkilerinin zayıf olduğu ileri sürülebilir çünkü tiyatronun etkilerinden sıyrılamayan sinemanın temel işlevi eğlencedir. Bu ilk dönemde tiyatronun uydusu olan sinema özgürleştirilmiştir²¹⁸.

Başlangıçta bir halk tiyatrosu olarak algılanan sinema, etkileyciliğiyle insanları şaşırtmış, ona sahip çıkanlar ve ekonomik yönünü kavrayanlar olmuştur. Hızla gelişen sinema sektörü, artan izleyici yığınlarının hoşuna gidecek filmleri pazara sürmek ve milyonları ilgilendiren öyküleri bulmak zorunda kalmıştır. Öyküsel nitelikleri sınanan piyasa işi romanlar beyaz perdeye kısa sürede birkaç kez aktarılmıştır. Daha ileri görüşlü yapımcılar ise sinemanın anlatım aracı olduğunu görmüş ve bu alanda yenilikler hedeflemişlerdir.

Türk sinemasında yeni dönem Ömer Lütfi Akad ile başlamıştır. **Kanun Namına** (1952) Türk sinemasında özgün anlatımın ve sinema dilinin oluşumu özelliği ile önemli bir yere sahiptir. Akad, sinemayı tiyatrolaştıran Ertuğrul karşısında tiyatrosal sinemaya sinema özellikleri sağlamıştır²¹⁹. Lütfi Akad'ın sineması, Türkiye'nin kültürel zenginliğini somutlaştırıp geliştirmesi açısından ayrıca önem taşımaktadır²²⁰.

Sınırlı düşünce özgürlüğünün var olduğu 1950-1960 döneminde filmlerde dostluk, arkadaşlık gibi suya sabuna dokunmayan konular işlenmiştir.

1960 yılı Türk toplumsal yaşamının olduğu kadar Türk sinemasının da bir dönüm noktasıdır. 27 Mayıs 1960 İhtilali, değişen toplumsal, siyasal yaşam, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük havası, sinemamızın o döneme kadar neredeyse 'sırtını döndüğü' toplumsal gerçeklerle nihayet ilgilenme fırsatını getirmiştir²²¹ ...1961 Anayasası, yeni kurulan siyasi partiler ve seçimler toplumumuzun çeşitli meselelerine değişik görüş açılarından bakmaya uygun bir ortam yarattı.

²¹⁷ Özgüç, a.g.e., s.15,16

²¹⁸ Erman Şener, "Altmış Yıllık Türk Sinemasının Genel Panoraması ve Günümüzün Kaygısı: Seyirci Sinemacıyı Geçmemeli" **Milliyet Sanat**, 15 Kasım 1974, Sayı: 106, s.7

²¹⁹ Güçhan, a.g.e., s. 79

²²⁰ Kurtuluş Kayalı, "Lütfi Akad Sineması Yararlanılmamış Engin Bir Kaynaktır" **Bilim ve Sanat** (Nisan 1989, Sayı.97) s.30

²²¹ Güçhan, a.g.e., s. 81

27 Mayıs ertesinin getirdiği bu siyasi canlılık sinemada da etkisini göstermekte gecikmedi. Zaman zaman toplumsal gerçekçilik diye tanımlanan, toplumumuzun yapısını, bu yapı içinde çeşitli katlardan insanların münasebetlerini anlatmaya çalışan, bir akımın doğmasını sağladı²²².

Bu dönemin önemli isimlerinden biri olan Metin Erksan yapımı **Yılanların Öcü** (1962), siyasal yaşamdaki çatışmaları yansıtan ilk filmidir. Erksan'ın toplumsal gerçekliği yansıtmaya amacı güden ve çeşitli ödüller alan diğer filmleri ise **Gecelerin Ötesi** (1960), **Susuz Yaz** (1963) ve **Acı Hayat** (1963)'tir²²³. 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamı, sinemacılara toplumsal olayları perdeye taşıma olanağı sağlamıştır. Bu dönemde Ertem Göreç'in çektiği **Karanlıkta Uyuyanlar** (1964), Türk sinemasının ilk grev filmi denemesi olarak bilinmektedir. Aynı yıl Halit Refiğ'in çekmiş olduğu **Gurbet Kuşları** ise başka bir toplumsal gerçekliğe ayna tutması bakımından oldukça önemlidir. Bu film aracılığıyla Türkiye'nin 1950'lerde başlayan iç göç süreci ve süreçle birlikte yaşanan toplumsal değişiklikler ilk kez beyaz perdeye aktarılmıştır. 1960'lı yıllarda **Gurbet Kuşları**'nın ardından göç ve kentleşme olgusunu ele alan filmler yapılmıştır. Filmlerin olay örgüsü ve karakterleri aracılığıyla, göç eden bireylerin beklentileri, kente ve dolayısıyla tüketim olgusu ile bütünleşen kapitalist üretim biçimine eklemlenişi verilmektedir²²⁴.

Sinema, 1960'lara gelindiğinde yaşanan toplumsal değişim bağlamında topluma yönelmiş, toplumun sorunlarıyla ilgilenmiştir. Göç, işsizlik, köy yaşamı ve işçi sorunları gibi konuları beyaz perdeye yansıtan filmler çekilmiştir.

Bu bağlamda Lütfi Akad'ın **Hudutların Kanunu** (1967) Doğu'da yaşanan kaçakçılık/ köylü-ağa ilişkilerini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir ve sansür endişesiyle yönetmenin anlatmak istediklerini tam olarak veremediği bilinmektedir. **Hudutların Kanunu**'nu ilk filmi olarak nitelendiren yönetmenin bu konudaki görüşlerini Kayalı şöyle aktarmaktadır: "Halkla doğrudan doğruya bir temas kurmak, halkın sinemasını yapmak. O bakımdan ilk filmim diyorum '**Hudutların Kanunu**'na. Kendi sorunlarımızı işlemekteyiz çünkü"²²⁵. Akad'ın toplumsal gerçekliği sinemaya taşıma çabaları bu filmle son bulmaz. 1970'li yıllarda **Gelin** (1973), **Düğün** (1974) ve **Diyet** (1974) üçlemesini çeker ki bu üç film Türk sinemasının mihenk taşları

²²² Halit Refiğ, **Ulusal Sinema Kavgası** (Birinci basım. İstanbul: Hareket Yayınları, 1971),s.24

²²³ Güçhan, a.g.e.,s.83 & Özön, a.g.e.,s.22

²²⁴ Fatma Küçük Kurt, Levent Yaylağül ve Erdal Dağtaş, "Türkiye'de İç Göç Filmlerinde Kadın ve Tüketim Kültürü", **Kadın çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma/ 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri**, Cilt (Birinci Basım. İstanbul: Mor Ajans, 2004),s.3850

arasında sayılabilir. Yönetmen bu üç filmde köyden kente göç edenleri, onların kentte tutunabilme bir bakıma hayatta kalabilme çabalarını sergilemektedir. Kendisi de bu üçleme ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

...Yıllardan beri bir gerçek vardır: Kır kesiminden büyük kentlere akınlar oluyor...On iki yıla yakın bir zaman Mecidiyeköy’de oturdum. Aşağı yukarı bu insanlar, çevremde oturan insanlardı. Bunların içinden bazıları da bize yardımcı olarak evde çalışmaya gelirlerdi...Hangi sınıftan hangi kesimden gelirse gelsin Anadolu’dan gelen insanlarımız sıradan insanlar değil...Mücadeleci ve başarılı insanlar. Gelip de başarısız olan hemen hemen yok...Yalnız gelirken bir ormana geldiklerinin bilinci içinde geliyorlar ve bir ormanda yaşamının kurallarını...Ve bu ormanda yaşamının kurallarına uyuyorlar. O zaman yırtıcı ve kırıcı oluyorlar...Yalnız şu var, şöyle bir gerçek var: Büyük kentler bunların gerçek bir istilasına maruz kalmıştır. Ve o büyük kentli azınlıkta kalmıştır...O kadar ki artık hiçbir kentlilik fonksiyonu da kalmamıştır. Şimdi İstanbul’da Anadolu’nun her vilayetinden bir mahalle görebilirsiniz. Ve artık film çevirmek için Sivas’a gitmeye gerek yok. Sivas burada var...Bütün gelenekleri...yaşantısı, her şeyiyle. Bunları...bunların hikayelerini anlatmayı düşündüm. Yani İstanbul’a gelenlerin nasıl tutunmaya gayret ettiklerini...ve bu orman kavgası içinde...tutunmak mecburiyetinde olduklarını. Geri de dönemezler geri dönmelerinin olanaksız olduğunu anlatmak istedim. Bunun bir çok örneğini gerçek hayatta gördüm²²⁶...

Bunun yanında polisyeler, salon komedileri ve edebiyat uyarlamaları da Yeşilçam’da yer almıştır²²⁷.

1966-1967 yıllarında Türk sinemasında, ATÜT sinemasının izini sürerek oluşan Ulusal Sinema Akımına tanık olunmuştur. Kuramcılığını Halit Refiğ’in üstlendiği, Kemal Tahir ve Selahattin Hilav’ın destekledikleri ATÜT, Marks’ın Asya Tipi Üretim Tarzı projesini Osmanlı-Türkiye toplumuna uyarlama çabasının sinemadaki sonucudur. Bu akıma göre, Türk sineması kendine özgü ölçütlerle ele alınmalı, Batı sinemasıyla karşılaştırılmamalı ve halkın beğenisine ve talebine dayanmalıdır. Batı’nın sinema klasiklerini gösteren Sinematek Derneği’nin çevresinde toplanıp bu filmlere hayranlık duyup Yeşilçam ürünlerini ve sistemini eleştiren kişilere duygusal tepkiden doğan, neredeyse Batı’ya karşı Doğu ayırımına indirgenen Ulusal Sinema Eyleminin ürünleri arasında Halit Refiğ’in **Haremde Dört Kadın** (1965), **Bir Türk’e Gönül Verdim** (1969) ve Metin Erksan’ın **Sevmek Zamanı** (1965) ve **Kuyu** (1968) adlı filmler yer alır. 1960 sonları ile 1970 başlarında etkin olan bu akım 70’lerin bunalım ortamında etkisini yitirirken 70’lerin ikinci yarısından itibaren Ulusal Sinema ve sinemacılaran pek söz edilemez²²⁸.

Sinemamızın 10 yıllık dilimleri, garip bir rastlantı, toplumsal siyasal yaşamımızın da 10 yıllık dilimleri ile koşut düşerler... Nijat Özön’ün “Sinemacılar Dönemi”, kabaca 1950’de demokrat partinin iktidara gelişi ve bunu izleyen sanayileşme çabası, hızlı kentleşme, kırsal kesimden göç,

²²⁵ Kayalı, a.g.e. 1989, s.29

²²⁶ Alim Şerif Onaran, Lütfi Ö. Akad (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1990), s.161-164

²²⁷ Nigar Pösteki, 1990 Sonrası Türk Sineması (İstanbul:Es Yayınları, 2004), s.10

²²⁸ Dorsay, a.g.e., s.63-64

Batı'yla siyasal/ekonomik açıdan bütünleşme vb. olgularla başlar. Bu dönemin bir anlamda sonu olan 1960'la birlikte, sinemacılar dönemi de yeni arayışlar peşinde, farklı nitelikler kazanarak sanki bir "ikinci dönem"e girer...bu "ikinci dönem", yine önemli bir toplumsal/siyasal eylemle, 12 Mart 1971'deki ordunun yarı müdahalesiyle ve bunu izleyen ara dönemin başlamasıyla biter. 12 Mart olayına zemin hazırlayan toplumsal huzursuzluk, tırmanan anarşi, kökeni belli olmayan terör olayları, bozulan ekonomi, sarsılan toplumsal dengeler, sanki günü gününe bir izdüşümle, sinemamızda da yaşanır. Türkiye'nin alabildiğine çalkantılı, tedirgin, huzursuz bir on yılıdır, 1970-80 arası²²⁹...

Dorsay'ın da belirttiği gibi 12 Mart 1971 muhtırasının izini süren Milliyetçi Cephe Hükümetleri ve politik istikrarsızlık 1970'li yılların en önemli toplumsal olaylarıdır. 1970'lerde Türk sineması bir yandan seks ve arabesk filmlerinin istilasına uğrarken bir yandan da Yılmaz Güney sinemasının etkisi altında kalır.

1970'lere damgasını vuran ve Türk sinemasında yeni bir dönemi açarak pek çok yönetmeni etkileyen filmlerden biri Yılmaz Güney imzalı **Umut**'tur (1970). **Arkadaş** (1974), **Baba** (1971), **Acı** (1971) gibi filmlere imza atan Güney hapisane döneminin ardından hapisanedeki çocukların yaşamını gerçekçi bir dille aktardığı **Duvar** (1983) filmi ile sinema yaşamını noktalamıştır. Güney devrimci çizgisi ile Yeşilçam'ın alışlagelmiş kalıplarını alt üst ederken aynı zamanda Türk sinemasını evrensel boyuta taşımıştır²³⁰. Dorsay'a göre, 1970'lerin Türk sinemasını etkileyen en önemli faktör, 1970'lerin çalkantılı yapısı içinde politik tavrından ödün vermemiş, sinemasını evrensel ve ulusal öğelerle beslemiş, özgün bir sinema anlayışının uygulayıcısı olan Güney'dir. Bu özellikleri eski yeni pek çok sinemacıyı etkilemiştir. Şerif Gören ve Zeki Ökten gibi onunla çalışıp izinden gidenler olduğu gibi; Tunç Okan, Korhan Yurtsever, Erden Kıral ve Yavuz Özkan gibi 1970'lerin ikinci yarısında sinemaya girip Güney'den etkilenen ve filmlerinde bunu belirgin olarak hissettiren sinemacılar da bulunmaktadır²³¹. Ancak Gören'in diğer devrimci yönetmenlerden daha fazla Güney'e yatkın olduğu söylenebilir. Gören ve Güney açısından toplumsal yapı aslında bir fon teşkil etmekte, insan ilişkileri somut gelişimleri itibarıyla esas konuyu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Gören'in Güney sinemasının daha çok olumlu yönlerinin etkisi altında geliştiği söylenebilmektedir²³².

²²⁹ Dorsay, a.g.e., s.14

²³⁰ Özgüç, a.g.e., s.46

²³¹ Atilla Dorsay, **Sinemamızın Umut Yılları** (Birinci Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1989), s.231& Özgüç, a.g.e., s.46,55

²³² Kurtuluş Kayalı, **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması** (Birinci Basım, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994), s.189,190.

Bu yönetmenlerden Şerif Gören, Güney'in hapishaneye girerek yarım bıraktığı **Endişe** (1974) filmini tamamlamıştır²³³. Zeki Ökten **Sürü** (1978) filmi ile Güney'in izinden gider. Filmde Güneydoğu'dan Ankara'ya trenle sürü getirip satmaya çalışan bir aşiretin öyküsüyle Türkiye gerçeğinden bir kesit sunulmuştur. Güney'in etkisinde olan diğer filmler, Erden Kıral tarafından çekilen **Kanal** (1978) ve **Bereketli Topraklar Üzerinde** (1979) dir. Kıral bu filmde toprak sorunu, köylü-ağa ve bürokrat ilişkilerini sorgulamıştır. Bu çerçevede Yavuz Özkan da **Demiryol** (1979) ve **Maden** (1978) filmleri ile işgücünün karşılaştığı sorunlar ile sendika-grev-işçi konularını devrimci bir bakış açısıyla yansıtmıştır²³⁴. Güney'in sinema anlayışından etkilen Tunç Okan'ın yapmış olduğu, çalışmada analiz kapsamında ayrıntılı olarak ele alınacak olan ve döneme damgasını vuran filmlerden biri de **Otobüs** (1974) tür. Gösterime girdiği dönemde sansürden etkilenmiş ve Danıştay kararıyla gösterim izni alınan bir dış göç filmidir²³⁵.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 70'ler sinemasının önemli olaylarından biri de seks filmleridir. 1974'ten başlayıp altı yıl süren bu eğilim ile ülke çapında seyirci patlaması yaşanmıştır. Daha çok sokaktaki seyirciyi çeken sinema salonları altın çağını yaşamış ancak aileler sinemadan uzaklaşmışlardır. Dorsay'ın ifadesiyle “yıllar yılı amansız bir sansür uygulamış, cinselliğin en sanatsal biçimde kullanılmasına bile izin verilmemiş bir ülkede oluyordu bunlar²³⁶”.

70'li yılların diğer bir düşünce akımı da Yücel Çakmaklı'nın öncülüğünü ve savunuculuğunu yaptığı Milli Sinema Akımı'dır. Çakmaklı'nın çekmiş olduğu **Zehra** (1972), **Oğlum Osman** (1973) gibi filmler Milli Sinema Akımı üzerine temellenmiş ve İslami hareketin savunulduğu filmlerdir. İslami inançların önemsendiği bu eğilimde Atatürk ve reformları da reddedilmemiştir.

70'ler sinemasının bir diğer özelliği de Arabesk filmleridir. **Hıçkırık** (1965) ile başlayan bu akımı güçlendiren film Ferdi Tayfur'un oynadığı **Çeşme** (1976)olmuştur. Arabesk iç göç sürecinde düğümlenen, kadere boyun eğen acıların sinemasıdır. Müzik dünyasında tartışmalar yaratan arabesk sinemaya da sıçramış ve yıldızları gibi

²³³ Âlim Şerif Onaran, **Türk Sineması I. Cilt** (Birinci Basım. Ankara: Kitle Yayınları, 1994), s.149

²³⁴ Esen, a.g.e.,s.172,173

²³⁵ Özgüç, a.g.e., s.128

²³⁶ Dorsay, a.g.e., s.16 & Özgüç, a.g.e.,s.51

yönetmenlerini de beraberinde getirmiştir. Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur ve İbrahim Tatlıses arabesk sinemasının üç büyük yıldızı olmuşlardır²³⁷.

12 Eylül 1980 darbesi ile Türk sinemasında da yeni bir döneme geçilmiştir. Toplumsal ve siyasal yaşamı kesintiye uğratan darbe sinema sektöründe de etkili olmuştur. 1980'lerde kadın filmleri, arabesk, göç ve birey psikolojisini ele alan filmlere tanık olunmuştur.

12 Eylül Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Bu döneme hakim olan liberal ekonomi politikası ile her şey piyasa malı olarak değerlendirilmiş, topluma tüketim olgusu yerleşmiş ve bu koşullar altında toplum depolitizasyon sürecine girmiştir. Bu bağlamda 12 Eylül'ü eleştiren filmler pasif kalırken, aydınlar da kendi sorunlarına dönüş yaşamışlardır. Dönemin sinema açısından olumlu nitelendirilebilecek gelişmeleri ise kadın karakterlerin rollerinde görülen değişme, kadının cinsel özgürlüğü ve sorunlarının sinemada yer almasıdır. Sinema-toplum etkileşimi, yaşanan değişimlerin sinemaya yansması sonucunu doğurmuştur. Sinema konularını toplumdan etkilenecek belirlemiş, toplum da sinemadan etkilenecek yeni düşünce yapıları oluşturmuştur²³⁸.

1980'de askeri yönetimle birlikte, yasaklamalar ve denetimler etkili ve kesin bir biçimde uygulanmaya başlayınca bir yandan seks filmleri ortadan kalkarken, bir yandan da toplumcu ve gerçekçi filmler engellemelerle karşılaşmıştır. Seks filmlerinin toplum üzerindeki zararlı etkileri giderilirken, bunun yanı sıra, toplum sorunlarını ele alan, insan haklarını vurgulayan, toplumdaki çelişkileri dile getiren, düşündürücü filmlerin yararlı etkileri de bir takım siyasal endişelerle yok edilmiştir...Seks filmleri yerlerini arabesk ve şarkıcı filmlerine bırakırken, toplum sorunlarını işleyen filmler de birey sorunlarına doğru yönelmişlerdir. Özellikle kadının birey olabilme sorunlarına, evlilikte erkekten beklediklerine; toplumun kadına bakışına değinen filmler dikkat çekecek kadar artmıştır²³⁹.

1980'lere damgasını vuran kadın filmlerinin vazgeçilmez oyuncusu Müjde Ar, Ömer Kavur'un 1981'de çektiği **Ah Güzel İstanbul** ile gündeme gelirken bu filmdeki fahişe tiplmesiyle gerçekçi kadın kişiliği çizmiş ve Atıf Yılmaz filmlerinde bir tür yenileşme hareketi getirmiştir. Türk sinemasındaki kadın imajını değiştirip, bir cinsel devrim gerçekleştirmiştir. Sinemadaki kadın kahramanlar artık boynu bükük, hakkını aramayan ve erkeğinin oyuncağı olan kişiliksiz kadınlar değildirler. Müjde Ar bu dönemin kadın filmlerinin militan oyuncusu olmuştur. "Cinsiyeti olmayan kadına cinsellik, ezilen kadına kişilik, erkek eline teslim olan kadına ekonomik özgürlük kazandıran Müjde Ar bu işlevini **Fahriye Abla** (Yavuz Turgul-1984), **Şalvar Davası**

²³⁷ Özgüç, a.g.e., s.47

²³⁸ Pösteki, a.g.e., s.11

²³⁹ Esen, a.g.e., s.41

(Kartal Tibet-1983), **Gizli Duygular** (Şerif Gören-1984), **Adı Vasfiye** (Atıf Yılmaz-1985) ve **AAAHHH Belinda** (Atıf Yılmaz-1986) ile uç noktalara götürmüştür²⁴⁰.”

Dönemin öne çıkan diğer kadın filmleri, kentli kadının konumu üzerine çekilen Atıf Yılmaz imzalı **Mine** (1981), **Bir Yudum Sevgi** (1984), **Kadının Adı Yok** (1988), **Dul Bir Kadın** (1985) ve Ömer Kavur’un **Körebe**’sidir (1985).

1980’li yıllarda Ali Özgentürk’ün çektiği **At** (1983), Muammer Özer’in **Bir Avuç Cennet** (1985), Nesli Çölgeçen’in **Züğürt Ağa** (1985) ve Erdoğan Tokatlı’nın **Fidan** (1984) filmleri aracılığıyla köyden kente göç eden insanların kentte tutunabilme ve gecekondulu yaşantıları gibi dönemin toplumsal gerçekleri sinemaya yansımıştır. Dış göç sürecini sinemaya yansıtan ve çalışmada analiz edilen Tefik Başer’in **Kırk Metrekare Almanya**’sı (1986) da bu dönemde çekilmiştir.

Bütün sanat yapıtları, yapıldıkları dönemin ve içinden çıktıkları toplumun izlerini taşırlar. Doğrudan yönetime ve siyasal konulara ilişkin içerik taşımaları bile, her sanat yapıtının siyasal yanı vardır. Sinema gibi, kitlelere seslenen ve etkili bir anlatım dili olan sanat, politik mesajlarla kitleleri etkilemeyi düşünenlerin; ya da insanların ilgilerini politikadan, toplum sorunlarından başka yöne çekerek onları pasif, eleştirisiz, yabancılaşmış kişilere dönüştürmeye amaçlayanların, her zaman kullandıkları araç olmuştur... Türk sinemasında siyasal film geleneği gelişmemiştir. Siyasetle, yönetimle ilgili keskin eleştiriler yoktur filmlerde. Bazı sorunlar sergilenir, bazı eleştiriler yapılır da belirli bir dozu aşmaz bunlar. Bunun nedenlerinden biri olarak uygulanan ağır sansür mekanizmasını düşünebiliriz²⁴¹.

Bunun yanı sıra Gençay Şaylan’a göre, siyasal sinemanın yapılanmamasının nedenleri arasında yalnızca sansür değil aynı zamanda Türkiye’deki siyasal kültürün taşıdığı uyuşmacı özellikler de etkilidir. Türkiye’deki siyasal kültürün en belirgin özellikleri otoriteye bağlılık ve uyuşmacılık iken karşı çıkma ve eleştirme kavramları gelişmemiştir. Bu da sinemadaki oto-sansür olayında etkili olmaktadır²⁴². Bir yandan resmi sansür diğer yandan oto-sansürün etkili olduğu Türk sinemasında siyasal film türü oldukça kısıtlı kalmıştır. Ancak her şeye rağmen bu dönemde egemen olan işkence, 12 Eylül hapishanelerinde yaşananlar üstü kapalı da olsa beyaz perdeye yansımıştır. 1986’dan başlayarak çekilen bu tarz filmler, siyasal ağırlıklı olup 12 Eylül filmleri olarak adlandırılmışlardır.

Bu dönemde insan onurunu inciten işkenceleri, işkence yapanları ve hesaplaşmaları anlatan, Zeki Ökten’in **Ses** (1986), Şerif Gören’in **Sen Türkülerini Söyle** (1986), Sinan Çetin’in **Prenses** (1986), Zeki Alasya **Dikenli Yol** (1986) ve Ümit

²⁴⁰ Özgüç, a.g.e.,s.58

²⁴¹ Esen, a.g.e., s.173,174

²⁴² Taner Gürel, “Gençay Şaylan:Sinema Bir Hesaplaşmadır” (**Bilim ve Sanat** , Nisan:1989, Sayı 97) s.25

Elçi'nin **Bir Avuç Gökyüzü** (1987) adlı filmleri işkence olgusunu, tutuklamaları, siyasal cinayetleri, devrimci ve karşı devrimci girişimleri konu edinmiştir. Memduh Ün'ün **Bütün Kapılar Kapalıydı** (1989), Zülfü Livaneli'nin **Sis** (1988) ve Yusuf Kurçenli'nin **Karatma Geceleri** (1990) bu kapsamda değerlendirilmesi gereken filmler arasında yer alırken Kurçenli'nin bu filmi işkence olgusunu en korkusuz biçimde sergileyen filmidir. Hapishane atmosferini siyasal bağlamda ele alan film ise Halit Refiğ'in **Karılar Koşuşu** adlı filmidir²⁴³.

Bunların dışında yine 1980'lerde çekilen ve dönemin toplumsal yapısını anlamaya yönelik toplumsal ve siyasal eleştiri filmleri de bulunmaktadır. **Zübük** (Kartal Tibet-1980), **Talihli Amele** (Atıf Yılmaz-1980), Zeki Ökten **Faize Hücum** (Zeki Ökten-1982), **Çıplak Vatandaş** (Başar Sabuncu-1985), **Değirmen** (Atıf Yılmaz-1986), **Selamsız Badosu** (Nesli Çölgeçen-1987) ve **Zengin Mutfağı** (Başar Sabuncu-1988) bu filmlere örnektir. Genel olarak filmler devlet-toplum-vatandaş ilişkileri ile dönemin toplumsal yapısını sorgulamıştır. Yine bu dönemde toplumsal eleştiri niteliğinde olan bir diğer film ise 1987'de Muzaffer Hıçdurmaz tarafından çekilen **Çark** filmidir. "Çark şematik bir belgesel şeklinde Kazlıçeşme deri atölyelerindeki bir grevi hareketli bir anlatımla izleyerek dönemin çok az sayıdaki emekçi filmlerinden biri olmuştur"²⁴⁴.

1980'ler sinemasında bireyin psikolojisini ele alan filmler arasında Ömer Kavur'un **Anayurt Oteli** (1986), Yavuz Özkan'ın **Büyük Yalnızlık** (1989), Orhan Oğuz'un **Herşeye Rağmen** (1987) ve Şahin Kaygun'un **Dolunay'ı** (1988) yer almaktadır. Bu filmler içinde Anayurt Oteli hem yönetmenin filmografisi içinde hem de Türk sinema tarihi içinde benzeri olmayan bir filmidir²⁴⁵.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde 1990'lı yıllara gelindiğinde, dönemin toplumsal değişimine koşut olarak sinemanın da yeniden yapılanma sürecine girdiği söylenebilir. 1980'lerin kadın filmleri ile birey psikolojisine ağırlık veren filmleri bu dönemde de görülmekte ancak yeni gelen yönetmenlerle sinemada da birtakım yenilikler gözlenmektedir.

Sinema ait olduğu toplumdan, kültürden, ekonomiden ve halktan beslenen bir sanat dalı olduğu için, ister istemez bir toplumun geçirmiş olduğu ekonomik ve sosyolojik gelişmeler de sinemaya yansımaktadır. Türk sineması da şartları el verdiği ölçüde toplumsal yapıyı filmlerine konu

²⁴³ Özgüç, a.g.e., s.65

²⁴⁴ Scognamillo, a.g.e., s.485

²⁴⁵ Scognamillo, a.g.e., s.392

edinmiştir. Teknik, yapısal, finansal sorunlar ve sansür, sinemamızın önündeki temel engelleri oluşturmuştur²⁴⁶.

Türkiye’de Kürt olgusu ve siyasal İslam’ın yükselişi de bu döneme denk düşmüştür. Türk sinemasında Kürtçe şarkı ve sözlerle ilk kez yer verilen film Ümit Elçi’nin çektiği **Mem-ü Zin** (1991) iken Reis Çelik’in **Işıklar Sönmesin** (1996) de aynı konuyu ele alan film olmuştur. Siyasal İslam Refah Partisi ile iktidara taşınırken Yücel Çakmaklı’nın **Minyeli Abdullah** (1990) serisi ile Mesut Uçakan’ın **Yalnız Değilsiniz** (1990) ve **Kelebekler Sonsuza Uçar** (1993) filmleri aracılığıyla söz konusu bu olgu beyaz perdeye yansıtılmıştır.

Özal hükümetinin Batı ile bütünleşme ve her alanda dışa açılma politikası 1980 sonrası sinemasında önemli değişimlere yol açmıştır. Yabancı filmler daha önceden Türk firmaları tarafından ithal edilirken, Amerikan yapım şirketleri Türkiye’de şube açmaya başlamışlar böylece yabancı filmler dünya sinemalarıyla aynı anda gösterime girmiştir. Aynı dönemde açılan özel TV kanalları ile özel radyo istasyonlarının sayıları giderek artmıştır. Bu gelişmeyi VCD ve DVD teknolojilerinin Türkiye’ye gelmesi izlemiştir. Tüm bu gelişmeler doğrudan ya da dolaylı olarak Türk sineması üretimine darbe vurmuştur. Özel TV kanallarının çoğalması izleyici kitlesini evine kapatırken, sinemaya gitmeyi seçenler ise tercihlerini Amerikan filmlerinden yana kullanmışlardır. Türk sineması 1980’lerde renkli TV ya da video gibi yeniliklerden almadığı kadar büyük darbeyi bu iki yeni olgudan almış ve seyircisini birden yitirmiştir²⁴⁷.

1980 sonrası Türk sinemasında tabu sayılan konuların ilk kez işlendiği gözlenmektedir. Ticari filmler, ulusalcılık ve gerçekçilik 70’lere kadar Yeşilçam’ı etkileyen ana eğilimler olmuş, 70’lerde toplumcu gerçekçiliğin etkisi görülmüş, Muhalefetin sustuğu 12 Eylül sonrasında bireycilik ve iç hesaplaşmalar ön plana çıkmıştır. 1990’lara gelindiğinde ise Türk sineması kendi dilini kurmayı amaçlayan yeni bir kuşakla tanışmıştır. Sinema yıldızları çökerken medyatik isimler ön plana çıkarılmış perde arkası yaşananlar ya da oyuncuların özel yaşamları magazin haberler aracılığıyla seyirciye ulaştırılmıştır. Günümüzde süregelen eğilime koşut olarak bir filmin başarı düzeyi çekebildiği seyirci sayısı ile ölçülür hale gelmiştir.²⁴⁸

²⁴⁶ Pösteki, a.g.e., s.7

²⁴⁷ Atillâ Dorsay, **Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları Türk Sineması 1990-2004** (Birinci Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), s.12

²⁴⁸ Pösteki, a.g.e., s.28-29

1990'ların başlarında seyircisi ile bağları kopuk olan bir sinemadan söz edilmektedir. Dorsay bu gelişmeyi sadece Türk sinemasının bunalımı olarak değil Türk kültür yaşamının bunalımı olarak değerlendirmektedir. Özellikle büyük kentlerdeki bu kendi kültürüyle hiç ilgili olmayan yepyeni bir genç kuşak yetişmiştir. Bu kuşak kendini yerli olan her şeyden uzak tutmuştur²⁴⁹. Yeni konular ve biçimler üreterek yoluna devam eden Türk sinemasında 1990'ların ortalarından itibaren göze çarpan iki önemli gelişme, izleyici kitlesini hedefleyen filmlerin çekilmesi ile yurt dışında yaşayan Türkler'in katılımı olmuştur²⁵⁰. Dış ülkelerde film çekerek genellikle bize özgü öyküler anlatanlar arasında Tevfik Başer, Fatih Akın ve Ferzan Özpetek yer almaktadır. Türkiye ve Türk kültürüyle yakın ilişkiler içinde olan bu yönetmenler, filmlerinde çoğu zaman Türk kültürünü yansıtmayı tercih etmektedirler²⁵¹.

1990'lara damgasını vuran ve krizde olan sinemayı seyirci ile tekrar birleştirmeyi başaran filmler **Eşkiya** (Yavuz Turgul-1996), **Işıklar Sönmesin** (Reis Çelik-1996), **Amerikalı** (Şerif Gören -1993), **İstanbul Kanatları Altında** (Mustafa Altıoklar-1996), **Ağır Roman** (Ferzan Özpetek-1997), **Hamam** (Ferzan Özpetek-1997) ve **Berlin in Berlin** (Sinan Çetin-1993) dir. Türk sineması bu filmler aracılığıyla yeniden seyircisiyle buluşabilmiştir.

2000'li yıllarda önceki dönemlerden kaynaklanan sıkıntılarının devam ettiği göze çarpmaktadır. Uzun yıllar Türkiye'nin gündemini tutan terör sorunu eski ağırlığını yitirirken, demokratikleşme, Kürt sorunu ve AB'ye katılım gibi yıllardır ortak paydada buluşulamayan sorunlar tartışılmaya başlanmıştır. Ekonomik krize bağlı olarak gelişen geçim derdine ve günü kurtarma çabalarına koşut olarak apolitikleşme süreci devam etmiştir. Yine 1999 depreminin getirdiği ruhsal çöküntüye de ayrıca medyanın önüne geçilemez televole programları, niteliksiz sunucuları, VJ ve DJ'leri, şiddetin ve mafyanın yoğun işlendiği TV dizileri eklenmiştir²⁵². Bu nedenle 2000'li yılların başlangıcında Türk sineması için olumlu değerlendirmeler yapılamamaktadır. Sinemanın takipçisi özellikle gençlerdir. Bu dönemde 3.305.460'a ulaşan seyirci kitlesi ile Türk sinema tarihinin en çok izlenen filmi **Vizontele** (Yılmaz Erdoğan & Ömer Faruk Sorak-2001) dikkat çekmektedir. Bu dönemde filmlerin daha çok popüler oyuncular ve promosyonları nedeniyle gişe yaptıkları görülmektedir. **Abuzer Kadayıf**

²⁴⁹ Dorsay, a.g.e.2004 s.165

²⁵⁰ Pösteki, a.g.e.s.33-35

²⁵¹ Dorsay, a.g.e.2004, s.21

(Tunç Başaran-2000), **Komser Şekspir** (Sinan Çetin -2000), **Hemşo** (Ömer Uğur-2001) ve **O Şimdi Asker** (Mustafa Altıoklar-2003) vb. filmlere seyirci her ne kadar ilgi gösterse de Türk sinemasına olan inanç henüz onarılmış görülmemektedir²⁵³.

Çizdikleri farklı yolda ilerleyen yeni kuşak sinemacıların Türk sineması için umut oldukları söylenebilir. Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan, Serdar Akar, Yeşim Ustaoglu, Derviş Zaim, Kazım Öz, Handan İpekçi ve Semir Aslanyürek bu yönetmenlerdendir. Çalışma kapsamında ayrıntılı olarak irdelenen **Duvara Karşı** (2003) ile adını dünya çapında duyuran Fatih Akın'ı da bu yönetmenler kapsamında değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

İçinde bulunduğumuz dönemde Türk sinemasının iki farklı tipte yeni kuşak yönetmenlerle tanıştığı görülmektedir. İlk grupta kendi dilini sinemasal özelliklerini yerleştirmeye çalışan, hatta gişe başarısını ikinci planda tutan yönetmenler yer alırken, ikinci grup popüler filmler çevirerek seyircinin ortak beğenisini gözetten yeni yönetmenlerden oluşmaktadır²⁵⁴.

Türk sineması için kaygı duyanlar açısından 2000'li yılların bu ilk grupta yer alan sinemacıların umut verdiğini vurgulamak yerinde olacaktır.

3. DIŞ GÖÇ OLGUSUNUN TÜRK SİNEMASINDA KONU EDİLMESİ

Bir önceki bölümde ele alınan Türk sinema tarihinde gözlemlendiği gibi, Türk sinemasının toplumsal gerçekliklerden beslendiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak Kayalı, özellikle Türk sinemasındaki göç olgusunun ele alınmasında toplumsal gerçekliklerden etkilenmiş olmanın yanı sıra otobiyografik özelliklerin önemine de dikkat çekmektedir²⁵⁵.

Bütün sanat dalları, dolayısıyla Türk sineması da gündelik gelişmelerin ve otobiyografik özelliklerin etkisiyle şekil alarak sosyal, ekonomik ve kültürel sorunları yansıtmaktadır. **Madde 438** (1990) filmine kadar somut olayların sinemada konu edilmesi olağandır. Türk sinemasında göç filmlerinin biçimlenmesinde de bu öğeler etkili olmuştur. Otobiyografik özellikler filmlere yansımış, konular yönetmenlerin ya da senaristlerin yakın çevresinde gelişmiş ya da döneme ağırlığını koyan köy edebiyatı sinemaya uyarlanmıştır. Edebiyat uyarlamalarının az sayıda oluşu Türkiye'de göç ve

²⁵² Pösteki, **a.g.e.**, s.37,38

²⁵³ Aynı, s.45

²⁵⁴ Pösteki, **a.g.e.**, s.46

kentleşme olgularının yol açtığı Türk sinemasında sorunların etkili biçimde yansımamasının nedeni olarak gösterilebilir. Yoğun işlenmeyen göç süreci daha çok arka planda kalmıştır. Kentleşme sürecinin neden olduğu sorunların sinemaya doğrudan yansıdığı dönem, Türk sinemasında toplumcu-gerçekçiliğin başlangıcı olarak nitelenen 1960'lı yıllardır. Bir önceki bölümde de vurgulandığı gibi, 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında gündeme oturan ve önemsenen filmler genellikle köy sorunlarını işleyen filmlerdir. Kentleşmeye ve göçe ilişkin sorunlar köy sorunları kapsamında ele alınmıştır. İç göç ve kentleşme olgusu ilk kez **Gurbet Kuşları** (1964) filminin başında ve sonunda Haydarpaşa garında yer alan konuşmalar kapsamında dile getirilmiş²⁵⁶ dış göç olgusu ise **Otobüs**, **Almanya Acı Vatan** ve **Kırk Metrekare Almanya** gibi filmlerde işlenmiştir²⁵⁷.

Türk sineması kimi zaman toplumsal gerçekleri kimi zaman da edebiyatı kaynak olarak kullanmıştır²⁵⁸. Türk dış göç sürecinin beyaz perdeye yansımada rol oynayan **Sarı Mercedes** adlı film de, Adalet Ağaoğlu'nun **Fikrimin İnce Gülü** adlı eserinden sinemaya uyarlanmıştır. Roman ve film o kadar iç içedir ki film kaynaklarda her iki isimle anılmaktadır. Aynı şekilde özgün film senaryolarından da kitaba dönüştürülenler olmuştur.

3.1. Türk Sinemasında Dış Göç Olgusu ve Konunun Yönetmenle İlişkisi

Yukarıda da vurgulandığı gibi Türk sinemasında iç ve dış göç süreçlerinin yansımalarında toplumsal gerçeklik kadar yönetmenin otobiyografik özelliklerinin de etkisi büyüktür. Ancak Türk sinemasında filmlere ilişkin tartışmalarda bu konunun dikkate alınmadığı görülmektedir. Bunun Türkiye'deki yerleşik sinema anlayışıyla da ilintili olduğu söylenebilir. Çünkü, Türk sinemasını **auteur** sineması, yönetmen sineması olarak nitelemek kolay değildir. 1960'larda Andrew Sarris tarafından, yazarların siyasetinin özgür tercümesi olarak ilk kez kullanılan Auteur kuramı, yönetmenin filmin yazarı olduğunu varsayar. Bu kurama göre, film bir sanat çalışmasıdır ve yaratıcısının izini taşıdığı için filme özgün niteliği yönetmen kazandırır²⁵⁹.

²⁵⁵ Kurtuluş Kayalı, **Sinema Bir Kültürdür** (Birinci Basım, Ankara: Alaz Yayıncılık, 1998) s. 93-95

²⁵⁶ Kayalı, **a.g.e.1998**, s. 93-95

²⁵⁷ Makal, **a.g.e.**,s.9,10

²⁵⁸ Kayalı, **a.g.e.1998**, s. 93-95

²⁵⁹ Kayalı, **a.g.e.1998**, s. 18

Türk sinemasının genelde ülkeyi etkileyen somut gerçeklerin ve güncel siyasetin etkisinde kaldığı söylenebilir ancak toplumda köklü değişimlere yol açan dış göç süreci Türk sinemasında 1970'lerin ortalarına kadar konu edilmemiştir. Makal'ın Yavuzer Çetinkaya'dan aktardığı gibi; "Kezban uğruna Roma'lara, Paris'lere gidenler, nedense ilginç bulmadılar Almanya'yı"²⁶⁰. Türk sinemasına yansımaları 1970'leri bulan Türk dış göç süreci ilk kez **Dönüş** (Türkan Şoray-1972) filminde işlenmiştir. Dorsay film için "Almanya'ya göç, Almanya'dan dönen işçinin yurduna, çevresine yabancılaşması gibi çok önemli ve güncel bir temayı, edebiyatımızdan çok sonra sinemamızda ilk kez ele alınması, Şoray'ın **Dönüş**'üne ayrı bir önem kazandırıyordu"²⁶¹ derken Makal da filmi "Yurt dışında çalışmaya gidenlere ve dış göç gerçeğine belirgin biçimde ilk değinen, öyküsünde yer veren film **Dönüş** (1972) olmuştur"²⁶² şeklinde değerlendirmektedir. Makal'ın film için "dış göç gerçeğine belirgin bir biçimde ilk değinen" ifadesi farklı bir noktaya dikkat çekmek istemiş olmasından kaynaklanabilir. Çünkü literatürde Türk sinema tarihindeki filmlerin ele aldıkları konulara bakıldığında 1969 yılında Halit Refiğ'in çekmiş olduğu **Bir Türk'e Gönül Verdim** adlı filmde de dış göç olgusuna ilişkin kimi boyutlara rastlanmaktadır. Filmin senaryosu bir gazete haberinden üretilmiştir, bir Alman kadını ile bir Türk işçisinin yasak aşkı konu edilmiştir²⁶³.

Dış göç sürecinin farklı boyutlarını işleyen diğer filmler 1970'li yıllarda çekilen **Dönüş**, **Almanyalı Yarım**, **Otobüs** ve **Almanya Acı Vatan**, 1980'li yıllarda **Kara Kafa**, **Kardeş Kanı**, **Cumartesi Cumartesi**, **Ölmez Ağacı**, **Kırk Metrekare Almanya**, **Yanlış Cennete Elveda**, **Polizei**'dir. Bunları 1990'larda **Düğün**, **Yasemin**, **Umuda Yolculuk**, **Berlin in Berlin**, **Kısa ve Acısız** gibi Türk dış göç sürecine özgü sosyo-kültürel boyutları ve sürecin yol açtığı toplumsal değişimi sinemaya yansıtan filmler izlemiştir. 2000'lerde de Yüksel Yavuz'un **Küçük Özgürlük** ve Fatih Akın'ın adından çok söz ettiren **Duvara Karşı** filmleri ile dış göç sürecinin sinemaya yansımaları devam etmektedir.

Otobüs (Tunç Okan-1974) ve **Duvara Karşı** (Fatih Akın-2003) dışındaki filmlerde dış göç süreci genellikle Türk bakış açısıyla ele alınmış, göç etme şekilleri, sürecin aile yapısına etkileri, aile içi rol anlayışının değişimi, Türk göçmen kadınlar, ikinci kuşağın karşılaştıkları sorunlar, uyum ve bütünleşme, yabancılaşma, dil sorunu,

²⁶⁰ Makal, a.g.e., s.64

²⁶¹ Dorsay, a.g.e., 1989, s.128

²⁶² Makal, a.g.e., s.66

yabancı düşmanlığı vb. boyutlar irdelenmiştir. Filmlerin genelinde göze çarpan bir diğer özellik, göçmen aile yapısının Türkiye'deki gelişmelerden uzak kalması, göç sürecinden etkilenecek yapısal bir değişime uğraması nedeniyle toplumsal cinsiyet sorununun yansıtılmasıdır. Söz konusu filmler içinde **Kırk Metrekare Almanya**, sorunu en yoğun işleyen filmlerdendir.

Bu olaya ilişkin ilk edebiyat örneklerinde olduğu gibi sinemada da karamsar bir yaklaşım egemen olmuş, acıma, yalnızlığı paylaşma duyguları ön plana çıkmıştır. Oysa bir gerçek vardır: Oradaki insan da kazanç ve başarı peşindedir. Çoğu ülkesinde bir kent bile görmemiş olan bu insanlar, kendilerini en ileri düzeyde endüstrileşmiş toplumların içinde bulunca, bir dizi zorluk ve uyum sorunuyla karşılaşmışlardır. Uyumsuzluklarının, içe kapanık ve sessiz kalmalarının geleneksel, sosyal ve psikolojik nedenleri bugün çeşitli araştırmalarda ortaya konmaktadır. Öte yandan, bulundukları ülkeye fiziksel, ruhsal hatta düşünsel bağımlılıkları da her geçen gün artmaktadır. Bunun sonucundadır ki o ülkenin diliyle yazabilen bir edebiyatçı kuşağı bile doğmuştur²⁶⁴.

Türk dış göç sürecini ele alan ilk film örnekleri ne dış göç sürecine katılan bireyleri ne de onların geride kalan ailelerini başarılı bir şekilde anlatamazken **Otobüs** filmi ilgileri yurt dışındaki Türk insanına çekebilmeyi başarmış ve ardından **Almanya Acı Vatan** gibi gerçekleri ortaya koyma iddiası taşıyan bir film yapılmıştır. **Gül Hasan, Kardeş Kanı, Kırk Metrekare Almanya, Sahte Cennete Elveda ve Vatan Yolu** vb. kazanç peşinde koşan göçmenlerin yaşadıkları kimlik arayışının ve iletişim sorununun önemini vurgulamaya çalışan filmler kategorisinde değerlendirilebilir²⁶⁵.

Makal, sinemanın içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle sanatına, gerçeklere, toplumsal sorunlara ters düşmemek için çaba harcadığına dikkat çekmektedir²⁶⁶. Bütün olumsuz koşullara karşın Türk sinemasında yine de **Fatma Bacı** (Halit Refiğ-1972), **Kızım Ayşe** (Yücel Çakmaklı-1974), **Otobüs** (Tunç Okan-1974) ve **Umut** (Yılmaz Güney-1970) filmlerinde olduğu gibi olayların ve düşüncelerin çarpıcı noktaları öne çıkarılabilmekte, yoğun tartışmalara yol açabilmektedir²⁶⁷. Bu tür tartışmaların yoğun yapıldığı filmler genelde dış göç sürecini konu edinenlerdir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınan **Otobüs** (1974), **Almanya Acı Vatan** (1979) ve **Kırk Metrekare Almanya** (1986) bu bağlamda en çarpıcı filmlerdir. Kazandığı çok sayıdaki ödüller ile **Duvara Karşı** (2003) da çalışmada ele alınan filmlerdendir.

²⁶³ Özgüç, a.g.e., s.92

²⁶⁴ Makal, a.g.e., s.122

²⁶⁵ Aynı, s.123

²⁶⁶ "Erden Kıral ile Konuşma, Milliyet, 24 Aralık 1982" (Makal,a.g.e. 1994, s.11'deki alıntı)

²⁶⁷ Kayalı, a.g.e.1998, s. 98

Söz konusu filmlerin yönetmenlerinden, Tunç Okan çok az film çekmiş ve bir dönem yurt dışında bulunmuştur. Hatta **Otobüs** filmini İsveç'te yaşarken gazetede çıkan bir haberden esinlenerek geliştirdiği bilinmektedir. Tevfik Başer de Almanya'da yaşayan bir yönetmendir. Filmlerden sadece biri yurt dışı yaşantısı olmayan bir yönetmen, Şerif Gören tarafından çekilmiştir. Dış göç filmi yapan sinemacılar gruplandırıldığında yurt dışı yaşantısı olmayan ancak Türk göçmenlerin yoğun olduğu ülkelere giderek göçmenlik sürecini ve koşullarını gözlemleyen Şerif Gören gibi sinemacılar bir grubu oluşturmaktadır. İkinci grupta Tevfik Başer ve Tunç Okan gibi göç alan Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan ve göçe göçmen olarak tanıklık edenler, üçüncü grupta Fatih Akın gibi ikinci ve üçüncü kuşak göçmen sinemacılar yer almaktadır. Çetinkaya, Tevfik Başer'in filmlerindeki yaklaşımı şöyle değerlendirmektedir: "Göçmen işçilere bakış açısındaki Almanlaşma tarzı Almanların kendilerini dahi geçen bu sanatçı gerek **Kırk Metrekare Almanya** gerekse **Sahte Cennete Elveda** örneğinde olsun, göçmen işçi sorununu değil, bu sorun bağlamında bulunan dişi bireyin trajedisini ortaya koyan, ancak düzeyli bir estetik boyutu olan çalışmalardır"²⁶⁸. Fatih Akın ise Almanya'ya göç eden bir ailenin çocuğudur, ikinci kuşak göçmendir ve hala Hamburg'da oturmaktadır. Filmlerinde hayatı, aşkı ve sevgiyi anlattığını dile getiren Akın'ın neredeyse her filminde göç olgusunun ele alışına tanık olunur. İlk uzun metrajlı filmi olan **Kısa ve Acısız** (1998) Hamburg'da yaşayan, içlerinde ikinci kuşak Türklerin de olduğu bir grup gencin çete maceralarını konu edinir. Akın ayrıca Almanya ve İtalya'da çekilen, bir Türk yönetmen için rekor sayılabilecek 10 milyon mark bütçeli dev bir yapıma **Solino**'ya imza atmıştır. Göçmen kültürü üzerine evrensel bir hikaye olan **Solino**, tıpkı bir önceki filmi **Temmuzda**'da olduğu gibi yoğun izleyici kitlesini çekmiştir²⁶⁹. Çalışmaya konu ettiğimiz ve 54. Berlin Film Festivali- Altın ayı Ödülü, 2004 Türkiye / Almanya Film Festivali - En İyi Kadın Oyuncu (Sibel Kekilli) ve 2004 Türkiye / Almanya Film Festivali - En İyi Erkek Oyuncu (Birol Ünel) 2003 ödüllerini kazanan²⁷⁰ **Duvara Karşı**'da ise Almanya'da yaşayan ikinci kuşak Sibel ile Türkiye'de doğup daha sonra Almanya'ya giden Cahit'in kimlik sorgulamalarına tanık olunmaktadır.

²⁶⁸ "Yavuzer Çetinkaya, Özlemi Düşler Taşır (Milliyet Sanat,1 Aralık 1993, s.9)" (Makal, 1994,s. 65'daki alıntı)

²⁶⁹ http://www.netbul.com/asp/0/6/1703.asp?iform=1&slc_movie=1859 (21/09/2004)

²⁷⁰ **6. Anadolu Üniversitesi Uluslararası Eskişehir Sinema Günleri Festival Broşürü** (Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, 2004), s.71

Yukarıda adı geçen filmlerin dışında kalanların önemli bir bölümü Alman yönetmenler tarafından çekilmiş ve bu filmlerde de çoğunlukla Alman oyuncular rol almışlardır. Türk yönetmenlerin çektiği filmlerin büyük bir kısmı geleneksel sinemanın yönetmenleri tarafından ya da Almanya'da yaşayan Türk yönetmenler tarafından çekilmiştir. Aynı durum senaryolar için de geçerliken bu durum sorunun bir yönünün açıklık kazanmasını sağlamakta, hikayenin anlatımında otobiyografik özelliklerin ağır bastığı anlamına gelmektedir²⁷¹.

Bu durumun ortaya çıkmasında dış göç sürecinde bulunan Türk göçmenlerin yaşadıkları ülkelerde bireyleri ve toplumları etkilemelerinin payı kuşkusuz büyüktür. Göç alan Batı Avrupa ülkelerindeki sanatçılar yapıtlarında Türk göçmenlere yer vermişlerdir. Bu çalışmalardan biri, Alman kadın yönetmen Helma Sanders'in senaryosunu yazıp yönettiği **Şirin'in Düğünü** (1976)'dır. İstemediği bir evliliği yapmamak için Almanya'ya kaçan bir Türk kızının ayakta kalma çabası, daha sonra kadın tüccarlarının eline düşüp intihar etmesi filme konu edinilmiştir. 1979' da dört bölümlük TV dizisi olarak çekilen ve 1985'de sinema filmine dönüştürülen, Berlin'de genelde yabancı göçmenlerin oturduğu bir semt olan Kreuzberg'de Türk çocuğunun yaşamının ve Alman çocuklarla olan ilişkilerinin anlatıldığı **Metin** adlı filmin yönetmeni de yine Alman Thomas Draeger'dir. **Melek Dönüyor** adlı belgesel film de Almanya'da yaşayan Arjantinli kadın yönetmen Jeanine Meerapfil tarafından çekilmiş ve Melek adlı Türk göçmen kadının Almanya'daki yaşam mücadelesi ve memleketine geri dönüş kararı işlenmiştir²⁷². Yurt dışında yaşayan Türk işçilerinin sorunlarını sinemaya yansıtan yabancı yönetmenlerin örnekleri daha da çoğaltılabilir²⁷³.

Duvara Karşı filmini güncel olması nedeniyle ayrı tutarsak diğer dış göç filmleri arasında en çok **Otobüs** yankı yapmıştır. Çarpıcı görüntülerin yoğunluğundan Türk insanının aşağılanmışlığına kadar olumlu ve olumsuz eleştiriler söz konusudur. Filme ilişkin tartışmalara sadece sinema yönetmenleri ve sinema yazarları değil Türk edebiyatının önde gelen yazarları da katılmışlardır. Filmin ses getirmesinin nedenlerinden biri de tartışıldığı dönemdir. Daha önceki dönemde Türk edebiyatında ve sinemasında kente göç eden köylünün betimlenmesiyle, algılanmasıyla da bir bağlantısı vardır. O dönemdeki filmlerde de olumlu bir bakış açısı gündemdedir. Ancak zaman geçtikçe ilgiler başka noktalara kaymaya başlamıştır. İlgi çeken boyutlar değişince göç olgusu yine dolaylı işlenmiştir²⁷⁴. **Otobüs** filmi yönetmenine Taormina Film

²⁷¹ Kayalı, a.g.e.1998, s.99

²⁷² Esen, a.g.e.,s.126,127

²⁷³ EK-2 de Türk dış göç sürecini ele alan bu tür filmler, yılları ve yönetmenleri ile birlikte verilmiştir.

²⁷⁴ Kayalı, a.g.e.1998, s.99,100

Festivali'nde (Sicilya) Altın Charbe büyük ödülü, Karlovy Vary Film Şenliği'nde (Çekoslovakya) Uluslararası Sanat ve Deneme Sinemaları ödülüyle, Dünya Sinema Kulüpleri Federasyonu'nun Donkişot ödülü, Strasbourg (Fransa) İnsan Hakları Film Festivali ödülü ve Portekiz Santarem Festivali ödülü ile, Sinema Eleştirmenleri özel ödülünü kazandırmıştır²⁷⁵.

Makal'a göre, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları ülke Almanya olmasına karşın yurt dışında yaşayan Türk sinemacıların yaptıkları en önemli filmler, tercih edilen ülkelerden biri olan İsveç'te ortaya çıkmıştır. Bu filmlerin başat özellikleri daha çok duyguların haykırılmasıdır: Türk sinemasında genelde Batı Avrupa ülkelerine göç sürecinde bulunan Türk işçilerin uyum sağlayamadıkları topluma isyanları ve ait oldukları kültüre özlemleri yansıtılmıştır. **Otobüs, Almanya Acı Vatan, Gül Hasan, Kara Kafa, Kardeş Kanı** ya da **Ölmez Ağacı** bu bağlamda değerlendirilebilecek filmlerdir²⁷⁶.

Anadolu'nun çeşitli köşelerinden kopup gelen, kentte tutunmaya çalışan bu insanların öyküsü, gerçekliği, sinemada daha kapsamlı, daha yakın plandan yansıtılmayı beklerken; yıllarını yurt dışında tüketmek zorunda kalmış, ikinci ve üçüncü kuşağıyla, kesin dönüş sorunlarıyla toplumsal yaşantımızın en dikkat çekici olaylarından biri olarak yer alan dış göç olayı da sinemamıza çeşitli boyutlarıyla derin ve etkili bir biçimde girmeyi beklemektedir²⁷⁷.

1970'li yıllarda akademik alanda da iç ve dış göç sürecinin yoğun olarak işlendikten sonra bir kenara bırakıldığı gibi sinemada da benzer bir gelişme gözlenmektedir²⁷⁸. İlk dönemlerde Türk sinemasında dış göç olgusunun konu edilmemesini açıklayabilecek çok sayıda neden gösterilebilir ancak günümüzde sinemanın bu konudan uzak durmasını yorumlamak kuşkusuz kolay olmayacaktır. Bu durumu "Almanya'da yetişen, yaşayan ya da olanak bulan sinemacılarımızın, oralaradaki çelişkileri bırakıp artık bizim bile unutmaya başladığımız tarihsel öyküleri eşelemesini anlayamıyorum doğrusu"²⁷⁹ şeklinde dile getiren Yavuzer Çetinkaya'ya Fatih Akın ve Yüksel Yavuz gibi yönetmenlerin çarpıcı çalışmaları değişim rüzgarlarının habercisi olarak yönlendirilebilir. Avrupa Birliğine giriş tartışmalarının yeniden yoğunlaştığı günümüzde Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk göçmenleri ilgili ülkelerin

²⁷⁵ Ağah Özgüç, **Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü** (İstanbul: Afa Yayıncılık A.Ş.,1994), s.103.

²⁷⁶ Makal, **a.g.e.**, s.65

²⁷⁷ Aynı, s.123

²⁷⁸ Kayalı, **a.g.e.1998**,102

²⁷⁹ "Yavuzer Çetinkaya, Özlemi Düşler Taşır (Milliyet Sanat,1 Aralık 1993, s.9)" (Makal, 1994,s. 66'daki alıntı)

gündeminde tekrar yer almaktadır. Bir taraftan toplumsal ve siyasal çerçevede Batı Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirdiği hızlı endüstrileşme sürecinin görünmez aktörleri olan Türk göçmenleri hatırlanırken diğer taraftan Fatih Akın'ın Altın Ayı ödülü almasıyla birlikte dış göç ve sinema tartışmaları yeniden hararetlenmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ GÖÇÜ KONU EDİLEN DÖRT FİLMİN ANALİZİ

Bu bölümde, yapım bilgileri verilen dört film, dış göç sürecinin sosyo-kültürel boyutları ile sürecin neden olduğu toplumsal değişim doğrultusunda ve göç sosyolojisi kuramları ile de desteklenerek karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

1.OTOBÜS (1974)

Yönetmen	: Tunç Okan
Senaryo	: Tunç Okan – Tuncel Kurtiz
Görüntü Yönetmeni	: Güneş Karabuda
Müzik	: Zülfü Livaneli, Pierre Favre, Leon Françoli
Oyuncular	: Tunç Okan, Tuncel Kurtiz, Björn Gedda, Oğuz Arlas, Aras Ören, Nuri Sezer, Hasan Gül, Leif Ahrie, Sümer İşgör, Ünal Nurkan, Nadir Sütemen

1.1. Filmin Konusu: Film, Türkiye'nin kırsal kesimlerinden yurt dışında iş bulup çalışmak isteyen dokuz kişinin kaçak olarak İsveç'e götürülmesini ve başlarından geçenleri anlatmaktadır.

1.2. Filmin Özeti: Jenerik yazısı, otobüsün değişik açılardan çekilmiş görüntüleri üzerinde verilmiştir. İçinde dokuz erkek yolcusuyla birlikte otobüs, karlı bir yolda seyir halindedir. Zorlu ve uzun yolculuğun ardından Stockholm'e ulaşılır. Şoför otobüsü şehir meydanına park ederek yolcuların ceplerindeki tüm para ile birlikte pasaportlarını da alır, belgeleri polise gidip yazdıracağını söyler ve o dönene kadar polisleri görünmemelerini tembihleyerek yanlarından ayrılır. Yolcular için belirsiz bir bekleyiş başlamıştır. Şoför bu arada hava alanına gider, pasaportları çöpe atar ve uçağa binerek İsveç'ten ayrılır. Meydandaki otobüsün içinde şoförü bekleyen yolcular polisi her gördüklerinde korkarlar ve otobüsün perdelerini sımsıkı kapatıp yere yatarlar. Kısa süre içinde Hamburg'a patronunun yanına giden şoför işlerin yolunda gittiğini belirterek paraları teslim ettikten sonra eğlence hayatına dalar. Öte yandan dokuz yolcu İsveç meydanında çaresiz bekleyişlerini sürdürmektedir. Uzun süren bu umutsuz bekleyişin ardından yolcular dolandırıldıklarını anlarlar. Tuvalet ve su ihtiyaçları dayanılamayacak bir hal alınca, yolculardan ikisi otobüsten inip lavabo aramaya başlar. Otobüsten indiklerinde karşılaştıkları ilk manzara, metro istasyonundaki telefon kulübesinde sevişen bir çift olur. İki yolcu lavaboyu bulduktan sonra diğer arkadaşları otobüsten sırayla dışarı çıkarlar. Alışveriş merkezi olduğu anlaşılan büyük bir caddede vitrinlerin

önünden şaşkın bakışlarla geçerek amaçsız dolaşırlar. Bu sırada pornografik ürünlerin sergilendiği bir vitrine odaklanırlar. Aniden polisle karşılaşan iki yolcu, kendilerinden kimlik ve pasaport istendiğini anlayamaz, paniğe kapılıp umutsuzca kaçar, kendileriyle kader birliği eden diğer yolculara “polis var kaçın” diye bağırır! Herkes hızla otobüse dönerken şapkalı yolcu bir türlü otobüsü bulamaz ve köprü altı bir yere tünür. Sabah olduğunda donduğu anlaşılan yolcu arkasındaki buz tutmuş suyun içine düşerek ölür. Yolcular artık sekiz kişidir. İçlerinde üşütüp hastalanan da vardır ancak yakalanma endişesiyle öksürmeye bile korkarlar. Otobüsün içinde kalan sekiz yolcu açısından durum giderek kötüleşmektedir. Özellikle gündüz, polislerin etrafta gezindikleri zaman dilimlerinde tuvalet ihtiyaçlarını dahi otobüsten çıkmadan gidermek zorunda kalırlar. İsveç’te hayat akmaya devam ederken onlar otobüsün içinde umutsuz bekleyişlerini sürdürmektedirler. Açlığın dayanılmaz boyuta vardığı bir noktada otobüsten inerler ve yiyecek bulma ümidiyle meydandaki çöplere adeta saldırırlar. Metrodaki lavaboya giden yolculardan biri İsveçli bir adamla karşılaşır ve metrodan onunla ayrılır. İsveçli homoseksüeldir ve yolcuyu pornografik filmlerin gösterildiği ve gece şovlarının düzenlendiği bir gece kulübüne götürür. Yolcunun kulüpte karşılaştığı manzara karşısındaki şaşkınlığı her halinden bellidir. Bu sırada homoseksüel İsveçli, yolcuya cinsel tacizde bulunmaya başlar ve giderek şiddetini artırır. Genç yolcunun gözünün önüne daha önce mola yerinde hayalini kurduğu pamuk tarlasında çalışan iki kadın gelir ve kendini kaybederek bağırmaya başlar. Çevre masalardaki yemeklere saldırır, eline geçirdiği bir butu ilkelce yemesini İsveçliler iğrenç ve barbar bulurlar. Yolcu kulüpteki görevliler tarafından atıldıktan sonra, kulüp görevlilerinin saldırısına uğrar ve hayatını kaybeder. Kalan yedi yolcu metro istasyonunda gezinmektedir. Onların dış görünüşlerinden ve ürkek tavırlarından yabancı olduklarını anlayan bir grup İsveçli alay eder. Yolcular, etraflarında çember olan maskeli İsveçlilerin ürkütücü tavırlarıyla kısıpaca alınmaktan zor kurtulurlar. Otobüsün şehir meydanında uzun süreli kalışı İsveç polisinin dikkatini çekmiştir. İçindeki yedi yolcusuyla çektirilen otobüsün kapısı açtırıldığında yolcular adeta fotoğraf çekimi için poz verir gibi durmaktadırlar. Onlara kim olduklarını, nereli olduklarını ve ne iş yaptıklarını soran polise dil bilmedikleri için anlamsız ve korku dolu bir ifadeyle bakarlar. Yolcular bu zorlu yolculuktan ve uzun bekleyişten sonra otobüsten teker teker ve zorla çıkarılarak polis merkezine

götürülürler. Film otobüsten inen son yolcunun bakışlarındaki boşluk, üzüntü ve korku ifadesiyle sona erer.

1.3. Yorum:

Otobüs filmi, 1974 yılında çekilmiştir. Ortak Pazar ülkeleri dışından yabancı iş gücü alan Batı Avrupa ülkelerine göç 1973 yılında dünya çapında yaşanan ekonomik bunalım nedeniyle yasal olarak durdurulduktan sonra kaçak göçmenler aracı kurumlar ile bu ülkelerin sınırlarını zorlamışlardır. Film Edgü Batı toplumunun bir tür eleştirisi olarak değerlendirmektedir:

“Otobüs, genel yapısıyla, çağdaş toplumsal ve ekonomik bir olgunun (Batı kapılarındaki yabancı işçiler) filmi. Gerçekte, bu olgu içindeki asıl trajik ögenin, teknolojik bir toplumda, dağdan, bozkırdan ya da kentleşmemiş kentlerden gelen, ana nitelikleriyle kırsal bir kültürün ürünü olan kişilerin çektiği yalnızlıktır...²⁸⁰”

Filmde işlenen göç etme biçimi, çalışmanın Birinci Bölümünde ele alınan Kurumsal Kuramın ileri sürdüğü gibi, kazanç peşinde koşan yasa dışı kurumların göçmen adaylarının karaborsa fiyatları karşılığında kaçak yollardan yabancı iş gücü alan ülkeye götürülmesine dikkat çekmektedir. Söz konusu aracı kurumlar göçmen adaylarını sahte evrak ve vizeler temin ederek hatta göç edilen ülkenin vatandaşları ile aralarında sahte evlilikler düzenleyerek götürmektedir. Filmde bu tür aracı kurumları şoför temsil etmektedir. Göçmen adaylarından akıl almaz ücretler talep eden karaborsalar kaçak göçmen adaylarını sömürmektedir. **Otobüs** filminde şoförün şu sözleri Kurumsal Kuramın iddialarını bir kez daha doğrular niteliktedir: “Hadi bakalım toslayın paraları geldik memlekete. Şimdi de herkes geri kalan parasını pasaportunun içine koysun ve versin. Burada adet böyle, polise götürüp yazdırmak lazım. Bozuklukları da unutmayın ha! Doldurun şu kesenin içine. Tamam polis binası şuracıkta paraları kaydettirip çalışma müsaadesi aldım mı hemen buradayım, sonra da konuştuğumuz gibi iş başı. Ben gelene kadar sakın polislere gözükmeyin, çalışma müsaadeniz yok diye atarlar adamı hudut dışına”.

Filmde aile ve kadına ilişkin boyutların ele alınmadığı dikkati çekmektedir. Bilindiği gibi, 70’li yılların ortalarına kadar genellikle aile reisleri ya da kadınlar tek başına göç etmişlerdir. Dönüşümlülük ilkesi doğrultusunda kısa süreli bir göç planlandığı için aileler genelde parçalanmıştır. Risk söz konusu olduğu için daha çok erkekler yasa dışı yollar ile göç etmiştir. **Otobüs** filminde bu nedenle kaçak göçmen

²⁸⁰ Ferit Edgü, “Yazar ve Eleştirmenlerin Otobüs Filmi Üzerine Görüşleri”, **Milliyet Sanat**, 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s.5

adayı aile reislerinin dışında ailelerin bütününe ve kadına yer verilmemiştir. Türk dış göç sürecinin görünmez aktörleri olan Türk kadınlarının konu edilmemesi, bu konuda ataerkil bir tutum izlendiğinin bir göstergesidir. Yasa dışı göç sürecinde kadınlar adeta yok sayılmış, sadece bir yolcunun kurduğu düşte pamuk tarlasında çalışan iki kadın fon olarak verilmiştir.

Türk dış göç sürecinin filmde ele alınmayan bir diğer boyutu ise, o dönemde Batı Avrupa Ülkelerinde çalışan Türk göçmenlerin sosyo-kültürel koşullarıdır. Tunç Okan bir röportajında bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Hayır, ben bu filmimde Türk işçisinin sorunlarına ya da yabancı ülkelere işçi göçü sorununa bir çözüm getirmek istemedim... Çıkış noktam, bakış açım, yöntemim hümanizm ya da insan sevgisi...”²⁸¹.

Filmde göze çarpan ayrıntılardan biri yolcuların inançlarıdır. Yolcular mola yerinde yemek yedikten sonra abdest alır, namaz kılar. Şoförün “Açılın bakalım, veli nimetinize yer açın. Bir şey kalmamış ya, bana bile yetmez bu! Boş verin ya, nasıl olsa işe başlıyorsunuz. On günde domuz gibi olursunuz” sözlerine yolculardan birinin “tövbe tövbe” diyerek karşılık vermesi inancının göstergesidir. Domuza benzetilmek inancının gereği olarak onu rahatsız etmiştir. Bunun yanı sıra otobüsün önünde büyük harflerle yazılmış ALLAHA EMANET yazısı da hem döneme özgü geleneksel inanç göstergesi hem de mecazi bir anlam olarak değerlendirilebilir, zira otobüs olabildiğince hurdadır.

Otobüs filminin Türkiye’de ve yurt dışında büyük ilgi görmesi, yönetmenin amacına ulaştığını vurgulamıştır. “Başlangıçtan beri yapmak istediğim, bir çatışmayı, bir büyük uyumsuzluğu, aykırılığı ortaya koymaktı: Tekniğiyle, aşırı gelişmiş tüketim toplumuyla az gelişmiş toplumun insanlarını karşı karşıya getirmek. Bunların birbirleriyle olan ve kendi içlerindeki çelişkiyi, aralarındaki korkunç çatışmayı vurgulamak istedim...”²⁸² Yönetmen amacı çerçevesinde gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki düzey farklılığını ve çelişkileri etkili bir biçimde ortaya koymuştur. Bu durumu en çarpıcı şekilde yansıtan sahnelerden birini, hurdaya dönmüş bir otobüsün Stockholm’ün son derece modern ve işlek ana meydanın ortasındaki görüntüsü oluşturmaktadır. Bu yansımalar M.C. Anday’da şiirsel bir etki yapmıştır:

“Stockholm’un gece yarısı görünümüleri içinde dolaşan yoksul Türk işçileri de düşte gibiydiler. Vitrinler, vitrinlerde çeşitli plastik bütünlemeler yapan mankenler, ışıklar, yürüyen merdivenler, ıssız alanlar, Tanrı’ya dua eden şarkıcı kadın, onu dinleyen sanki başka bir dünyanın kişileri,

²⁸¹ Zeynep Oral, “Tunç Okan: Tüketim Toplumu İnsanları İle Azgelişmiş Toplamların İnsanların Karşılaştırdım”. **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s. 7

²⁸² Oral, **a.g.e.**, s. 7

maskeler takan kadın erkek topluluğun yer altı geçidindeki acayip neşesi...bir şiir dinlediğim etkisi uyandırdı ruhumda, şiir kadar gerçek, onun kadar sarsıcı²⁸³”.

Az gelişmiş bir ülkenin vatandaşları olan kaçak yolcuların fotoğraf makinesi karşısındaki tepkileri de bu bağlamda vurgulanması gereken sahnelerdir: “Makineye bak be! Son Amerikan icadı bas düğmeye al resmi. Hey gözünü sevdiğimin medeniyeti”. Araçlar ve yayalar trafik kurallarına uymaktadır. Gelişmiş bir ülkeye ait bu sahne, İstanbul’dakinden oldukça farklıdır. Caddelerdeki bu görünüm farklılığını, yolcular ile İsveçlilerin dış görünümlerinde de yakalamak mümkündür. Hepsi kara kaşlı, bıyıklı, esmer ve bakımsız olan yolcuların, metro istasyonundaki yürüyen merdivenlerle karşılaşmaları sırasındaki şaşkınlıkları ve aciziyetleri davranışlarına doğrudan yansımıştır. Bu sahne de İsveç’in gelişmişlik düzeyi karşısında Türkiye’nin geri kalmışlığının en çarpıcı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Filmin bu sahneleri aynı zamanda çağdaş göç sosyolojisi kuramlarından Merkez- Çevre İlişkileri Kuramının iddialarına da vurgu yapmaktadır. Son derece modern ve işlek caddeleri, dünya markalarının sergilendiği vitrinleri ile merkez ülkelerden birini temsil eden İsveç’e karşılık, kırsal kesimleri ve toprağa bağlı çalışan bireylerin gösterildiği Türkiye ise az gelişmiş ülkeyi temsil etmektedir. Ancak bu ele alınış biçimini abartı olarak yorumlayan Aziz Nesin’e göre, yürüyen merdivenle ilk kez karşılaşanların bu davranışları sergilemesi gerçekçi görünmemektedir. Bir iki kez gözlem yapan herkes yürüyen merdiveni nasıl kullanacağını öğrenecektir. “Bu Türkler daha bir sürü ‘hödüklükler’ yaparlar. Örneğin yürür merdivenden hep birlikte bir inişleri vardır ki, ormandan yakalanmış ayıları da yürüyen merdivene koysanız bundan daha gülünç olmaz. Film yapımcısı bu görüntüyü çok beğenmiş olacak ki, bu zavallıları bir kez daha yürüyen merdivenden yukarı çıkarır²⁸⁴”.

Filmde, 70’li yılların ortalarından itibaren Türkiye’nin dış göç sürecinde yaşanan gerçeklerden biri olan, yasa dışı aracı kurumlar ile göç eden bir grubun yaşadıklarından yola çıkarak gelişmişlik ve azgelişmişlik ölçütleri ile toplumsal farklılıklar bir çok kez abartılı bir şekilde sorgulanmaktadır.

“Otobüsün sınıksız kapalı perdeleri ardındaki dokuz kişi, korkulu gözlerle bu modern, ama soğuk ve mekanik kentin yaşamından sahnelere tanık oluyorlar. Bu sahneler, o modern toplumun refah düzeyine olduğu kadar, sokak insanları, sarhoşları, serserileri ile bireysel mutsuzluklarına da tanıklık getiriyor. Daha sonra, bu toplumun daha da garip kişileri ve olaylarıyla karşılaşılıyor

²⁸³ Melih Cevdet Anday, **a.g.e**, s.2

²⁸⁴ Aziz Nesin, “Yazar ve Eleştirmenlerin Otobüs Filmi Üzerine Görüşleri”, **Milliyet Sanat**, 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s.6

kahramanlarımız: Bir telefon kabininde sevişen çift, genel tuvaletlerde esrar ya da yatağa götürecek bir erkek arayan cinsel sapıklar, gece kulüplerinde seks gösterileri seyreden kent burjuvaları²⁸⁵...”

Kaçak yolcuların eğitim düzeylerinin düşük olmasından kaynaklanan, şoföre körü körüne bağlılıklarının abartıldığı öne sürülebilir. Yolcular tüm saflıklarıyla şoförün söylediklerini harfiyen uygulamaktadırlar. Aldatıldıkları ortaya çıktığında dahi buna inanmamakta direnç gösterirler. Yolculardan biri; “Aldatıldık kardaşlar, dolandırdı bu herif bizi” derken diğer bir yolcu; “Belkim polis yakalamıştır ağam belkim de başına bir şey gelmiştir” diyerek hala körü körüne sadakatini sürdürür. Kötü sona inanmak istemez. Şoförün söylediklerine bağlılıkları öyle noktalara varır ki en zaruri ihtiyaçlarını dahi gidermeye korkarlar. “Bi hela bulaydık bari!” diyen bir yolcuya bir başka yolcu; “Sık kendini kardaş kurbanın olam, yakalarlar sık hele kendini” şeklinde yanıt verir. Bu derece yoğun yaşanan korkaklık ve çekimserlik kuşkusuz sadece toplumsal bir özellik değildir, bireysel davranış biçimi olarak da değerlendirilmelidir.

Az gelişmiş ülke vatandaşı olarak olumsuz davranış ve tutumlarla karşılaşanlar sadece İsveç'teki dokuz yolcu değildir. Her ne kadar bu toplumlara uyum sağlama çabaları gösterse de aracı kurumun temsilcisi olan şoföre de olumsuz tepkiler verilmiştir. Aslında şoförün bu toplumu benimsediği davranışlarından ve o ülkenin dilini öğrenmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin İsveç'te manavdan tek bir elma satın alıp yer, Türkiye'deki gibi kilo ile almamıştır. Ancak buna karşın yabancı olduğu her halinden anlaşılan şoför yabancı düşmanlığı izleri olan davranışlarla karşılaşır. Hamburg hava alanında uçaktan inen hiçbir yolcu dikkat çekmezken şoför, polislerin tüm dikkatini üzerine toplar. Pasaport kontrolünden tüm yolcular aranmadan geçerken onunki kuşku ile incelenir. Gümrük çıkışında sadece onun çantası kontrol edilir. Para dolu çantası şüphe uyandırınca soyunması istenir. Elbiseleri didik didik aranır. Ağzının ve kulaklarının içine kadar kontrol edilir. Ancak son olarak makat muayenesine tabi tutulduktan sonra serbest bırakılır. Bunun ardından yine de gayet güler yüzle bindiği takside “günaydın” demesine karşın kendisine aşağılayarak bakan Alman taksi şoförü yanıt verme gereğini bile duymaz. Otobüs şoförü yönetmen tarafından da adeta cezalandırılarak, dokuz yolcunun felaketi olmasının bedeli ödetilir. Almanya'da kaçak

²⁸⁵ Atilla Dorsay, “Yazar ve Eleştirmenlerin Otobüs Filmi Üzerine Görüşleri”, **Milliyet Sanat**, 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s.4

yolculardan aldığı paraları patronuna teslim ettikten sonra otele götürdüğü iki fahişe tarafından soyulur. Etik bir son yaşar, böylece su testisi su yolunda kırılmış olur!

İsveçliler filmin genelinde uyuşturucu kullanan, seks müptelası, acımasız, yabancıları sürekli aşağılayan, empati kurma ve şefkat gibi hiçbir insani özelliği taşımayan bir topluluk olarak; Türkler ise pala bıyıklı, esmer, boş bakışlı ve ifadesiz yüzü, her şeye körü körüne inanacak kadar saf, cahil ve ürkek karakterler ile aktarılmıştır. Onat Kutlar bu aktarımı şöyle yorumlamaktadır; “Filmde homoseksüeller, orospular, arabalar, domuz gibi tıkanan, kendi çıkarlarından başka hiçbir şey düşünmeyen bencillerden, yabancı düşmanlarından oluşan bir ‘Batı’ ile, hayvansal bir korku içinde, gene hayvansal yönsemelerden (yemek, işlemek, korkmak) ibaret bir az gelişmiş ülke köylü topluluğunun çarpıcı karşılaşması anlatılıyor”²⁸⁶. Her iki topluma ilişkin genellemelerin gerçeklerle birebir örtüşmeyeceği açıktır. Örneğin aşağıda verilen örnekler, gelişmişlik göstergelerinden bir hayli uzak tutumlar olarak yorumlanabileceği gibi gelişmişliğe koşut oluşan tüketim toplumunun çıkmazları olarak da değerlendirilebilir ki yönetmen yapmak istediğinin tam da bu olduğunu söylemektedir. Ancak yine de yönetmenin mesajlarını abartılar çerçevesinde destekleyerek vermeye çalıştığı ve kimi zaman aşağıdaki örneklerde olduğu gibi inandırıcılıktan uzaklaştığı söylenebilir: İsveç gece kulübünde geçen diyaloglar; “Evet, hayatı güzel yapan her şey kulübümüzde! Yemek, uyuşturucu, seks!” İsveçliler için bunlar yaşamın vazgeçilmezleri gibi verilmektedir. Kulüpte, yılın playboyu yarışması yapılır, dört erkek aday vardır. İlk önce sahip oldukları arabaların markaları sorulur, ardından soyunurlar ve iç çamaşırlarının üzerinde araba baskısı vardır. Burada cinsel organları ile arabanın özdeşleştirildiği anlaşılır. Spiker bu görüntü eşliğinde, “Bakalım en hızlı motor kimde?” der. Yılın çapkınıyı belirlemeye aday olan kadın, erkeklerin iç çamaşırlarına ve üzerlerindeki araba baskısına bakarak seçimini yapar. Yılın çapkınına, alçıdan yapılmış büyük boy bir penis hediye edilir. Bu kesitler, Türk toplumunun değer yargılarına çok uzak yaşantıları içermektedir. Ardından yılın çapkını ile onu belirleyen kadın herkesin gözü önünde sevişir. Bu noktada irdelenmesi gereken sorular söz konusudur. Bu kulüpte yer alan insanların, eşcinsellerin, İsveç toplumu içindeki yüzdesi nedir ya da her ne

²⁸⁶ Onat Kutlar, “Yazar ve Eleştirmenlerin Otobüs Filmi Üzerine Görüşleri”, *Milliyet Sanat*, 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s.5

kadar bu tür yaşantılar Türk toplumuna çok uzak olsa da Türkler içinde bu ortamlarda bulunanlar yok mudur?

Yönetmen bu sahnelere vurguyu kuşkusuz bir gelişmişlik göstergesi olarak değil, daha çok gelişmişliğin, refah toplumunun sonucu olarak ortaya çıkabilen bir ahlak yozlaşması olarak yapmıştır. Yolcunun kulüpten atılması ve dövülerek öldürülmesi ile kulüpte kaptığı bir et parçasını ölene kadar kemirmeye çalışması da ayrı bir dramdır. Aynı yaklaşım bir başka sahnede de gözlenmektedir. Metroda yolcuları çembere alıp korkutan İsveçliler plastik yemekleri banklara koyarak günlerdir aç ve susuz hayatta kalma mücadelesi veren yolcularla eğlenirler. “Geceleyin bir takım İsveçliler, bunların aç ve hödük olduklarını anlayıp, o gece saatinde nerden bulurlarsa yapma sosis, yapma yumurta filan gibi şeyler bulup onların görecekları yerlere koyarlar. İşçiler bu yiyeceklere saldırır, ağızlarına atarlar. Ama plastik maddeleri çiğneyip yiyemezler. Onları gizlice seyreden İsveçliler de kahkahalarla gülerek alay ederler²⁸⁷”.

Filmin dramtizasyonu da tam olarak böyle sağlanmaktadır film boyu: Avrupalı olan ile olmayanın yan yana getirilmesiyle. Düşünün bir kere, saatlerdir bir otobüsün içinde korkuyla bekleyen, açlığa dayanamama raddesine gelmiş, çişini dahi kapı aralığından yapmakta olan bir adamı, o türde bir gece kulübüne sokarsanız ne olur? Karşınıza tam olarak Tunç Okan’ın çizdiği tip gelirir: Kendisini döverek öldürecekleri bir ortamda dahi elindeki tavuktan son bir ısırık almaya çalışan bir adam. Filmi izlerken yüreğinizin iki değirmen arasındaki bir buğday tanesi misali ezileceği sahnelerdir bunlar. İşte bu karşılaştırma ile oluşturulmuş dramatik etki, filmin her karesinde kurulmuştur. Bir yandan buz gibi suya düşerek ölen bir adamın ardından “pis sefil” diyebilen bir Avrupalı karakteri varken, diğer taraftan da İsveç polisinin son derece medeni tutumunu görürüz filmde ve düşünürüz: Acaba o otobüs Taksim Meydanı’nın orta yerine park edilmiş olsaydı ne olurdu? Bizim polisimiz ne yapıp edip, kapıyı camı patlatıp dakikasında girmez miydi içeri? Yani diyeceğim odur ki Otobüs’ün Avrupalı karakterleri de kendi arasında çelişir, kimisi “ahlaksız” olurken kimisi de tüm olumlu duyguları içinde barındırır²⁸⁸.

Abartıların filmi gerçeklikten uzaklaştırıp uzaklaştırmadığının tartışılması, Otobüs filmine ilişkin yapılan yorumlarda ele alınan öncelikli konulardan biri olmuştur. Yönetmenin amacına ulaşması için bunu yapması gerekmiş ve bu da ona başarı kazandırmıştır. Melih Cevdet Anday filmi abartılı bulmayanlardandır:

“Otobüs filmi bende abartma etkisi uyandırmadı. Yönetmen neyi abartmış ki? Türk işçileri bu filmde gösterildiği gibi değildir diyebilir miyiz? Belki bundan da göze batar yanları vardır Batı illerindeki yaşamlarında. Uygur ülkelerde her türlü rahatlık içinde yaşayanların ise yabancılardan öğrendiklerini biliyoruz. Üstelik o kentlerde yozlaşmanın, bu filmde gösterilenden çok daha aşırı boyutlara eriştiğini duyuyoruz...Türk işçilerinin otobüste saklanmış oturmalarına, vitrinleri korka korka seyretmelerine, katılarak gülüyordu bir takım seyirci. Ne var bunda gülecek? Doğrusu anlayamadım. Olsa olsa ‘biz bunlardan değiliz’ demek istiyordu o gülenler. Ama iyi etmiyorlardı. Biz gerçekte onlardanız, üç aşağı beş yukarı. Evet, o yoksul işçilerdeniz bunu bilelim. Elektrikli merdivene ilk ayak attığımızda şaşırıyoruz. Sokak başında, otobüs durağında

²⁸⁷ Nesin, a.g.e,s.6

²⁸⁸ <http://www.sinemadefteri.com/index.php?p=14> (8 aralık 2004)

öpüßen çiftleri görünce dönüp dönüp bakıyoruz, biletçisiz tramvayda gülmeye başlıyoruz (keşke bilet almasaydık düşüncesi geçiyor aklımızdan), satıcı ile alıcının birbirlerine teşekkür etmelerine şaşıyoruz. Evet pahalı bir sinemaya bilet alacak kadar paramız olduğuna göre, otobüs filmindeki işçiler kadar yoksul değiliz ama uygarlığa gene de yabancıyız gülmeyelim²⁸⁹”.

Üzerlerindeki tulum ve kasktan işçi oldukları anlaşılan dört İsveçlinin meydanda duran otobüse ilişkin yorumları şöyledir; “Şu otobüse bakın hele, ninemden daha yaşlı! Yabancı olacaklar, böyle bir hurda yığınıyla yola çıkmışlar! Böyle bir araba ile iki kilometre bile gitmezdim. Tam müzelik yahu, şu deliğe bakın, delilik bu arabaya binmek!” Filmde, İsveçlilerin tutumlarında yabancı düşmanlığı abartılmıştır. Yine meydanda çalışan bir yerli işçi; “Aptallar burada park yasak – Pis yabancılar!” der. İsveç toplumunun her kesiminde, köpeğini yürüyüşe çıkaran adamdan sokakta çalışan işçiye kadar yabancı düşmanlığı hakimdir.

İsveçlilerin acımasızlığı ve Türklerin zavallılığı konusunu işleyen örnek sahneler kuşkusuz bunlarla sınırlı değildir. Şoförü beklerken yolcuların polisi gördüklerinde yaşadıkları ürkeklik, cahilliklerini ve çaresizliklerini gözler önüne sermektedir. Dışarıdan otobüsün kapısını açmaya çalışan polisi içerden bir el engellemeye çalışır. O kadar korkmuşlardır ki dayanılmaz boyuta ulaşan tuvalet ihtiyaçlarını gidermek için ikişer kişilik takım oluşturup sırayla giderler. Arkadaşlarıyla şehirde dolaşan şapkalı yolcunun kaybolduğunda içine düştüğü çaresizlik de içler acısıdır. “Memeeet” diye haykırır ama nafi değildir. Çaresizliği öyle boyutlara uzanır ki köpeğini gezdiren bir İsveçliyle karşılaştığında “Otobüsü gördün mü kardaş?” diye sorar. İsveçlinin garip bir yaratık görmüş gibi köpeğini de yanına alarak hemen oradan uzaklaşması üzerine yolcu yalnızlığıyla baş başa kalır. Burada Türklerin zavallı ve ümitsiz durumları ile İsveçlilerin yabancı düşmanlığının ve acımasız tepkilerinin bir kez daha abartılı olarak yansıtıldığı görülmektedir. İzleyen sahnelerde soğuktan donmuş olan ve bir köprü altında tavuk gibi tüneyen kayıp yolcu buz tutmuş göle düşerek ölür. Bir İsveçli onun düştüğünü gördüğü halde kılını kıpırdatmadığı gibi “pis herif” diyerek aşağılar. İsveçlinin bir yabancıyı kurtarmaya çalışması şöyle dursun, ne ölüsüne ne de dirisine tahammülü vardır.

“Bir otobüste dokuz insan. Umutları, kaygıları, inançları ile bir başka toplumu açmaya, çalışmaya giden dokuz Türk işçisi. Kendi ülkesinde kısıldığı az gelişmişlik kıskacından kurtulabilmek umuduyla bir ülkeye giden ‘yabancı’ işçiler. Yabancı ülkelerde çalışmak yıllardır toplumumuzun gündemindeki en önemli sorunlardan biri. Ekonomik, toplumsal, kültürel boyutlarıyla çözümsüz kalan bir sorun. Çözümsüzlük sorunun karmaşıklığından çok ilgililerin yaklaşımındaki köksüzlükten. Bu insanları kendi yazgısına bırakan devlet, sömürü çıkarlarını

²⁸⁹ Melih Cevdet Anday, “Otobüs”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1978, s.2

bilemiş bekleyen örgütler, kişiler. Bu çaresiz insancıkları anlayan, yakınlık gösteren de yok. Birbirinin sırtına yaslanmaktan başka bir şey yapamayan bu küçük insanları, kapısına geldikleri toplum da hor görmektedir. Ehli hayvanına gösterdiği yakınlığı bile ondan esirgemektedir²⁹⁰”.

Yolunu kaybeden yolcunun feryadına ve bu duruma kayıtsız kalan, köpeğini gezdirmekte olan İsveçlinin tutumunu Atila Sav bu doğrultuda eleştirirken, Cahit Tanyol Batı emperyalizminin hayranı olanlara, filmin ilettiği mesaja vurgu yapmaktadır; “Filmde boş ve yabancı caddelerde şaşkın, Türk insanının ‘Memeeet’ çığılığında Batı emperyalizminin afyonu içinde hayranlık sayıklamaları geçirenlerin suratına vurulmuş bir şamar var²⁹¹”.

Filme ilişkin yorumlarda üzerinde en çok durulan konulardan biri de Türklerin İsveç’te yerli halk tarafından aşağılanmasıdır. Yönetmen yolcuların içinde bulundukları olumsuz koşulları ve umutsuzluklarını, çaresizliklerini kimi sahnelerde mizah katarak yansıtmaya çalışmıştır. Aziz Nesin’in de ifade ettiği gibi, mola verilen göl kenarında yolculardan dördü yan yana dizilir ve tuvalet ihtiyaçlarını giderirler. Yemeğin ardından ateş etrafında def ve zil eşliğinde dans ederler. Türk toplumu olarak bu tür eğlenme alışkanlığımız yadsınamaz, pek çok piknik alanında benzer sahnelerle karşılaşmak olasıdır ancak yan yana dizilip tuvalet ihtiyacını gideren dört erkeğe rastlamak neredeyse olanaksızdır²⁹². Bu bağlamda Melih Cevdet Anday’ın yukarıda sözünü ettiğimiz düşüncelerine tamamen katılmak güç görünmektedir.

Filmde yasa dışı göç süreci işlenirken abartılan sahneler söz konusu olabilir ancak bir yasa dışı göç gerçeğine ve aracı kurumların yol açtığı sorunlara dikkat çekilmektedir. Yönetmen bu bağlamda yolcuların ruh halini de çok iyi yansıtmaktadır. Otobüsten ilk inen yolcunun adım atışındaki ürkeklik örnek verilebilecek en anlamlı sahnelerdendir. Bilinmeyene atılmış bu adım, geri kalmışlığın verdiği eziklik ve yasa dışı eylemde yer almak gibi çağrışımlar yapmaktadır. Vedat Türkali’nin şu sözleri de bu görüşü destekler doğrultudadır:

“Hani güzel bir sözü vardır halkımızın; eğri gemiyle doğru sefer, derler. Onun gibi...Doğru sefer oluşu, gene de yalnız biçimsel güçlerinden gelmez. Yer yer yanılsa da götürmüş olsa, el atmak yürekliliğini gösterdiği temel gerçeğin güçlülüğünden beslenir böyle yapıtlar²⁹³”.

²⁹⁰ Atila Sav, “Yazar ve Eleştirmenlerin Otobüs Filmi Üzerine Görüşleri”, **Milliyet Sanat**, 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s.7,8

²⁹¹ Cahit Tanyol, “Yazar ve Eleştirmenlerin Otobüs Filmi Üzerine Görüşleri”, **Milliyet Sanat**, 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s.8

²⁹² Nesin, **a.g.e.**, s.6

²⁹³ Vedat Türkali, “Yazar ve Eleştirmenlerin Otobüs Filmi Üzerine Görüşleri”, **Milliyet Sanat**, 19 Aralık 1977, Sayı: 256, s.8

Otobüs meydana çekilirken umutsuz bekleyişin tükettiği yolcular, ürkek gözlerle çevrelere bakarlar. Fotoğraf pozu verir gibi yan yana durarak adeta birbirlerine sığınır. Ancak hepsi eşit koşuldadır. Yolcuların her birinin polis tarafından otobüsten zorla çıkarılmalarını gösteren sahnelerde otobüs preslenir. Buradan artık yolcuların sığınacakları bir yerin kalmadığı, bu yolculuğun gerçekten sona erdiği anlaşılır.

Büyük şehrin acımasızlığını, "insan biçerliğini", Martin Scorsese'den çok çok önce çıkarıp dökmüştür ortaya Tunç Okan! Kuş gibi tündüğü bir meydanda donan Tuncel Kurtiz'inden, büyük penis yarışması düzenleyen bir gece kulübünün arka bahçesinde bıçaklanarak katledilen Tunç Okan'ına bir suskun aktörler topluluğunun olağanüstü performansı ile yücelir "Otobüs" filmi. Belki biraz da göz ardı edilmiş, azıcık da hakkı yenmiş bir toplumsal sinema örneğidir. El uzatacak kimseciklerin olmadığı bir "el şehirde", yalnızlığın daniskası, terk edilmişliğin Allah'ı gelir bulur seni de, kapını pencereni örtmekle, sınır dışı edilmekle alırsın bu kabusun karşılığını²⁹⁴...

Filme ilişkin yapılan yorumlar Tunç Okan'ın Türk dış göç sürecinin önemli bir boyutuna ışık tutan ve çok ses getiren bir film yapmış olduğunu göstermektedir. Kişisel deneyimlerinden de destek alarak yasa dışı göç biçiminin aracı kurumlarını ve kaçak göçmenlerin dramlarını nesnel bir şekilde, başarı ile yansıtmıştır.

Günlük hayatta, farklı kültürden bir insanın davranışını, tutumunu, inançlarını, hatta görünüşünü anlaşılmaz bulduğumuzda sıklıkla tuhaf, komik, iğrenç... gibi sıfatlarla kendi açıklamamızı yapmaya yöneliriz. Bunu yaparken aslında kendi kültürel öğretimiz çerçevesinde, o kişinin kültürel öğretisini göz ardı etmiş oluruz. Bu, etnosentrizmdir. Etnosentrik bakış açısında, kişinin kendi kültürünü yücelterek, ötekini aşağılama eğilimi bulunmaktadır²⁹⁵.

Tunç Okan'da bu tür bir eğilim söz konusu değildir. Bir dönem yurt dışında yabancı işçi olarak çalışan yönetmen etnosentrik bakış açısına yer vermemiş, filminde her iki topluma da eşit uzaklıkta durmuş ve bu nedenle her iki toplum tarafından eleştirilmiştir. Yönetmenin İsveçlileri yüceltmediği ve Batı hayranı gibi davranmadığı ortadadır. Yine de Türkleri olduğundan çok farklı gösterdiği ve bir çok sahnede aşağıladığı yadsınamaz bir gerçektir. Doğu'nun Batı'ya bakışının yer aldığı filmde Batı'nın Doğu'ya bakışı da yoğun bir biçimde bulunmaktadır. "Oryantalizm Avrupa'nın Doğu fikridir diyen Edward Said Batılıların Doğu'yu ele alırken bütünü ile kendi gözlemlerinden ve varsayımlarından hareket ettiklerini, hayallerini konuşturduklarını, uydurma bir Doğu manzarası çizdiklerini belirtir²⁹⁶". Yapılan kimi tartışmalarda

²⁹⁴ <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/05/12/yazarlar/yazarlar223.html> (8 Aralık 2004)

²⁹⁵ Nilüfer Uluç, "Anlaşılmaz" Olan Aslında Kim? <http://www.elyadal.org/pivolka/09/anlasilmaz.htm>

²⁹⁶ Edward Said, **Oryantalizm-Sömürgeciliğin Keşif Kolu** (Birinci Basım. İstanbul: Pınar Yayınevi, 1982), s.11,530

yönetmenin de Batılı bakış açısından yana tutum izlediği belirtilmektedir. Filmin çok sayıda ödül alması da söz konusu bu durumla ilintili olarak değerlendirilebilir. “Sinemada bir tür oryantalizm örneği sergileyen bu ödüllerde, Batının görmek istediğini göstermiş olmasının, daha doğrusu Batının gözüyle bizi aksettirmiş olmasının payı büyüktür²⁹⁷”. Okan, Türk toplumuna dışarıdan bakmayı denemiş ancak neredeyse Türkleri ve Türk toplumunu hiç bilmediği yargısını uyandıracak sahnelere yer vermiştir filminde. Tüm bunlara karşın Türk dış göç sürecinin kurumsallaşarak ilerlediğini ortaya koyması filmi son derece önemli kılmaktadır.

2. ALMANYA ACI VATAN (1979)

Yönetmen	: Şerif Gören
Senaryo	: Zehra Tan
Görüntü Yönetmeni	: İzzet Akay
Müzik	: Rahmi Saltuk
Oyuncular	: Hülya Koçyiğit, Rahmi Saltuk, Suavi Eren, Mine Tokgöz

2.1. Filmin Konusu: Almanya’ya göçmen işçi olarak gidebilmek için çalışma izni almak isteyen Mahmut’un Güldane ile yaptığı anlaşmalı evlilik çerçevesinde Almanya’da yaşayan Türk işçilerinin karşılaştıkları sorunlar filme konu edilmiştir.

2.2. Filmin Özeti: Film Almanya’dan izin alarak köye gelen Musa’nın yarattığı sükse ve ondan etkilenen Mahmut’un onun gibi “Alamancı” olmak istemesiyle başlar. Musa, Mahmut’un amacına ulaşabilmesi için Almanya’da çalışmakta olan Güldane ile evlenmesinin gerekli olduğunu söyler. Musa Güldane’nin evine gidip durumu anlatır ve formalite evlilik teklifinde bulunur. Teklifi kabul eden Güldane’nin hazırladığı sözleşme karşılıklı olarak imzalandıktan sonra nikahları kıyılır. Otobüs ile başlayan yolculukları trenle devam eder. Almanya’ya vardıklarında Güldane trenden inip bagajları yük arabasına yerleştirir, Mahmut’u beklemeden taksiye biner ve eve gider. Komşuları onu pencerelerde karşılar ve memleketten haber sorarlar. Güldane ev arkadaşlarına Mahmut’la yaptığı anlaşmalı evliliği anlatır. Almanya’ya ilk kez gelen Mahmut ise elindeki kağıtta yazılı adresi önüne gelene sorar ancak bir türlü adresi bulamaz, hava kararır ve geceyi dışarıda geçirmek zorunda kalır. Ertesi gün işe giderken

²⁹⁷ Akif Emre, “Karpuz Kabuğundan Gemiler” *Yeni Şafak*, 27 Nisan 2004

Çöpçü Pala ile karşılaşan Güldane memleketten ona getirdiği, uzun süredir görmediği çocuklarının fotoğraflarını verir. Metroda bıyıklı bir Türk Güldane'nin peşine takılır ve onunla birlikte olmak istediğini söyler. Mahmut bu arada tesadüfen karşılaştığı Yunus adlı bir Türk'ün yardımıyla gideceği adrese ulaşır. Burası Mahmut'un amcasının oğlunun çalıştığı kahvehanedir. Geçici bir süre kalması için kahvenin üst katı Mahmut'a verilir, tek koşul arada sırada patron sevgilisiyle geldiğinde oda boşaltılacaktır. Bir gün patron sevgilisiyle birlikte olmak için üst kata geldiğinde Mahmut tepki gösterir ve olay polise yansır. Polisler Mahmut'u Güldane'nin kaldığı eve getirir ve ikisinin gerçekten evli olup olmadıklarını kontrol ederler. Polisler gidince Güldane kapıyı Mahmut'un yüzüne kapatır ve aynı apartmanda oturan başka bir Türk Mahmut'un da arkadaşlarıyla birlikte kaldığı küçük dairede oturabileceğini söyler. Bu arada fabrikada çalışan kadınlar Güldane'nin resmi nikah kıydığı halde niçin Mahmut'la birlikte oturmadığını anlamakta zorlanmaktadırlar. Bir gün Güldane fabrika çıkışında markete gittiğinde, metroda onu sürekli rahatsız eden Türk burada da karşısına çıkar. Bu konuda kendisini çaresiz hisseden Güldane onu kocasına söylemekle tehdit eder ancak adam ona inanmaz. Bu olay Mahmut ile Güldane'nin yakınlaşmalarını ve yakın arkadaşlarının da desteğiyle formalite evliliklerinin gerçeğe dönüşmesini sağlar. Güldane her zamanki gibi sabah işine gider, Mahmut evdedir. Mahmut'a bir inşaatta iş bulunur. Bu arada her sabah erkenden iş başı yapan çöpçü Pala madalya ile ödüllendirilir. Metrodaki Türk bir sabah yine Güldane'yi rahatsız edince Güldane yakasına yapışır ve onu korkutur. Güldane ertesi gün fabrikada bayıldıktan sonra hamile olduğunu öğrenir. Eve gelince bu durumu Mahmut'la paylaşır, önce sevinip birbirlerine sarılırlar sonra Mahmut birden onu nasıl büyüteceklerini düşünerek endişelenmeye başlar. Amaçları, hırsları ve karnındaki bebek arasında ikilem içinde kalan Güldane tam kürtaj olmak üzereyken vazgeçer. Bu arada çok sayıda işçi çıkarıldığı için fabrikada çalışma koşulları giderek ağırlaşır. Bir gün Güldane yorgun ve stres içinde eve gelip Mahmut'u bulamayınca aramaya çıkar. Onu bir barda sarışın bir kadınla içki içerken görür. Aldatıldığını gören Güldane iyiden iyiye üzülür ve evine gider. Karnındaki bebekle konuşur, sonra oyuncakçı dükkanına gider ve doğmamış bebeğine oyuncaklar alır. Güldane yaşadığı olumsuz olaylar ve hamilelik nedeniyle kendini iyi hissetmemektedir. Ertesi gün fabrikada akıllı kontrol makinesinin kendine doğru geldiğini geç fark eder. Bunun üzerine Alman kontrol görevlisi Güldane'yi uyarmaya gelir ancak Güldane çok sinirlenir ve "nein" diyerek bağırmaya

başlar. Güldane'nin isyanı aynı anda gerçekleşen Çöpçü Pala'nın madalya törenindeki alkışlarla birleşir. Herkesin bulunduğu törende Pala çok etkileyici bir konuşma yapar. O akşam Mahmut eve geldiğinde Güldane'yi bulamaz. Güldane hava alanındadır. Bir çocuğun Güldane'nin eşyalarına çarpmasıyla aldığı oyuncak bebekler yere düşer, Güldane çok sarsılmıştır. “ev-metro-fabrika-vida” diyerek sayıklar. Sinirleri iyice yıpranan Güldane önce ağlamaya sonra gülmeye başlar ve film bu sahneyle sonlanır.

2.3.Yorum:

Şerif Gören filminde iki toplum arasında var olan çelişkileri, ilk dönemlerde göç edenlerin çok çalışıp çok tasarruf ederek en kısa sürede memleketlerine dönme hedeflerine dayalı yaşam biçimlerini, aile yapısındaki çözümleri, kadının göç sürecindeki yerini yansıtmayı denemiştir²⁹⁸

İlk bölümlerde değinildiği gibi göç etme biçimleri çerçevesinde göçmen alımının durdurulduğu ya da sınırlandırıldığı yıllarda kimi göçmen adayları aracı kurumlar kanalıyla kaçak yollardan Batı Avrupa ülkelerine girmeye çalışırken kimileri de göçmen ilişkiler ağını kullanarak bu ülkelerin sınırlarını zorlamışlardır. Bu filmde de temel karakterlerden biri olan Mahmut göçmen ilişkiler ağından yararlanmış, anlaşmalı evlilik yaparak Almanya'ya göç edebilmiştir. Filmin başında, Almanya'dan izne gelen Musa da Almanya'ya işçi alımının durdurulduğunu sadece anlaşmalı evlilik aracılığıyla gidilebildiğini söyler.

Dış göç sürecinin aileler üzerine etkilerinin irdelendiği önceki bölümde ikinci kuşağın sorunlarına değinilmişti. Bu toplumsal gerçeklik **Almanya Acı Vatan** filminde yansıtılmaktadır. Çiğdem'i babası Alman gençlerini ve toplumunu örnek alıp onlara benzememesi ve namusunun korunması için kilit altında tutmakta ve şiddet uygulamaktadır. Bir gün Çiğdem eve işten dönen babasından sonra gelince babası yine şiddete başvurur. Bu sırada onu kurtarmaya gelen erkek komşulardan birinin sarf ettiği sözler ikinci kuşağın sorunlarını açıkça dile getirmektedir: “Bu çocukların durumu büyüklerden daha kötü, çoğu gözlerini burada açtı. Alaman gençlerine özeniyorlar, yarı Alaman yarı Türk bile değil, çok kötü çok” der. Öfkesini yumruk attığı kapıdan çıkaran komşuyu Güldane kendince olumlu bir örnek vererek sakinleştirmek ister; “Ama ağabey, Şehmuz'un kız hem okula gidiyor hem kardeşlerine bakıyor bir de Kur'an

²⁹⁸ Makal, a.g.e., s.82

kursuna gönderiyorlar”. Bu da ikinci kuşak gençlerin göçmenlik koşullarından bağımsız olmayan karmaşık bir sosyalizasyon sorunudur. Yine Türk göçmen aile yapısının ele alındığı ikinci bölümde belirtildiği gibi anne ve babanın çalıştığı durumlarda ailenin büyük kızı hem evin işlerinden hem de kendisinden küçük kardeşlerin bakımından sorumlu tutulmaktadır. Kaldırabileceklerinden daha fazla sorumluluk yüklenen genç kızlar eğitim sürecinde başarı gösterememekte ve psikolojik olarak yıpranmaktadırlar. Filmin son sahnesinde de benzer bir mesaj verilmiştir. Güldane’nin hava alanında düştüğü sırada arkasında duran ve Almanca benzeyen iki çocuğun yarı Almanca yarı Türkçe konuşmasına tanık olunur. Burada ikinci kuşağın iki kültür arasında kalmışlığı hem dilsel hem de şekilsel olarak çok çarpıcı yansıtılmıştır.

Vassaf’ın Almanya’da yaşayan 16 yaşında bir Türk kızının Ankara Radyosuna yazdığı mektuptan aktardıkları da bu gerçeği bir kez daha gözler önüne sermektedir: “...Tek arkadaşım Türkiye’nin Sesi Radyosudur. İki yıldır buradayım. Annem ve babam beni sokağa bile bırakmıyor, bütün ev işlerini bana yaptırıyorlar. Bir yere giderken beni evde kilitliyorlar. Konuşacak kimsem yok. Hep radyo dinliyorum²⁹⁹”.

Filmde Çiğdem’in kilit altında tutulmasını, Makal namus anlayışı çerçevesinde değerlendirmektedir: “...Güldane ile birlikte kaldıkları kız arkadaşlarının komşusu Çiğdem, babası Zeybek tarafından kilit altında tutulmaktadır. Diğer yandan Güldane’nin direnişlerine karşın, kız arkadaşları onun Mahmut ile birlikte kalmasını (karı-koca ilişkisi kurmalarını) istemektedirler. Bunun da temelinde ‘yalnız kadın’ın daha çok sorunla karşılaşmasının (üstelik kendi ülkesinin erkekleriyle) payı bulunmaktadır. Örneğin Güldane’nin evli olduğunu bilmesine karşın ‘eksportçu’ lakabıyla tanınan kişinin sürekli onun peşinde olması, Mahmut’un Güldane ile birlikte olmaya başlamasından sonra bir Alman kadınla ilişkisi, ‘namus kavramı’na önem veren insanların, dolayısıyla bu kavramın ön plana çıkartılması amacını taşımaktadır³⁰⁰”.

Otobüs filmiyle karşılaştırıldığında, bu filmde aile kavramına ve dış göç sürecinin görünmez aktörleri olan göçmen kadınlara oldukça geniş yer verilmiştir. İkinci bölümde vurgulandığı gibi kadınların göç sürecine öncü olarak katıldıkları durumlarda kadın ve erkek rollerinde önemli değişimler gözlenmektedir. Bunun yanı sıra aile yapısında kız çocuklarının evlilik yaptıklarında her türlü çevreye uyum

²⁹⁹ Vassaf, **a.g.e.**, s.167

³⁰⁰ Makal, **a.g.e.**, s.83

sağlayabilecek şekilde yetiştirilmeleri nedeniyle dış göç sürecinde de Türk kadın göçmenlerin zorlu koşullara erkeklere göre daha kolay uyum sağlayabildikleri görülmektedir³⁰¹. Güldane de her ne kadar formalite evlilik gerçekleştirmiş olsa da göç sürecine öncü olarak katılmış, Mahmut onun aracılığıyla sürece dahil olmuştur. Bu durum Güldane'yi göç sürecinde Mahmut'a göre daha güçlü kılmaktadır. Güldane tren garından tek başına ayrılınca Mahmut bavulu ve yalnızlığı ile baş başa kalmıştır. Mahmut çaresiz bir şekilde, elinde bir kağıt önüne gelene adres sormaktadır, havanın kararması ile birlikte yalnızlık ve korku daha yoğun hissedilir, geceyi dışarıda geçirmek zorunda kalır. Sabahın erken saatlerinde kilise çanlarıyla korkarak uyanır. Mahmut'un bu çaresizliğine karşılık, Güldane öncü kadın göçmen olmanın verdiği rahatlığı yaşar, taksiye biner ve evine gider.

Türk kadın göçmenlerin bir takım değişimler yaşadıkları, Alman aile tipini-aile içi rol dağılımlarındaki eşitlikçiliği örnek aldıkları ve bir anlamda özgürleştikleri konusuna ikinci bölümde değinilmişti. Yönetmen bu değişimi filmde yansıtmayı başarmıştır. Güldane ve arkadaşları Almanya'da kendi memleketlerinde olduğundan daha farklı davranışlar sergilemektedirler. Sigara kullanırlar, hafta sonları sinemaya giderler. En çarpıcı örneklerden biri Sevgidir. Evli olmasına karşın eşinden ayrı bir evde yaşamakta, dekolte gece elbiseleri giymekte ve Alman erkek arkadaşlarıyla gece kulüplerine gitmektedir. Dikkat çeken nokta ise tüm bunları yaparken eşinden dayak yemeyi bile göze alabilmektedir.

Filmde her şeye rağmen güçlü ve kararlı kadın tipleri göze çarpmaktadır. Bu güçlü kadınlar karşısında Sevgi'nin eşi de tıpkı Mahmut gibi çaresizdir. Çevresinde kaybettiği prestiji Sevgi ile her karşılaştıklarında şiddet kullanarak kazanmaya, bunları arkadaşlarına da anlatarak kırılan erkeklik gururunu onarmaya çalışmaktadır. "Ulan namussuz karı, ağzını burnunu kırdım iyi mi, bak eğer polisler gelmeseydi şerefsizim boğacaktım karıyı be! Allahsız kitapsız...", Bunlara karşılık arkadaşları da ona duymak istediklerini söylemektedirler, "Erkek adamsın vesselam!" Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde vurgulandığı gibi filmde kadınların değişime karşı daha açık oldukları erkeklerin ise değişime daha fazla direnç gösterdikleri yansıtılmaktadır. Değişmek bir yana "Avrupa'daki göçmen toplulukları, bir sanayi toplumunun

³⁰¹ Abadan-Unat, a.g.e.2002,s.159

alışılmadık ortamlarıyla karşılaştıklarında genellikle daha az gelenekselleşmek yerine daha çok gelenekselleşme eğiliminde olurlar³⁰²”.

Kadınlar özel alanda paylaşımcılıktan yana tavır sergilerken, erkekler bu duruma yine direnç göstermektedirler. Bunun örneğini Mahmut’la Güldane arasında geçen diyalogda görmek olasıdır. Erkeklerin bu kadar direnç göstermelerinde kuşkusuz ait oldukları toplumun ataerkil değerlerini kanıksamış olmaları da etkilidir. Ataerkilliğin hakim olduğu toplumlarda ev işleri kadın işi olarak kodlanırken kamusal alanda daha çok erkeklerin hakimiyeti söz konusudur. Güldane kamusal alana çıkmış olmasına karşın Mahmut evde kendisinden hizmet beklemektedir. Sabah kalktıklarında Mahmut, “Güldane bana bir su getir!” der. Yalnız yaşamaya alışkın olan Güldane “kalk kendin al” derse de işe yaramaz ve Mahmut’un “Su getir dedim lan!” diyerek bağırması sonucunda kendisine söyleneni yerine getirir. Ancak bu kez taviz verme sırası Mahmut’a gelir. Güldane işe giderken çalışmayan eşinden bulaşıkları yıkamasını ister. Her ne kadar Mahmut bunu duyunca tepki gösterse de gün boyunca bulaşıkları yıkayıp yıkamama arasında ikilem yaşasa da en sonunda tövbe çekerek bulaşıkları yıkar.

Mahmut ataerkil değerlerle kuşatılmış bir erkek olarak anlaşılmalı evlilik yapmasına karşın eşinin namusundan kendisini sorumlu tutmakta bunu da kadını örtüye hapsederek başarmaya çalışmaktadır. Otobüsle Almanya’ya yaklaştıklarında eşarabını çıkaran Güldane’ye: “Ört kız saçlarını tövbe tövbe ört dedim laf ettirecek ardımdan.” diyerek tepkisini dile getirir. Güldane’nin komşularından Zeybek de yukarıda değinildiği gibi, kızının namusunu onu kilit altında tutarak korumaya çalışmaktadır. Mahmut’un bu sözleri ve Güldane’nin kendisine söylenileni itiraz etmeden yapması onun da ataerkil yapıyı içselleştirdiğinin bir göstergesidir. Filmde bir yandan yeni toplumsal koşullara koşut değişen kadın davranışının göstergesi olarak Güldane Mahmut’a bulaşıkları yıkatabilmiş diğer yandan onun emriyle ona su getirmiş ve yine onun emriyle başını örtmüştür. Bu sahnelerde yönetmen değişimin ne kadar güç ve karmaşık bir şekilde gerçekleştiğini filme yansıtmıştır.

Mahmut’un ve Zeybek’in bu şekilde davranmalarının nedeni ait oldukları feodal toplumun geleneksel değerlerini Almanya’da da hiçbir değişime uğratmadan yaşatmaya çalışmalarıdır. Namus kavramının Türk toplumu açısından çok önemli bir yeri vardır. Türk toplumunda namus kavramı genellikle kadın ve kadın cinselliği üzerine

³⁰² Zürcher, a.g.e., s.395

kurulmuştur. Ailenin her bir ferdi başta baba ve erkek kardeşler “bekaret jandarması” gibi iş görmektedirler. Bekaret kaybı yüzünden ailenin namusu lekelenmiş ise bu lekeyi temizleme görevi yine kendilerine aittir. Ailenin namusunu temizlemeyen erkek “şerefsiz” olarak nitelendirilirken kanunların da genellikle namus cinayeti işleyenleri koruduğu görülmektedir. Bu bağlamda kadın erkek eşitsizliğinin en belirgin olduğu nokta namus kavramında, başka bir deyişle kadın cinsiyetinde düğümlenmektedir. Kadında sıkı bir şekilde aranan sadakat erkekler için söz konusu değildir³⁰³. Mahmut’un formalite evliliğinde Güldane’nin namus bekçiliğini yaparken, evliliği gerçeğe dönüştükten çok kısa bir süre sonra bir Alman kadınla onu aldatması bu bağlamda açıklama bulmaktadır.

Mahmut anlaşmalı evlilik yapmış olduğu eşine bile zorla eşarp taktırır. Kaldığı yerde kahvehane sahibinin bir kadınla gelip birlikte olmasına dayanamamış, ona göre “bu rezalet” için kavga etmiştir. Ancak namus uğruna bunları yapan Mahmut bir süre sonra Güldane’yi bir Alman kadınla aldatmıştır. Üstelik evliliklerinin gerçeğe dönüşmesinden hemen sonra!

Güldane filmin üzerine kurulduğu ana karakterdir. Erkek egemen söylemin hakim olduğu **Kırk Metrekare Almanya** ve diğer Türk filmlerinin çoğunluğunda görmeye alışkın olduğumuz kadın karakterlerden oldukça farklıdır. Şerif Gören’in diğer filmlerinden **Derman** ve **Kurbağalar**’da da olduğu gibi, bu filmde de Hülya Koçyiğit güçlü, ayakları yere basan, ne istediğini bilen bir kadın karakteri canlandırmaktadır. Arkadaşları da güçlü kadınlardır ancak buna karşın Güldane’yi metroda sürekli rahatsız eden adamdan koruyamamışlardır. Güldane arkadaşlarının yanında rahatsız edildiğinde onlardan bir yardım görememiş, bu anlamda gerçekleşen bir kadın dayanışması yaşanmamıştır. Bu konuda kendini çok güçsüz ve yalnız hisseden Güldane Mahmut’la olan formalite evliliğine ve eş sıfatının arkasına sığınmayı tercih etmiştir. “Ulan seni kocama söylersem, parçalar lan seni parçalar!” ve bu yolla adamın kendisini rahatsız etmesinden kurtulurken aynı zamanda hissettiği bu çaresizlik onu Mahmut’a yaklaştırmış ve evlilikleri gerçeğe dönüşmüştür. Güldane bulunduğu yeni toplumda değişimler yaşamasına, ekonomik özgürlüğünü kazanmış olmasına ve güçlü olmasına karşın bazı noktalarda tıkanmakta ve bir erkek tarafından korunma ihtiyacı

³⁰³ Canan Uluyağcı, “Türk Sinemasında Namus Kavramı”, **Kurgu** (Sayı 17, Temmuz 2000), s. 21

hissetmektedir. Bu, kadınların tam bir özgürleşme süreci geçirmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği gibi bir çelişki olarak da değerlendirilebilir. Aynı çelişki filmin sonunda da vurgulanmaktadır. Güldane'nin, filmin sonunda erkek egemen değer yargılarından kurulu dünyaya geçiş yaptığını, karnındaki bebeği için hırslarından ve hedeflerinden vazgeçtiğini ve toplumun kendisine yüklediği annelik görevini seçtiği görülür. Ancak her şeye karşın bunu yaparken de Mahmut'a hayır diyebilmiş ve kendi isteklerinin peşinden koşmayı başarabilmiştir.

Güldane'nin sahip olduğu güç, Alman toplumunda bir göçmen olarak yaşamının getirdiği kimi değişimlerin sonucudur. Tüm bunlara karşın sahip olduğu geleneksel yönüyle yaşadığı gel-gitlere bir örnek daha vermek olasıdır. Köyde kadınları metalaştıran başlık parası geleneği söz konusudur ve Güldane bu doğrultuda formalite evliliği için başlık parası ister. Bir tarla, bir inek ve üç bin marka evet der. Buradan kadın göçmenlerin bu kadar süre içinde gelenek ve göreneklerinden kendilerini sıyıramadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca satın aldığı dairenin ve tarlanın borcunu da düşünmektedir üstelik annesinin geçimini de sağlamaktadır. Almanya'da yaşayan ve çalışan kadın olmasından ötürü formalite evliliği yazılı anlaşmaya dayandırır. Bu anlaşmada evliliklerinin formaliteden ibaret olduğunu, amacının Mahmut'a Almanya'da oturma ve çalışma izni aldirmek olduğunu ve Mahmut işe girip borcunu ödeyince boşanacaklarını beyan eder. Bu anlaşmayı karşılıklı olarak imzalamalarının yanı sıra Güldane Mahmut'tan Kur'an'ı öperek yemin etmesini de ister. Güldane hem yazılı bir belgeyle hem de inançları doğrultusunda çift taraflı olarak kendisini güvenceye almak istemektedir. Hem modern topluma uygun bir sözleşme hem de geleneksel topluma uygun bir teminat! Bu durum bir anlamda onun içinde bulunduğu koşulların uzantısıdır. Bir yandan modern bir toplumda ayakları yere basan bir kadın olur Güldane, bir yandan onu kuşatan geleneksel değerlerden tam olarak sıyrılamaz.

Bu anlatılanların uzantısında, ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rollerinin gereği olan davranışlarla karşılaşmaktadır. Toplumda bireylere yüklenen bir takım cinsiyet rolleri vardır. Daha bebek dünyaya gelmeden kızlara pembe, erkeklere mavi giysiler hazırlamaktan başlayıp oyuncaklarla süre gelen ve sonraları meslek seçimlerine kadar uzanan farklılıklardır bunlar. Film bu toplumsal gerçekliğe de değinmektedir. Güldane ve Mahmut vitrinleri gezerken Mahmut otomobillere Güldane ise giysilere odaklanmıştır. Bunun yanı sıra apartmandaki herkesin işe gittiği bir gün, izin günü olan

bir Türk Mahmut'u gezmeye çıkararak onu seks shop'a götürür. Mahmut gördüklerini ilgiyle incelemektedir. Musa da Almanya'dan izin için geldiğinde porno dergi getirmiş ve bu dergi tüm kasaba erkelerinin ilgi odağı olmuştur.

Filmde Güldane'nin yaşadığı tüm çelişkiler Oğuz Makal tarafından şöyle yorumlanmaktadır; "Güldane'nin değişimi, kendi yaşamı konusunda karar verme istenci ve onun yanı sıra koşulların bu istenci ezip geçmeye her an hazır bir yapıda olduğu belirtilmeye çalışılır"³⁰⁴.

Güldane'nin Almanya'da bindiği taksinin şoförü kadındır. Filmde pek çok kadın statüsü göze çarpar. Toplumun her alanında kadınlara rastlamak mümkündür; fabrika işçisi, taksi şoförü, ev hanımı, fahişe...Bu Şerif Gören'in filmlerinin gerçeklerle ve somut gelişmelerle örtüşmesi ile açıklanabilir. "Gören halktan kişilerdeki değişiklikleri incelediği için kurmaya çalıştığı model fazla soyut görünmemektedir. Filmleri genellikle aydınlara kurtarıcı işlevinin yüklendiği filmlere oranla daha somut olaylar çerçevesinde gelişmektedir...Konular daha çok ahlak, töre ve davranış alanlarında yoğunlaşmaktadır"³⁰⁵.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan konulardan biri de dış göç sürecinin aile çözümlerine yol açmasıdır. Kimi zaman sadece aile reisleri göç sürecine katılırken kimi zaman kadınlar öncü olmuş ya da anne ve baba birlikte göç ettiklerinde çocuklar memleketteki büyüklerinin yanına bırakılmıştır. Her durumda geride kalan aile bireyleri türlü zorluklarla karşılaşmışlardır. Filmde bu gerçek Çöpçü Pala ve Hüseyin tiplerleriyle yansıtılmıştır. Çöpçü Pala sekiz çocuğunu ve eşini memleketinde bırakarak Almanya'ya gelmiştir. Onlar için çalışıp çabalamaktadır, ailesine sadık kalarak onlarla birlikte güzel bir gelecek için yaşam mücadelesini sürdürmektedir. Oysa Hüseyin'in aynı tavrı sergilemediği Güldane'nin köyünde kadınlar arasında geçen diyalogda açıkça verilmektedir: "Hoca'nın Hüseyin de beş senedir ne geliyo ne gidiyo bi Alman avradına tutulmuş!"

Köyden ayrılıp yurt dışında edindikleri birikimlerle köye geri dönenlere kahraman gözüyle bakılır. Onlarla, orada bulunmuş olanların açıklayıp tartışabilecekleri gizleri olduğu havası yaratılır. Bu gizlerden biri kadınlarla ilintilidir. Çıplak kadınların renkli fotoğraflarını gösterirler ancak o kadınların kim olduklarını dile getirmezler. Son

³⁰⁴ Makal, a.g.e.,s. 86

³⁰⁵ Kayalı, a.g.e.1994, s.191

derece açık olan konular ise çalışma ücretleri, satın alınabilecek ürünler, ne kadar para biriktirilebileceği, otomobil çeşitleri, kadınların giyim kuşamları, yiyecek-içecek çeşitleri ve her durumda gerekli olan kurnazlıktır. Onlar konuşurken övündüklerinin farkındadırlar ancak bunu kendilerine hak görürler ne de olsa başarılarının kanıtı olan birikimleriyle ve armağanlarla hatta kendi arabalarıyla dönmüşlerdir köylerine³⁰⁶.

Çalışmada ikinci bölümde de değinildiği gibi çalıştıkları ülkelerde edindikleri mal varlıklarını prestij olarak kullanmaktadırlar. En önemli prestij araçları ise sahip oldukları otomobillerdir. Bu onlara hem Almanya'ya yeni gelen Türkler karşısında hem de izin için Türkiye'ye gittiklerinde artı puan kazandırır. Musa mercedes marka otomobil kullanır ve Marlboro marka sigara içer. Kahvehanenin önünde park ettiği arabasının etrafına çocukların toplandığını görünce; “Kaçılın lan pislettiniz arabayı, yepyeni araba!” der. Musa'nın tepkisi bu arabaya uzun süre sonra ve zor sahip olduğunu ve onunla gösteriş yaptığını kanıtlar. Aynı durum Mahmut ile geçen konuşmasında da söz konusudur, “...ohh beni görüyorsun altımda araba, orada kat, burada arsa sonra fıstıklar yaa!”. Ayrıca Almanya'dan getirdiği porno dergiler de Musa'ya bir prestij kazandırmaktadır. Ancak Musa, Berger'in değerlendirmesinden³⁰⁷ farklı olarak dergideki kadınları gizemli kılmaktan öte hepsini “yengeleri” olarak tanıtmaktadır.

Emek göçünün, Türkiye'de ve özellikle kırsal kesimde bir çok ve değişik etkisi oldu. İnkâr edilemez bir zenginlik pompalaması vardı ve bu kendini yeni ve büyük evlerle, traktör ve arabalarla ve kimi zaman (köye elektrik gelmeden önce) alınmış ev aleti ve araçlarıyla gösteriyordu. Yeni servetin doğuşu, kırsal kesimdeki güç ilişkilerini ve toplumsal düzenleri bozdu. Ayrıca, daha maddeci bir yaşam görüşü ve yeni kitle tüketim kalıpları getirdi³⁰⁸.

Filmde de adeta yeni servet edinen karakterler ile yansıtılmaktadır bu pekişme. Köyün “Alamancıları” olarak Musa kahvehanede, Güldane ise evinde Almanya'dan gelmiş olmakla ve sahip olduklarıyla çok ilgi çekerler. Bu noktada kadın-erkek eşitliğinden de söz edilebilir. Köyde “Alamancı” olma statüsü bir kadına, bir de erkeğe verilmiştir. Köydeki kadınların bir kısmı imrenerek, bir kısmı da kıskançlıkla sürekli ondan söz etmektedirler. Şu diyalog, yazılanları özetler niteliktedir. “...bu Güldane tam satıcı olmuş valla...Para deyo başka bir şey demiyo...Yirmi bin mark getirmiş bu sefer, İhsan'ın tarlayı da almış, şehirden de bir kat almış...Günahını almayalım ama iyi şeyler

³⁰⁶ Berger & Mohr, **a.g.e.**,s.29

³⁰⁷ Aynı,s.29

³⁰⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s.395

duymadık üstelik beş sene ne etti yabanda ha! ...Güldane iyidir Allah için gözünle görmeden inanma”.

Çalışmada ikinci bölümde Türkiye’nin göç verme nedenleri arasında sayıldığı gibi, senelik izine gelen “Alamancıların” bu görkemli gelişmeleri çevrelerinde göç etme isteğini uyandırmaktadır, tıpkı Mahmut’ta olduğu gibi. Mahmut Musa’nın sahip olduklarından ve ona gösterilen saygıdan etkilenerek bu kararı almıştır. Göçmen ilişkiler ağı kuramı, bireylerin göç kararı almasında ve göç sürecinde karşılaşılan her tür zorlukta öncü göçmenlerin yeni gelenlere desteğinin söz konusu olduğunu ileri sürmektedir. Bu dayanışma da göç hareketlerinin devam etmesine yol açmaktadır. Mahmut göç kararını aldıktan sonra daha önceden bu sürece katılan amca oğlunun adresine ulaşır. Onu gitmek istediği bu adresine götüren yine Almanya’da tesadüfen karşılaşmış olduğu Yunus adlı bir Türk’tür. Ona ikinci kez kalacak yer temin edenler de Güldane’nin komşuları ile tanımadığı Türklerdir. Burada Türk göçmenlerin kendi aralarında bir dayanışma içersinde oldukları görülmektedir. Birbirlerini tanımasalar da Türk olduğunu bilmeleri o kişiye sahip çıkmaları için yeterlidir. Almanları ise ötekileştirmişlerdir, adeta ortak bir düşman yaratılmıştır. Filmde Yunus ile Mahmut arasında geçen konuşma bu anlatılanları doğrular niteliktedir. “Bunlar (Almanlar) var ya küfredersin adamın yüzüne bakar geçer Türkçe anlamaz ki hıyar! Et edebildiğin kadar küfrü rahatlırsın. Geçen gün yine böyle bir şey oldu, yine böyle çıktım ana avrat herif çıktı bana mı dedin demez mi? Yok dedim tabi, adam hemşerisine küfür eder mi?”

Filmde Türkiye’nin göç verme nedenleri arasında sayılan siyasi istikrarsızlık irdelenen toplumsal gerçeklerden biridir. “Ben yaşamaya gidiyorum arkadaş burada yok ülkücüsü, yok solcusu, yok yobazı her gün on adam ölüyor be! Orada avrat da bolmuş birini kaparsam değmeyin keyfime...”. Otobüste yolcular arasında geçen bu diyalog bu durumu açıkça yansıtmaktadır.

İkinci bölümde değinilen Türk göçmenlerin ağır çalışma koşulları da göç sürecinin boyutları arasındadır. Kadınların belirli sektörlerde istihdam edildikleri, genellikle montaja dayalı işlerde çalıştıkları belirtilmişti. Güldane ve arkadaşları da daktilo üreten bir fabrikada çalışmaktadırlar. İşçiler müzik eşliğinde çalıştırılırlar. Akıllı makinelerin yanı sıra fabrikada hareket ve zaman etütleri vardır. Makinelerin kontrolü altında ve stresli bir ortamda çalışmaktadırlar. Filmde erkek göçmenler inşaat sektöründe ve temizlik işlerinde çalışmaktadırlar. Dış göç olgusunu konu edinen diğer

Türk filmlerinde de işlendiği gibi göçmenler genelde sabah saat beş-altı gibi çalar saat yardımıyla kalkıp hızla işlerine gitmektedirler. Bu filmde de Güldane ve arkadaşları her sabah altıda kalkarak, fabrikaya giderler. Onlar fabrikaya gitmek için yola çıktıklarında Çöpçü Pala çoktan iş başı yapmış olmaktadır. Pala dayının işine olan bu sadakati ona altın madalya kazandıracaktır. Güldane ile aralarında geçen konuşma bu gerçekleri anlatmaktadır.

Pala Dayı: “ Erkencisin”

Güldane: “Hiçbirimiz senin kadar erkenci olamadık”

Diğer kadın: “Madalyayı hak edeceksin bu çalışmayla” (Bu sözde kinaye de sezilenmekte, alaycı bir dille Almanların yabancı işçilere karşı tutumları yerilmektedir).

Pala Dayı: “Ne yapalım Alaman pisliğini en iyi biz temizliyoruz!”

Göçmenlerin çalışma koşulları öylesine ağırdır ki eşler çocuk sahibi bile olamamaktadırlar. Kadınlar sürekli kürtaj yaptırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum fabrikadaki kadınların aralarında dertleşmelerinden anlaşılır. Güldane’nin düşüncelerinden en çok etkilendiği kişi Emine ablasıdır. Emine Güldane’nin formalite evliliğinin gerçeğe dönüşmesi için çok uğraşmış bu konuda ataerkil bir tutum izlemiştir. “Bu yaban ellerde her türlü var. Hazır nikah kıymışsın, ne bekliyorsun daha? Aklın başın yerinde, cahil değilsin”. Evlilik konusunda bu tutumu sergileyen kadın, söz kürtaja gelince takındığı geleneksel tutumu bırakıp, Alman toplum yapısı doğrultusunda ve koşulları çerçevesinde davranılmasından yanadır: “Ne düşünüyorsun kız? Dünyada ilk sen gebe kalmıyorsun ya...Aldıracaksın tabi...Türkiye’ye döneceğin zaman yap çocuğu!” Bu ikileme Güldane de düşmüş, hedefleri, hırsları ve doğacak bebeği arasında sıkışıp kalmıştır. Sonunda çocuk sevgisi ağır basar ve her şeyi geride bırakıp Türkiye’ye kesin dönüş kararı alır. Bu konudaki mücadelesinde Mahmut onu yalnız bırakmıştır. Mahmut’tan daha güçlü ve mücadeleci olduğuna tanık olunan Güldane bu konudaki gücünün bir kısmını da karnındaki bebekten alır ve bunu şu sözlerle ifade eder: “Seni koruyacağım bebeğim, hiç kimse kötülük yapamayacak sana, senin için yapacağım her şeyi”.

Çalışmada ikinci bölümde değinildiği gibi, kadın göçmenler erkeklere oranla patronlarına ve çalışma koşullarına karşı daha mücadelecidirler ve daha fazla hak arama yoluna giderler. Bu filmde de çalışma koşullarına karşı isyan eden Güldane diğer bir

deyişle kadın karakterdir. Yaşanan tüm bu zorlukların sonunda Güldane'nin isyanı ve fabrikadaki kontrol makinesinin üstüne yürüdüğü görülür. "Nein nein nein yetti artık be! Geç kaldın nein! Helaya gittin nein! Siz o kadar kişiyi atarken kimse hayır diyemedi ama bunlar insan mı diye düşünmediniz. Şimdi de karşıma geçmiş git çalış nein! Nein!"

Şerif Gören bu filmde, göçmenlerin sorunlarla dolu yaşam ve çalışma koşullarını çok etkileyici bir biçimde yansıtmıştır. Yönetmen bunu kimi zaman oyuncuların yaşantısından doğrudan aktarırken kimi zaman da basında çıkan kimi haberleri, inşaatta çalışan işçilerin görüntüsü eşliğinde iç ses olarak aktarmıştır: "Erzincan'dan gelmemizin sebebi toprağa bağlı işlerdir, babam ölünce dört-beş dönüm arazi bölündü"... "Yabancı olduğumuz için ikinci sınıf insan olarak muamele görürdük, ikinci insan muamelesi... diyelim ki beyaz-siyah ayrımı..." "Federal Almanya'daki işçilerimizle ilgili ve bu sorunlarımızla ilgili çok şeyler söylenildi, yazıldı, anlatıldı. Bana kalırsa hepsi sathi kaldı çünkü sorunun özüne inilemedi. Sorunun özü entegrasyon sorunu daha doğrusu bunu Türkçe somutlaştıracak olursak toplumsal uyum sorunu..." " ...bu tamamen feda edilmiş bir kuşaktır". "İşçi isteyen ülkeler bu insanları niçin istediklerini biliyorlardı ucuz ve sağlıklı kişiler kullanmak ya biz bizler..." " Para için değil mi bunca rezillik ha.."

İkinci bölümde vurgulandığı ve bu iç seslerde işçilerden birinin de dile getirdiği gibi Türkiye'de toprağa bağlı feodal yapının çözülmeye başlamasıyla işsiz kalanlardan kimi yurt içinde kentlere doğru göç ederken kimi de yurt dışında şansını denemek istemiştir. Türkiye'de feodal yapının çözülmeye başlaması bir yandan göç hareketlerine neden olmuş bir yandan da kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Mahmut ve beraberinde filme konu olan diğer erkek karakterlerinin tutumları feodal toplum yapısının özellikleri ile ilintilidir. Güldane'nin kendi kararlarını kendi alan güçlü yapısı da bu bağlamda açıklama bulabilir: "Geleneksel, toprağa dayalı ataerki sistemin çözülüşü, kadınlar açısından özgürleştirici bir etki yaratma potansiyeline sahiptir"³⁰⁹.

Türk göçmenlerin Alman toplumuna uyum sağlamaya yönelik sorunları söz konusudur. Gettolarda yaşamaları, Türklerin yoğunlukta olduğu semtlerde ve binalarda oturmaları, çoğunlukla Türkçe konuşmaları ve Türkiye'deki alışkanlıklarını sürdürmeye devam etmeleri, onların uyum sağlamalarını engelleyici etkenler olarak görülmektedir.

³⁰⁹ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar-Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler** (Birinci Basım.İstanbul: Metis Yayınları, 1996), s.45

Almanya Acı Vatan'da da Güldane ve arkadaşları Türklerin yoğun olduğu bir semtte oturmaktadırlar. Yoğunluk öylesine çarpıcıdır ki bazı yerler tıpkı Türkiye'den alınmış kesitler gibidir. Filmde bu gerçek de vurgulanmadan geçilmemiştir. Güldane'nin yaşadığı mahalle ve Mahmut'un amcasının oğlunun çalıştığı kahvehane Türkiye ile örtüşmektedir. Bu görüntülerin Almanya'ya ait olduğuna inanmak güçtür. Türklerin Alman toplumuyla bütünleşmelerini engelleyen bir etken de giyim alışkanlıklarıdır. Kadınlar şalvar ve üstüne de basma etek giyerek baş örtüsü kullanırlar. Gece elbiseleri giyen Sevgi dışında Güldane'nin köyündeki kadınlarla, Almanya'daki Türk göçmen kadınların giyim tarzları arasında neredeyse fark yoktur. "Güldane eklektik bir anlayışla bir araya getirdiği basma elbisesi, pantolonu, terliği, pardesüsü ve örtüsüyle, Mahmut simsiyah gür bıyıklarıyla, kumsaldan gölde sörf yapanları, buz pateni salonunda kayanları izlerken, vitrindeki giysi ve otomobillere bakarken sanki o mekanlara yamalanmış gibi dururlar. Aidiyetsizliklerinin altı bir kez daha çizilir³¹⁰". Bunun yanı sıra Türklerin ikamet koşulları çok olumsuzdur. Bir odada dört kişi kalmaktadır, lavabo ile tuvalet koridorda ve ortak kullanıma açıktır. Filmde yine Türk göçmenler arasında yaygın olarak gözlenen bir davranışa daha tanık olunur. Göçmenlerin çok sayıda Türkçe kasetleri vardır ve bunları sürekli dinlerler. Yönetmen göçmen işçi ithal edip onlara bu koşullarda yaşamayı uygun gören Almanya'nın gelişmişlik düzeyine de gönderme yapmıştır. Kamera, Mercedes'in binasına ve bina üzerindeki ambleme odaklanır, caddelerde köpeklerini gezdiren modern görümlü kadınlar-erkekler, büyük alışveriş merkezleri ve metro bir çok kez gösterilmektedir. Fabrikalarda çok gelişmiş, akıllı makineler bulunmaktadır.

Filmde iki ülkenin gelişmişlik düzeyine yönelik keskin vurgular yer almamasına karşın belirli kesitler bu vurgunun yoğun olduğu **Otobüs** filmini çağrıştırmaktadır. Göçmen adayları ve göçmenler Almanya'ya giderlerken otobüste sigara içerler, mola verildiğinde erkeklerin hepsi açık arazide tuvalet ihtiyaçlarını giderirler. Komşu ülkelerin sınırlarından geçerken tedirgin olup, sigaralarını söndürürler ve Almanya sınırına yaklaşırken erkekler ceplerinden çıkardıkları kravatları takarlar, saçlarını tararlar. Bu sahnelerde göçmenlerin medeniyet anlayışları ile "medeniyete" ayak uydurma istekleri sembolize edilmektedir

³¹⁰ Aysun Yüksel, "Dış Göç Olgusunun Türk Sinemasındaki Yansımaları Üzerine Bir Deneme", **Kurgu**, (Sayı.18, Temmuz 2001), s.71

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk göçmenlerin girişimcilik boyutu ele alınmıştı göçmenler sürecin ilk yıllarında kahvehane, bakkal ve döner dükkanları gibi küçük işletmeler açmış, ilerleyen yıllarda daha farklı alanlarda genelde orta ölçekli işletmeler kurmuşlardır. Yapım yılı bu gelişmenin gerçekleştiği döneme rastlayan filmde de Mahmut'un amcasının oğlunun çalıştığı kahvehane bir Türk göçmene aittir.

Çöpçü Pala'nın madalya aldığı törende yaptığı konuşması filmin iletmek istediği tüm mesajların özeti niteliğindedir: "Alamanya'ya ayak basalı on beş yıl oldu. Hep çöpçülük yaptım. Alaman çöpü eyi çöp, başka yerlerdeki çöp nasıl diye sorarsanız ben bilmem ama Alaman çöpü eyi çöp. Köyde arsaları sattık öyle geldik buraya sekiz çocuk iki de biz on nüfus hepsi elime bakar. Çalıştık, didindik, doymadık acaba biz mi beceriksizdik diye düşünüyorum, değil. O zaman on beş yılda ne kazandım bilmem. Şimdiki aylığım bin lira, bunun altı yüz lirasını çocuklara gönderiyorum, kira mira gerisiyle de ben idare ediyorum gari. Çocuklar bizim gibi olmasın dedik, okutalım dedik, kızlar iyi okuyorlar ya oğlanlarda iş yok canım. En büyük oğlan "Beni bakımla aldırsana oraya deyip duruyor" ya burası zor be, bizim çektiklerimize onlar dayanamaz, hem babayız yahu! Hem burada ikide bir de mavi zarfı kapının önüne koyuveriyorlar, ne olacağımız belli değil zor çok zor, memleketten de zor ya. Bizim evde oturduğumuz bir arkadaş var diyor ki – Hem en zor, en pis işleri yabancı işlere yaptırıyorlar hem de az parayla çalıştırıyorlar. Benim aklım ermez ama o çok okuyor hem de söyledikleri çıkıyor. Geleceği görmek için falcı olmak gerekmez diyor, biz bir birlik olsak diyor".Tercümanın çevirdiği, Alman görevlinin "Türkiye'ye dönünce ne yapacaksınız?" sorusunu Pala şöyle yanıtlar. "Ne mi yapacağım hıh ölecem!" Tercümanın bunu çeviremeyeceğini güzel bir söz söylemesi gerektiğini söylemesi üzerine Pala "Neden çeviremezmişsin? Hem sana sormadılar, bana sordular, ben de söylüyorum: ölecem! Hem bu çalışmaya can mı dayanır?" diyerek göçmenlerin içinde bulundukları psikolojik durumu, çalışma koşullarının ağırlığını kendince vurgular.

Çöpçü Pala'nın son sözleri Neoklasik Ekonominin Makro ve Mikro Kuramlarına, bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Bu kuramlar doğrultusunda uluslararası göç hareketinin gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında denge sağlayacağını, az gelişmiş ülkelerde gelişmeye neden olacağını öne sürmektedir. Ayrıca bu gelişmenin geri dönenlerin yurt dışında edindikleri becerileri ülkelere taşımaları sonucunda gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Filmde dile getirildiği gibi, Türk göçmen işçiler

ülkelerine döndüklerinde son derece yıpranmış, sağlıksız ve çalışamayacak durumdadırlar. Dolayısıyla kendilerine bile yararları olamayacak durumdaki geri dönen göçmenlerin ülke ekonomisine katkı sağlamaları olanaksızdır. Bu bağlamda göz ardı edilmemesi gereken bir diğer nokta da göçmenlerin gittikleri ülkelerde bilgi ve beceri elde edebilecekleri işlerde istihdam edilmedikleri, aksine kol gücüne dayalı ve vasfın aranmadığı iş alanlarında yoğunlaştıklarıdır. Bu durum İkili Emek Piyasası Kuramı çerçevesinde açıklanabilmektedir.

Dış göç olgusunu zaman zaman gündeme getiren Almanya konulu filmler Türk sinemasının vazgeçemediği bir tür olarak karşımıza çıkar. Ama genelde gerçek sorunları dışlayan derinliksiz denemelerdir bunlar. Şerif Gören ise yurt dışındaki işçilerin yaşamı ve giderek yabancılaşmasını yüzeysellikten bir ölçüde kurtarmayı başarıyor. Büyük bölümü Almanya’da ve gerçek fabrika mekanında, gerçek işçilerle çekilen “**Almanya Acı Vatan**”, derinliği açısından türün en başarılısı³¹¹...

Filmde Türk göçmenlerin yerli grubun tercih etmediği iş alanlarında istihdam edilmeleri, onların toplumsal prestiji çok düşük, çalışma koşullarının ağır olduğu, en alt gelirin elde edildiği sektörlerde yoğunlaşması ile sürece koşut yaşanan geniş yelpazeli sorunları ve sürecin yol açtığı toplumsal değişim etkili işlenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde ele alınan çağdaş göç sosyolojisi kuramları dış göç sürecinin daha önceki filmlerde izlenmeyen boyutları ile Gören’in başarılı anlatımında yansımalarını bulmuştur.

3. KIRK METREKARE ALMANYA (1986)

Yönetmen	: Tefvik Başıer
Senaryo	: Tefvik Başıer
Görüntü Yönetmeni	: İzzet Akay
Müzik	: Claus Bantzer
Oyuncular	: Özay Fecht, Yaman Okay, Demir Gököl

3.1. Filmin Konusu: Köyünden dışarı adımını atmamış bir Türk kızının başlık parası karşılığında tanımadığı bir adamla evlendirilerek Almanya’ya götürülmesi ve orada küçük bir evde kocası tarafından kapalı tutulması filme konu edilmiştir.

3.2. Filmin Özeti: Jenerik yazıları sabahın erken vakitlerinde saat çalarken verilir. Aynı anda kamera iki odalı dağınık bir evin içini görüntülemektedir. Eve

³¹¹ Özgüç, a.g.e., s.78

çuvalları ve yorganları ile bir çift gelir, erkek (Dursun) çalan saati kapatır. Kadın (Turna) eve bir göz atıp, valizinden çeyizlerini çıkarırken eşi de dinlenmek için yatar. Dinlendikten sonra kalkan Dursun, eşinin hazırladığı kahvaltıyı yapıp işe gider. Turna büyük bir zevkle evi temizlerken tesadüfen dış kapının kilitlenmiş olduğunu anlar. Dursun işten geldiğinde Turna çamaşır yıkamaktadır ve kapının kilitlenmiş olmasından ötürü yüzü asıktır. Çamaşırları asmaya çıkan Turna eşi tarafından ilişkiye zorlanır. Ertesi gün evini temizledikten sonra yalnızlığıyla baş başa kalan Turna Dursun'la babasının kendi üstüne yaptıkları pazarlığı hatırlar. Turna'nın babası beş yüz bin lira başlık parası karşılığı kızını Dursun'a vermeyi kabul etmiştir. Turna Almanya'da çok sıkılmaktadır, saç örgülerini keser. Turna'nın bir gün sandığı karıştırırken bulduğu kırmızı bir baş örtüsü onu anılarına götürür. Anılarının derinliklerinde genç bir erkek aynı örtüyü taş sararak insan yüzüne benzetir ve öper. Ardından Dursun ile Turna'nın evlilik fotoğrafı çıkar, Turna fotoğrafı bu örtüyle kapatır ve sandığın kapağını örter. Turna'nın ancak pencereden izleyebildiği yaşam devam etmekte, o ise akıp giden yaşama seyirci kalmaktadır. Turna zamanla karşı penceredeki küçük bir kız çocuğu ile sessiz bir iletişim kurar. Film daha çok Turna'nın ruh halini yansıtmaktadır. Genç kadın ayna karşısında Dursun'la konuşur gibi kendi kendine dertleşir ancak Dursun geldiğinde suskun kalır, konuşamaz. Dursun'un ısrarı üzerine dışarı çıkma isteğini korkarak dile getirir ve Dursun onu pazar günü Dom'a götüreceğine söz verir. Gece sevinçten uyuyamayan Turna sabah erkenden kalkıp kahvaltıyı hazırlar, makyaj yapar ve en güzel baş örtülerini takar, en güzel giysilerini giyer. Dursun kahvaltıdan sonra hemen döneceğini söyleyerek gazete almaya çıkar. Saatler süren bekleyiş sırasında Turna kapının açık olduğunu fark eder, ürkek bir şekilde merdivenlerden iner ve birisinin apartmana girdiğini anlayınca kendini panik içinde evine atar. Akşama doğru eve gelen Dursun iskambile daldığı için saati unuttuğunu söyler. Bir akşam Turna yine evde yalnızken onu korkutan ve kendi düğün gecesini çağrıştıran gürültüler duyar. Dışarıdan gelen seslerle, düğünündeki davul sesleri birleşir. Gerdekte Dursun sara krizi geçirmiş ve Turna çok korkmuştur. Bu olayın etkisini üzerinden bir türlü atamaz. Dursun eve geldiğinde Turna içindeki sıkıntıyı anlatmaya çalışır ancak Dursun'un tepkisiyle karşılaşır. Genç kadın çamaşır selesiyle giderken düşüp bayılır. Dursun hasta eşi için eve hoca getirir. Hamile olduğu anlaşılan Turna hala evde kapalı tutulması nedeniyle kötü bir hamilelik dönemi geçirmektedir. Öfkesini oyuncak bebeğini yere atıp, kendisi

gibi onun da saçlarını keserek alır. Günler geçtikçe Turna'nın ruh dengesi iyice bozulmakta ve halüsilasyonlar görmektedir. Bir gün yemek yerlerken birden sinir krizi geçirmeye başlar. Artık bu ortama dayanamayacağını ve köyüne dönmek istediğini söyler. Biraz kendine geldikten sonra sofrayı toplarken düş almakta olan Dursun da sara krizi geçirir ve kendini banyonun dışına attıktan kısa bir süre sonra ölür. Turna çaresizlik içinde ve akli dengesi bozulmuş bir ifadeyle etrafına bakmaya başlar ve ağlarken kendinden geçer. Dursun'un cansız bedeninin yanında dona kalan Turna çalar saatin sesi ile tekrar kendine gelir. Hemen evden dışarı çıkar ve apartmandaki kapıları çalar. Daha önce hiç tanışma şansı olmadığı Alman komşularından yardım almaya çalışır ancak dil bilmediği için derdini anlatamaz. Film çaresiz ve yalnız Turna'nın apartmandan dışarı çıkarak bilinmeyene doğru yol almasıyla sona erer.

3.3.Yorum:

Film, Türkiye'nin kırsal kesimlerinde gözlenen erkek egemen ataerkil toplum yapısını ve bu çerçevede kız çocuklarının evlilik kararlarının babalar ve karşı aile arasındaki başlık parası pazarlığı sonucunda alınmasına, bu ilişkilerin dış göç sürecinde de nasıl sürdürülebildiğine dikkat çekmesi açısından önem taşımaktadır.

Kırk Metrekare Almanya'da yalnızca Almanya'da çalışmak zorunda kalan Dursun'un korkuları ve tedirginlikleri yüzünden eşi Turna'yı tutsak edişi değil, onun da ötesinde kırsal kesime özgü kadın-erkek ilişkilerindeki acımasız tavır da ortaya konuyor... **Kırk Metrekare Almanya**, dışarıdaki işçilerimizin sorunlarını irdeleyen filmler arasında kuşkusuz baş sırayı alacak .Ama film, yalnızca, kendilerini farklı bir kültürün içinde bulan ve bu kültürün kolay kolay hazmedemeyecekleri birikiminden kendilerine özgü korkularla kaçma noktaları arayan bir karı-kocanın dramını değil, belki de ondan fazla, kırsal kesimize egemen olan kadın-erkek ilişkisinin farklı bir yörede ve farklı bir yaşam biçiminde ne denli acımasız noktalara ulaşabileceğini ortaya koyuyor³¹².

Çalışmanın ikinci bölümünde 1970'lerdeki göç etme biçimlerinden aile birleşimine ve bekar Türk göçmenlerin, memleketlerinde evlenerek eşlerini Almanya'ya getirmelerine değinilmişti. Filmde kadın karakter Turna, Almanya'da çalışan Dursun'la başlık parası karşılığında evlendirilmiş ve ithal gelin olarak evlilik aracılığıyla göç sürecine katılmıştır.

Evlilik göçü sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Evlenerek göç eden birey kültür şoku, kültürlenme, çatışma, yalıtılma, stigmatizasyon gibi göçmen toplulukların ortak sorunlarından ve yaşantılarından payını almaktadır. Evlilik göçü

³¹² Burçak Evren, "Tevfik Başer'in Almanya 40 Metrekare'si", **Güneş**, 25 Eylül 1987, s.8

hem iç hem de dış göç kapsamında gerçekleşmektedir. Bu filmde ise dış göç sürecine bağlı bir evlilik göçü söz konusudur. İki kişi arasında oluşturulan, toplum tarafından onaylanan cinsel ve iktisadi bir birlik olan evlilik kurumu ataerkil yapıya sahip toplumlarda genelde ebeveyn ve aile çevresi tarafından düzenlenmektedir. Bu toplumlarda bireylerin duygusal seçimine dayalı evlenme biçimi yaygın olmadığı gibi kuramsal olarak bu tip evlilikleri onaylayan aile ve topluluklar da gençlerin arkadaş çevrelerini ve ilişkilerini yönlendirerek, kendi beklentilerine ters düşecek evlilik kararlarının önünü daha baştan kesmeye çalışmaktadırlar³¹³. Nitekim Turna da fikri hiç alınmadan, babasının onun için biçmiş olduğu başlık değeri karşılığında gerçekleşen bir geleneksel-kırsal evliliğin içinde bulmuştur kendisini. Oysa onun, köyünde sürdürdüğü bir yaşamı ve sandığında özenle sakladığı, eline aldığı onu anılara sürükleyen kırmızı baş örtüsünü hediye etmiş olan bir sevdiği vardır!

Türk göçmenlerin izin dönemlerinde ya da geri döndüklerinde birikimleri, getirdikleri hediyeler ve ev eşyaları onlara memleketlerinde prestij kazandırmaktadır. Bu çerçevede **Almanya Acı Vatan**'da Musa mercedesi ile, Güldane edindiği gayrimenkullerle köylülerinin ilgi odağı olmuş, hayranlıklarını kazanmışlardır. Dursun ise hayranlıkla bakılacak ne mercedes marka bir otomobile ne de gayrimenkule sahip değildir ancak o da evlenmek istediği kızın babasını Alman sigarasıyla etkilemeye çalışır. Turna'nın babasına "Hele bi Alman sigarası yak da ciğerlerin bayram etsin" der.

"Nerden yanar bu gavurun ocağı, deminden beri uğraşıyom uğraşıyom yanmıyo!" Elektrikli ocağı kibritle yakmaya çalışan Turna'nın teknolojiye ne kadar yabancı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sahnede ilk iki filmde de görüldüğü gibi Merkez-Çevre İlişkileri Kuramının savları doğrultusunda göçmen veren ve göçmen alan ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki keskin farklar vurgulanmaktadır. Yönetmen bu gerçeği daha çarpıcı bir örnekle gözler önüne sermektedir. Son derece geleneksel ve batıl inançlara sahip olan Dursun bayılan karısını doktora götürmek yerine eve hoca getirmeyi tercih eder. Turna hocanın karşısına ağzını, yüzünü kapatarak çıkar ve elini öper. Mırıldanarak bir şeyler okuyan Hoca Turna'nın yüzüne tükürür gibi üfler ve ardından karnına bir şeyler yazar. Bu ilkel yöntem sürdürülürken, dışardan bir ambulansın siren sesleri duyulur. Burada Türk toplumunun gelenekselliğinin yanında

³¹³ İnci User, "Evlilik Göçü", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç** (Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:5) s.556,557,558

yanlış tedavi yöntemine karşı Alman toplumunun gelişmişliği ve doğru tedavi yöntemi hatırlatılır ve yapılan yanlış çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilir.

Filmde göçmenlerin uyum ve bütünleşme sorunları üzerinde de durulmuştur. Dursun Alman toplumuna uyum sağlamamak için Turna'yı da kısıpca alan olağanüstü bir direnç göstermektedir. Öyle ki zavallı kadın, Dursun'un anlattığı “gerçekler” ve pencereden gördükleri dışında Almanya'yı ve Almanları hiç tanımamaktadır. Dolayısıyla Turna köyünden geldiği gün gibidir. Basma etek, şalvar gibi geleneksel giysiler giyer ve baş örtüsü takar. Bu görüntüsü ve yabancı olması nedeniyle küçük kızla pencereden kurduğu iletişim bile engellenmektedir. Dursun ise esmer ve bıyıklıdır. Uyumken kafasına namaz takkesi takmaktadır. Onun da bu haliyle gelenekselliğinden sıyrılmadığı anlaşılır. Alman toplumuna ayak uydurduğu tek nokta, kapıdan çıkarken eşine, hoşça kal yerine “çüs” demesidir!!

Turna'nın küçük penceresinden izledikleri de pek iç açıcı şeyler değildir. Gün boyu kaldırım üzerinde müşteri bekleyen o biçim kadınların bitmez-tükenmez pazarlıkları ve karşı penceredeki sakat bir çocukla, pek de iyi niyetli olmayan annesi. Ama Turna, küçük bir çocukla da olsa bu dış dünya ile ilişki kurmayı dener. Uzaktaki pencereden küçük bir kızın gülüşü bile Turna için, bir değişiklik kaynağının doruğu, sıkıntılı ve tedirgin geçen bir günün mutlu bir anısı gibi olur³¹⁴.

Birbirlerine oyuncak bebeklerini gösterip, derinden bir iletişim kurarlar. Ancak Turna'nın tüm bu uğraşları küçük kızın annesinin düşmanca tavrından dolayı sonuçsuz kalır. Penceredeki engelli kızının yanına gelen annesi, Turna'yı fark edince kızını hemen pencereden alarak perdeleri sımsıkı kapatır. Eve kapatılmış iki kişinin pencereden pencereye iletişim kurmaları bile engellenmektedir. Filmde Almanların yabancılara karşı ilgisiz ve duyarsız oldukları anlaşılmaktadır. Eşi öldüğünde çok çaresiz kalan ve daha önce hiç tanışma şansının olmadığı komşularına koşan Turna'ya komşuları ilk kez gördükleri acayip bir yaratık gibi bakıp kapılarını yüzüne kapatmışlardır.

Filmde göç sürecinin aile yapısına yönelik etkileri vurgulanmaktadır. Dursun işe giderken eşinin üstüne kapıyı kilitlemekte, kendince doğru olduğuna inandığı bir davranışı eşini hiçe sayarak uygulamaktadır. Onu adeta yok saymakta, onun yerine de düşünmektedir. Çünkü ona göre kadının buna yetisi yoktur. Aralarında geçen bir diyalog da bunu açıkça göstermektedir:

Turna: Kapıyı ne kilitliyon, hapsediyon beni burada, hayvan mıyım ben?

Dursun: Bak Turna sıçtırtma ağzına şimdi, buraları bizim oraya benzemez.

³¹⁴ Burçak Evren, “Tevfik Başer’in Almanya 40 Metrekare’si”, **Güneş**, 25 Eylül 1987, s.8

Burası Almanya, onların ne bok olduğunu bilmezsin sen be! Hem nerden biliyon kapının kapalı olduğunu, dışarı mı çıkacaktın çık, hadi çık bok var dışarıda çık!
Turna: Çıkmayacaktım, kapının önünü silecektim.

Dursun açısından bu davranışlarının nedenleri eşini Alman toplumunun kötülüklerinden korumak, Almanya'daki kadınlara benzemesini engellemek ve namusuna leke getirtmemek olarak düşünülebilir. Aynı gerekçelerle, **Almanya Acı Vatan**'da Zeybek de kızını kilitlerken, yine aynı filmde Mahmut formalite evliliği yaptığı eşi Güldane'den namusunu korumak için başını örtmesini istemekteydi. Dursun'un bu davranışı eleştirmenler tarafından şöyle yorumlanmaktadır:

Turna sıkı töre altında yaşadığı babasının evinden Almanya'ya geldiğinde kendisini özgürlüğün beklediğini sanan iyimser ve duyarlı bir kişiliğe sahiptir. Kocasını ise Almanya gibi kadını "yozlaşmış" bir topluma, Türkiye gibi geleneklere bağlı, namuslu bir ülkeden gelmiş kadınların, buradaki "mikrop"lara başışıklığı olmadığı için başlarına her türlü bela gelebileceği gerekçesiyle işe giderken karısının üzerine kilitler kapıyı. Bunu kötü bir adam olduğundan değil, karısının dirliğini ve düzenini en iyi korumanın yolunun kendisinden geçtiğine inanan büyüklerinin izinden giderek yapar. Zaten Turna da bir gün kapıyı kilitsiz bulduğunda ancak bir iki merdiven inebilecek, karşılaştığı iletişimsizlik ortamından, kırk metrekairelik yuvanın koruyuculuğuna sığınacaktır. Kocanın trajik sonu, tanımadığı bir topluma karşı son derece hazırlıksız yakalanan Turna'nın bilinmez geleceğinin başlangıcı olacaktır³¹⁵.

Namus kavramının çok önemsendiği Türk toplumunda evlenen kadının babasına, erkek kardeşlerine ve amcalarına olan bağımlılığı eşine geçer, artık ona bağımlıdır. Oysa erkek cinselliğinin alanı evlilik çerçevesinin içine hapsedilmiş değildir. Bu çerçevede kadının ana erdemi itaattir. Başkaldıran kadın şiddetle cezalandırılacaktır. Anadolu'nun pek çok yöresinde erkekler eşlerinden söz ederken "namusum" sözcüğünü kullanmaktadırlar. Erkek bu sorunun baskısını hissederken, "görevini" yerine getirmeyip toplum tarafından dışlanmaktan korkmaktadır. Namus kavramı konusunda en temel sorun erkekler tarafından tanımlanmış olmasıdır. Böylece erkekler kadınlar üzerinde yasal, ekonomik ve toplumsal güç sahibi olmaktadır³¹⁶. Dursun'un Türk çevresi tarafından dışlanmaktan korkması, bu korkunun neden olduğu panik sonucunda eşini eve kitlemesi ancak bu toplumsal gerçekliğe dayandırılabilir. Turna'nın edilgenliği ve Dursun'a bu kadar boyun eğmesi yine aynı çerçevede anlam kazanmaktadır. Filmde, ataerkil düzenin kadın modeli çizildiği açıktır³¹⁷". Erkek egemen bir dünyaya tanık olunur. Turna babasının egemenliği altından çıkıp, eşinin

³¹⁵ Yavuzer Çetinkaya, Tevfik Başer'in Alçakgönüllü ve Bol Ödüllü Filminde Almanya'da Yaşayan Ülkemiz İnsanın Sonsuz Dramı, **Milliyet**, 17 Nisan 1987

³¹⁶ Uluyağcı, **a.g.e.**, s.21,22

³¹⁷ Hale Künüçen, Türk Sinemasında Kadının Sunumu Üzerine", **Kurgu**, (Sayı: 18, Temmuz 2001), s.57

egemenliği altına girmiştir. Dursun onu istemeye geldiğinde kafasındaki tülbentle ağzını bile kapatır. Dış dünyaya bu derece kapalı yetiştirilmiştir. Babası ve Dursun arasında kendi adına geçen pazarlığı sessizce dinler ve alınan karara uyar. Onun varlığının ve düşüncelerinin hiçbir önemi yoktur. Başlık parası karşılığında metalaştırılmıştır.

Dursun'un eşine yönelik acımasız davranışlarının bir diğer nedeni de Alman toplumuna olan öfkesini Turna'dan çıkarmak istemesi olarak yorumlanabilir çünkü onun gücü ancak buna yetmektedir. Bununla birlikte Dursun'un altta geçen serzenişinden gerçekte onun da mutlu olmadığı, Almanya'da kendisini ezik ve güçsüz hissettiği anlaşılır. Dursun bu aciziyeti ve güçsüzlüğü Turna üzerinde hakimiyet kurarak yok etmeye çalışmaktadır. "Başlama yine sokak diye Turna, deliye dönecekmiş, neyin eksik be? Ne tarlaya çapaya gidiyon, ne tezeğe, ne boka elin değıyo, rahat kıcına mı battı burada he? Şu haline bak, sen ne işe yararsın ki be, daha bir çocuk bile doğuramadın, bir oğlan bile veremedin bana. Almanya Almanya diye köyde anamın başının etini yedin, burada da benim başımın etini yiyon. Hadi dışarı çık bok var dışarıda çık, kıcını gezdire orospular gibi. Sen bu Alamanları bilmezsin mikrop bu millet mikrop. Evlilik nedir bilmezler, sevgi nedir, namus nedir bilmezler, kışları başları açık sokaklarda dolaşırlar, onlara mı özeniyon yoksa ha! Geçenlerde fabrikada duydum, yeni yeni kadınlar türemiş. Kadınları, kızları erkeklerinden ayırmak için yurtlara, derneklere götürüyorlarmış hatta daha da ileri gidip kocalarıyla nasıl yattık, kalktıklarına dair sorular da soruyorlarmış. Yok efendim biz karılarımızla yatakta nasıl yatarmışız tövbe estağfurullah yok onları döver miymişiz. Ulan size ne be, size mi kalmış bizim terbiyemiz? Hükümet de onlardan yana, devlet de onlardan yana sırf kadınları ayırsalar iyi, çoluk çocuğu da analarından babalarından ayırıyorlar. Duydun mu bizim Mehmetgillerin küçük kızın başına gelenleri? Kızını ayırdılar adamcağızın. Neymiş babası kızını dövmüşmüş, döver tabi döver size ne! Yok karı yok ben daha delirmedim, millete arkamdan elindeki bir karıya sahip çıkamadı, bu karıyı da elinden kaçırdı dedirtmem, otur oturduğun yerde dışarı mışarı çıkma yok!" Dursun'a göre kadın onun sahip olduğu metadır ve Dursun'un erkekler arasındaki prestiji ona sahip çıkmakla artacaktır! Adam karısını da, kızını da döver bu onun en doğal hakkıdır. Onların egemen oldukları bir dünyaya Alman hükümeti nasıl karışabilir ki! Görüldüğü gibi aslında Dursun da Almanya'da mutlu değildir ve bunun bedelini hükmünü geçirebildiği Turna'ya ödetmektedir. "Erkek Avrupa'da ezildikçe, ırkçı baskılara maruz kaldıkça

benliğini korumak için milli değerlere, dinine, tek kurtarıcı olarak bağnazca sarılıyor. Bu sarılma bir yandan ailenin bütünlüğünü dışarıya karşı korurken bir yandan da özellikle kadın ve çocukları çok güç durumda bırakıyor³¹⁸”.

Filmde Turna özel alanda, ev işleri ile uğraşırken Dursun kamusal alanda çalışmaktadır. İlişkilere ataerkil kodlar egemendir. Dursun ve Turna da ataerkilliği içselleştirmiş bireylerdir. Dursun işten geldiğinde Turna'nın yüzünü asık görmek istemez. Onun anlayışına göre kadının sorunu olmamalı, işten gelen erkeğini hoş tutmalıdır. “Bak Turna sabahtan akşama kadar işte canım sıkılıyor. Bi de sen evde canımı sıkma! Nen var kız senin?” Turna'nın duygularını ve arzularını algılayamayan Dursun açısından Turna'nın var oluş nedeni, evin temizlenmesi, yemeğinin yapılması ve cinsel isteklerinin karşılanmasıdır. Dursun'un beklentileri en doğal hakkıdır. Dursun'un şu sözleri Turna'ya bakış açısını ortaya koymaktadır. “Ne oldu kız? Niye öyle deli danalar gibi dolanıp duruyon? Hadi açlıktan ölçem yemek yap bana!”

Dursun'un, Turna'yı bu kadar ezmesinde, ikincil planda tutmasında kuşkusuz ataerkilliğin ve cehaletin yanı sıra dini öğeler de etkilidir. Tek tanrılı dinlerde kadının ikincilliği doğal olarak kabul edilir ve bu doğrultuda kadın bedeninin denetiminin meşruluğu ortaya çıkar. Tektanrılı dinlerin tümünün kutsal metinleri incelenmiş ve erkeklerin rasyonel zihinsel yetenekleri ile dünyayı düzenlemeye çalıştıkları buna karşılık kadınların da türün yeniden üretilmesi işlevini üstlendikleri görülmektedir. Her ne kadar iki işlev de önemli kabul edilse de erkeklerin işlevlerinin daha üstün olduğu varsayılmaktadır³¹⁹. Dursun'un davranışları bu çerçevede anlaşılabilir.

Turna'nın hamile olduğu anlaşıldığında da ataerkil yapı dikkat çeker. Dursun bunu öğrendiğinde eşine ilk kez şefkat gösterir, onu kucağına alıp yatağına taşır, arkasına yastık koyar ve ona gülüm der. Ancak ne olursa olsun Turna ona bir erkek çocuk vermelidir. “Turna bana bir oğlan çocuğu doğur kız! Ne istersen yaparım, ne istersen! Dışarı da çıkarırım vallaha da çıkarırım yeter ki bir oğlum olsun, oğlum olacak, oğlum olacak baba olacağım!” Dursun sevinçten göbek atar, Turna'nın da göbek atmasını ister. Turna ile Dursun'un evliliklerini biçimlendiren, çalışma boyunca sıkça dile getirilen ve oldukça tartışmalı bir kavram olan ataerkillik “maddi temelleri

³¹⁸ Vassaf, a.g.e., s.123

³¹⁹ Zühal Çetin Özkan, “Türk Sineması: 1980 Sonrası Kent Filmlerinde Aile ve Kadının Aile İçindeki Rolü”, **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri**, 3. Cilt- Yedi Tepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Birinci Basım, 2004s, s.6

cinsiyetler arasındaki iş bölümüne, özellikle üreme biyolojisinin gerçeklerine dayanan, büyük ölçüde ideolojik alana atfedilen bir kavramdır³²⁰”. Ataerkillik özellikle Turna’nın dramını açıklamada tek başına yeterli bir kavram değildir kuşkusuz. Turna ve Dursun’un dış göç sürecine katılmadan önceki yaşantıları ve bu yaşama dair tüm değerlerin olduğu gibi Almanya’ya taşınması ve orada ısrarla hatta daha da yoğun sürdürülmesi de etkilidir. Kırsal bölgelerde yaşayan kadınların köydeki kadınların yaşamını yönlendiren kurallar söz konusudur. Erkeğin aile reisi olduğu haneye egemen olan bir hiyerarşik yapı sürdürülür. Yeni gelin kaynanasına itaat eder ve tüm eltileri ondan daha üstün konumdadırlar. Kadın özellikle erkek çocuk doğurduğunda kocası ve kocasının ailesi tarafından daha fazla kabul görür. Ekonomik ve coğrafi koşullara koşut olarak kimi kadınlar kendilerini tamamen ev işlerine ve hane içi üretime vermektedirler. Böyle bir toplumsal yapı içinde kadının konumu erkek çocuk doğurması ve yaşlanmasıyla belirlenmektedir³²¹. Bu bağlamda Dursun’un Turna’ya ancak hamile olduğunu öğrendiğinde sevgi göstermesi, ısrarla erkek çocuk istemesi ve Turna’nın tüm gün kendini ev işlerine vermesi bir açıklama bulmuş olmaktadır.

Turna kapalı bir toplumda ve ataerkil bir aile yapısında yetişmiştir. Çocukluğunda bir kez olsun lunaparka gidemediğinden dönme dolabı ve onun büyüklüğünü çok merak etmektedir. Dursun’a heyecanla; “Dönme dolaba bindiricen beni di mi?” diye sorar. Tüm bunlar onun çocukluğunu da tam olarak yaşayamadığını göstermektedir. Daha önce egemenliği altında olduğu erkek yani babası bu olanakları ona sunmamıştır. Turna’nın arzu ettiği bu eğlenceyi yaşaması için egemenliği altında olduğu erkeklerin bunu uygun görüp onaylaması gerekmektedir aksi takdirde Turna’nın isteklerine ulaşması olanaksızdır. Söz vermiş ve genç kadının hazırlık yaptığını biliyor olmasına karşın Dursun onu lunaparka götürmez. Dursun’un bu duyarsızlığı Turna’nın hayallerini yıkar. Dursun bütün gün umutla bekleyen eşinin karşısına geçip hiç değer vermediği eşine şöyle der: “Arkadaşlar bırakmadılar, iskambile dalıp saati unutuvermişiz neyse kusura bakma, bir dahaki sefere çıkarız. Allah’ın günü bitmedi ya!”

Turna o kadar yalnız ve gerçek hayattan o kadar kopmuştur ki yeni yılın geldiğinin farkında bile değildir. Dışarıdaki kutlamaları patlayan bomba zanneder.

³²⁰ Kandiyoti, **a.g.e.**, s.110

³²¹ Aynı, s.26,27,45

Gerçeği ise parti şapkasıyla, neşe içinde eve gelen eşi Dursun'dan öğrenir. Psikolojik durumunu yansıtan sözleri etkileyicidir: “Ne bileyim ben yeni yılı, dört duvar arasında adımları bile unuttum, aklımı kaçıracakım valla!”

Doğan'ın Almanya'ya ithal gelin olarak giden kadınların günce defterinden aktardığına benzer şeylerdir Turna'nın yaşadıkları:

“Almanya'ya gelen biri ne olduğunu anlayamaz önce. Şaşırır, sevinir, mutluluktan uçar adeta. Her şey elinin altındadır...Ama uzun sürmez bu mutluluk. İnsan sahip olduğu onca eşyaya karşın gene de bazı şeylerin eksikliğini duyar içinde. İkinci sınıf insan sayılmak, eski toplum alışkanlıklarını sürdürememek, bazı değer yargılarının farkı bunalıma sürükler insanı...sonra büyük bir korku dalgası sarar insanı. Geleceğimizin ne olacağı korkusu. Ardından korkunun getirdiği hastalıklar. Yürek çarpıntısı. Mide ülseri, sinirlilik, unutkanlık...³²²”

Kadınla erkek arasında üst düzeyde bir iletişim kopukluğu söz konusudur öyle ki bu cinsel yaşantılarına bile ters ilişki kurmaları biçiminde yansımaktadır. Eşlerin böyle bir paylaşımda yüz yüze gelmemeleri bunun en önemli göstergelerindendir. Evin atmosferindeki karanlık da bir anlamda kadının iç dünyasını, yalnızlığını, çaresizliğini ve eşiyle paylaşamadığı yaşamını yansıtmaktadır.

Turna iç dünyasını Dursun'a aktarmaya cesaret edemez. Onun yerine ona sevdiğinin hediyesi olan kırmızı örtüyü aynanın çevresine sararak karşısında isyan eder. Bu davranışı, onun kendisine dönüşünün bir ifadesidir: “Yeter be! Yeter gari be herif. Dayanamıyorum artık, fenalıklar geçiriyorum. Aylardır bir kere olsun beni dışarı çıkartmadın Alamanya Alamanya dediğin bu muydu? Her gün burada mapusluk hayatı geçiriyorum. Buraya gelmeden önce babamın evinde mapusluk hayatı çektim şimdi de burada. Kalbine taş mı bastın be herif ne ettim de beni buraya hapsettin. Ölçem bigün burada görceksin. Bigün geldiğimde ölümü bulcan. Zaten ölmeden mezarda gibiyim. Dursun bir kere olsun beni dışarı çıkart ne olursun! Almanlar şöyle Almanlar böyle diyon ama onlar da Allah'ın bir kulu ne ederler ki adama hem sen benim yanımda olduktan sonra ne ederler ki bana? Ne olur Dursun bir kere olsun çıkart beni dışarı. Geldiğime geleceğime pişman oldum”. Turna, evde kapalı tutulmasına isyan etmekle birlikte yine de dış dünyanın tehlikelerinden korunmak için Dursun'a sığınmaktadır. Kendisini eşinden daha güçsüz görür. Kendi ayaklarının üzerinde durmaya yönelik bir çabası gözlenmez. Bu da onun ataerkilliği içselleştirdiğinin en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

³²² Doğan, a.g.e., s.92

Turna içinde bulunduğu ümitsiz duruma bir başkaldırı olarak saç örgülerini keser ve çapraz koyar. Anadolu’da yaygın olan bir inanca göre kadının saç, erkeğin bıyığı ve atın kuyruğu kesilmez. Turna’nın saçlarını kesmesi ölüm fermanı hazırlaması ya da isyanı olarak yorumlanabilir. O sırada fonda çalan ağıt da bunu doğrular niteliktedir. Ağıt’ın sözleri şöyledir: “Aman kuruldu dar ağacı da bugün yağlandı sicim, hele elim, kolum bağlı da benim yavrum yetmiyor gücüm oyy oyy aman vurdular yavrumu kan ağlıyor içim...”. Turna o sırada pencereyi açarak sanki intihar etmek istemiş gibi bir izlenim uyandırır. “Sonunda Turna’nın iç boğuntusu, kökünden kesip attığı kara saçlarında somutlaşıyor. Artık Turna, Almanya ile Türkiye arasında kendi sesinin yankısından başka hiçbir sesin duyulmadığı bir boşlukta yaşamaya başlamıştır³²³”.

Turna sadece kendi saçını kesmekle kalmayıp oyuncak bebeğinin de saçını kesmiştir. Giderek kötüleşen ruh haliyle yüzüne yansıyan sadece çaresizlik değil aynı zamanda asabiyettir. Kocası bir erkek çocuk istemektedir. Turna bunun korkusunu yaşamaktadır, çıkmazın içindedir. Bu davranışı, oyuncak bebeği kocasının istediği gibi bir erkek bebeğe benzetmek istemesinden kaynaklanabilir ya da içten içe kız çocuğu olmasını çok istediği halde Dursun’un korkusundan bunu dile bile getiremeyip bastırması sonucunda ortaya çıkan duyguları olabilir. Bu konuda yaşadığı korku o kadar büyüktür ki halüsülasyonlar görmeye başlar. Feraceli kadınlar elleriyle onu boğar gibi üstüne gelmekte, onlar çekilince de arkalarında Dursun kucığında bir erkek bebekle durmaktadır. Artık Turna sona gelmiştir. Sinir krizi geçirir, kendisini köye götürmesi için Dursun’a yalvarır. Ancak olumsuzluklar Dursun’un ölümüyle bile tam olarak sona ermemiştir. Turna eşinin öldüğünü komşularına anlatamaz bile. Çaresizlik içinde bilinmeyene doğru yol alır.

Makal’a göre “Erkeğin dini ideolojisi içinde biçim kazanan kadın imgesi, çalışmadığı ya da çalışmasına izin verilmediği için sadece bir ev kadını-ana da değil-görünümündedir³²⁴”. Turna’nın evde kilit altında tutulması, bütün gün temizlik yapıp toz alması ve Dursun’un Turna’ya söz verdiği halde kahvede arkadaşlarıyla takılması ve ona karşı acımasızca tutumları Vassaf’ın göçmen ailelerin davranış kalıplarına yönelik değerlendirmeleri ile anlam kazanmaktadır:

³²³ Makal, a.g.e.,s.108

³²⁴ Aynı, a.g.e.,s.108

...Genel olarak ataerkil aile düzeni egemen. Erkeğin dediği dedik. Kadının söz hakkı yok. Erkeğin yaşantısı işte ve Türk kahvesinde olmak üzere genellikle dışarıda geçiyor. Kahvelerde kumar yaygın, kaybedene de kahveyi işleten hemen kredi açıyor...Türkiye'ye göre dışarıda çok daha serbest olan erkek ise, evde tam tersine çok daha tutucu. Karısının, Avrupa'nın açık saçık yaşantısını, yozluğunu, sokakta neredeyse yarı çıplak dolaşan kadınlarını görmesini istemiyor. Memlekette hiç olmazsa komşu ziyaretlerine gidilebilirken kadının burada alış-veriş için bile sokağa çıkmasına izin yok. Sokağa çıkmak bir yana kimi karısına televizyon seyretmeyi de yasaklamış. Kadın bütün gününü evde çocuklarıyla baş başa geçiriyor. Evlerin içi pırıl pırıl. Can sıkıntısından kadın günde birkaç kez etrafın tozunu alıyor. Sonuçta bu durumdan bunalan bir çok kadın bayılma, çarpıntı, halsizlik gibi çeşitli psiko-somatik şikayetlerle hastanelere başvuruyor³²⁵...

Filmin başında ve sonunda dikkati çeken saat tiktaklarıyla anlatılmak istenen, Dursun'un ve Turna'nın yaşamına hakim olan sıkışmışlık ve tekdüzeliştir! Türk dış göç sürecinin o güne değin Türk sinemasında sorgulanmayan boyutları bu filmde etkileyici bir biçimde yansıtılmıştır.

4. DUVARA KARŞI (2003)

Yönetmen	: Fatih Akın
Senaryo	: Fatih Akın
Görüntü Yönetmeni	: Rainer Klausmann, Herve Dieu
Müzik	: Klaus Maeck
Oyuncular	: Birol Ünel, Sibel Kekilli, Catrin Striebeck, Güven Kıraç, Meltem Cumbul

4.1. Filmin Konusu: Film yaşamdan beklediğini bulamamış bir karakter olan Cahit ile yaşamında hep kısıtlanmış olan Sibel'in aile baskısından kurtulmak için anlaşmalı evlilik yapmasını işlemektedir

Türk dış göç sürecinin bugüne değin ele alınmayan iki farklı boyutunu yansıtan filmde Almanya'da doğan Sibel'in kimlik sorgulamalarının yanı sıra Cahit ile duygusal yanlışların ve yanlış algılamaların yoğun olduğu ilişkisi aktarılmaktadır³²⁶.

4.2. Filmin Özeti: Film Sultan Ahmet Camisinin görkemli görüntüsünün önünde bir saz heyetinin şarkısıyla başlar. Almanya'da yaşayan Cahit ve Şeref bir eğlence merkezinde boş şişeleri toplayarak geçimlerini sağlayan iki yakın arkadaşlardır. Cahit iş çıkışı gittiği bir barda kendisiyle konuşmak isteyen sevgilisi Maren'i asi tavırlarıyla geri çevirir. Ardından kendisine sözlü tacizde bulunan bir Almanla kavga eder ve bardan uzaklaştırılır. Arabasına binen Cahit arabayı son süratle bir duvara karşı

³²⁵ Vassaf, a.g.e. s.122

³²⁶ http://de.wikipedia.org/wiki/Gegen_die_Wand#Kritiken (23.06.2004)

sürer ve hızla çarpar. Kendisi gibi intihara kalkışıp başarısız olan Sibel ile tanışması da bu kaza sonucunda götürüldüğü rehabilitasyon merkezinde gerçekleşir. Sibel onu ilk kez ve uzaktan gördüğü halde sadece Türk olduğunu fark ettiği için ona anlaşmalı evlilik teklifinde bulunur. Cahit bu teklife önce onu yanından kovarak büyük tepki gösterir ancak Sibel'in nedenlerini öğrendikten sonra formalite evliliğe razı olur. Cahit en yakın dostu Şeref'e giderek Sibel'le birlikte yaptıkları planı anlatır. Başta bu evliliğe karşı çıkan Şeref daha sonra Cahit'e bu konuda yardımcı bile olur. Kendisini Cahit'in amcası olarak tanıtarak Sibel'i babasından ister. Kısa süre sonra düğün töreni düzenlenir. Düğünde Sibel'in ailesinin yakınları ile Sibel'in ve Cahit'in birkaç Alman arkadaşı bulunurlar. Düğünden sonra Cahit'in evine gelen yeni çift sıra dışı bir gece yaşar. Her ikisi de uyuşturucu kullanmışlar ve alkol almışlardır. Sibel'in Cahit'e eski eşinin adını sormasıyla evden atılması bir olur. Daha ilk gece evden kovulan Sibel kendini bir barda bulur. Gidecek başka bir yeri olmadığı için barmenin evinde sabahlar. Ertesi gün Cahit'le ev arkadaşlığı yapacakları ve formalite evliliklerini sürdürecekleri evi temizleyerek yaşanır bir hale getirir. Cahit ise o gece sevgilisi Maren'de kalır, uyuşturucu kullanıp birlikte olurlar. İşsiz olan Sibel kısa bir süre sonra Cahit'in aracı olmasıyla Maren'in kuaför salonunda işe başlar. Göbek deliğine taktırdığı Piercingiyle hava atmak isteyen Sibel Cahit'i dansa gitmeye ikna eder. Orada tanıştığı bir gençle diskodan ayrılırken yine alkollüdür ve Cahit'e sevişmeye gittiğini söyler. Cahit de her zaman ki gibi alkollüdür ve eve yalnız döner. Öfkesinden evi önce dağıtır sonra tekrar toparlayıp eski haline getirir ve Sibel'in yatağında uyumayı tercih eder. Bir başka gece Sibel barda karşılaştığı Niko adlı bir ikinci kuşak Yunan genci ile eğlenirken Cahit de Maren ile birlikte. Ertesi gün Sibel alışveriş yapar, dolma pişirir. Rakı, beyaz peynir ve kavundan oluşan güzel bir masa hazırlar. Cahit Sibel'e her geçen gün temiz duygularla bağlanmaktadır ve evliliklerinin formalite olduğu hatırlatıldığında bu durumdan rahatsızlık duyar. Evi terk eder ve her zaman gittiği barın yolunu tutar. Orada içkisini içerken Maren'le karşılaşır ancak akli hep Sibel'dedir. Oradan ayrılıp Sibel'in bulunduğu Taksim gece kulübüne gider. Evden kaçıp gittiği için Sibel'den özür diler. Birlikte dans ederlerken yabancı bir erkeğin Sibel'e sözlü tacizde bulunmasına çok sinirlenen Cahit bu adamla dövüşür. Kulüp çıkışında Sibel Cahit'in kanayan burnuyla ilgilenir. İlk kez bu kadar yakın olmuşlardır. Sibel de Cahit'e ilgi duymaya başladığını fark eder. O gece eve döndüklerinde yakınlaşırlar ancak Sibel daha ileri giderlerse karı-

koca olacaklarını söyleyerek bunu engeller. Cahit bir barda oturan Şeref'e gidip Sibel'e aşık olduğunu söyler ve kendisini sahneye atıp çılgınca dans etmeye başlar. Sibel de Cahit'i daha yakından tanımak istediği için Maren'den Cahit ve eski eşiyle ilgili bilgi edinmeye çalışır. Maren zaman zaman Cahit'le birlikte olduğunu söyleyince Sibel öfke ile kuaförden ayrılır. Çıkışta daha önce birlikte olduğu erkeklerden Niko ile karşılaşır, Sibel kendisinden uzak durmasını söylediği halde adam hâlâ onun peşindedir. Lunaparka giden Sibel burada çocuklar gibi eğlenir. Cahit için üzerinde seni seviyorum yazan kocaman bir kalp alır. O sırada barda bulunan Cahit Sibel tarafından reddedilmeyi kabullenemeyen Niko'nun sözlü saldırısına uğrar. Sibel hakkında çok ağır sözler sarf eden Niko Cahit'e onu satıp satmadığını sorar. Bu sözlere çok sinirlenen Cahit barda eline geçirdiği camdan bir kül tablası ile Niko'ya vurur ve ölmesine neden olur. Tam o sırada Sibel bara gelmiştir. Cahit'in tutuklanması Sibel'i bileklerini yeniden kesmeyi deneyecek kadar yıkmıştır. Olayı gazeteden öğrenen ailesinin yapabileceklerinden korkan Sibel Şeref'in yanına sığınır. Önce annesiyle gizlice vedalaşır ve Cahit'e onu bekleyeceğini söyleyerek Türkiye'ye, kuzeni Selma'nın yanına gider. Selma çalıştığı The Marmara Otelinde Sibel'e geçici olarak çalışması için bir kat görevi işi ayarlamıştır. Ancak Sibel hayatından memnun değildir. Sabahları beşte kalkıp işe gitmek zor gelir. Kısa süre sonra işe gitmemeye başlar. Bir gece Beyoğlu'nun arka sokaklarında bir bara gider ve barmene uyuşturucu istediğini söyler. Adam onu evine götürür birlikte afyon alırlar. Ertesi gün Sibel Selma'nın yanından ayrılarak barmenin yanına taşınır. Yine bir gece sarhoş olana kadar içer. Barmen Sibel ile birlikte olduktan sonra onu kovar. Gece yarısı Beyoğlu'nun arka sokaklarında yürürken ona laf atan üç adamla girdiği tartışma sonucu Sibel öldüresiye dövülür. Öldüğünü düşünüp onu bıraktıklarında bu kez bir taksici yerde yatan genç kadını fark eder ve yardımcı olmak için arabasına alır. Bu arada Cahit'in tutukluluk süresi sona ermiştir. Türkiye'ye, Sibel'i bulmaya gider. Selma'yı arayarak kendisini Sibel'e götürmesini ister. Ancak Selma Sibel'in yeni bir hayatı, sevgilisi ve çocuğu olduğunu dolayısıyla çok mutlu olduğu için Cahit'e artık ihtiyacı olmadığını söyleyerek bu isteğini reddeder. Selma'nın Sibel'i durumdan haberdar etmesi üzerine Sibel Cahit'in kaldığı oteli arar ve sevgilisinin şehir dışında olduğu iki gün buluşup birlikte olurlar. Cahit'in planı Sibel ile kızı Pamuk'u yanına alarak memleketi olan Mersin'e gitmektir. Sibel ikilem içindedir. Otogarda buluşma planı yaparlar. Eve eşyalarını toplamak için giden Sibel kararından son anda

vazgeçer. Cahit tek başına Mersin'e doğru yola çıkmak zorunda kalmıştır. Film bölüm geçişlerinde görülen saz heyetinin duruma uygun şarkısıyla sona erer.

4.3. Yorum:

Sayıları milyonları bulan kitlelerin uluslararası göç hareketine katıldığı günümüzde kimi sorunlar ön plana çıkmıştır. Bunlardan biri kültürel kimliklerin oluşmasında “yer”in ve “kültürel geçmişin” önemi, bireylerin göç etme tarihlerinin üzerinden uzun yıllar geçmiş olsa da “biz kimiz?” sorusudur. Bu sorunun yanıtı iki zaman dilimi arasında, geçmiş ve şimdi arasında çözümler yaşayan ve iki kültür arasında yaşamlarını sürdüren göçmenler açısından net ve kolay değildir³²⁷. Bu filmde de Cahit ile Sibel'in yaşadıkları başat sorunun kaynağı bu çerçevede düğümlenmektedir.

Önceki bölümlerde de değinildiği gibi 60'lı yıllarda Batı Avrupa ülkelerine tek başına veya ailesiyle birlikte göç eden ya da 70'lerde aile birleşimi yasaları kapsamında bir araya gelebilen Türk göçmenlerin sorunları sadece toplumsal yapıya ve kültürel dinamiklere uyum sorunları ile sınırlı değildir. Göç sürecinin aile yapısına, bireylere ve kuşaklar arası iletişime etkileri yadsınamaz, ebeveynler ve çocuklar arasında uçurumlar oluşmuştur. Almanya'ya sahip olduğu kültürel değerlerle göç eden birinci kuşağın karşılaştığı sorunlar ile ikinci ve üçüncü kuşak gençlerin karşılaştıkları sorunlar birbirinden farklıdır. Göçmen aileler ve bireyler göçmenlik statüsünden bağımsız gözlenmemesi gereken karmaşık sorunlarla başa çıkmak zorundadırlar. Genelde ebeveynler ve çocukları arasında var olan kuşak çatışmasının bu kez yabancı bir toplumda, göçmelik sürecinde ve daha farklı boyutlarda yaşanması söz konusudur.

İkinci kuşak Türk kızını canlandıran Sibel'i intihara sürükleyen sorun filmde ayrıntıları ile ele alınmaktadır. Ataerkil bir çizgide olan geleneksel Türk norm ve değerlerine bağlı bir baba ve ağabey ile uyuşturucu ve alkol alışkanlıkları olan ve zamanını genelde ev dışında, eğlence yerlerinde geçirme eğilimi gösteren Sibel arasında sürekli yaşanan çatışmalar aile içi iletişime zarar vermektedir. İki kültür arasında gel-gitler yaşayan Sibel çaresizdir ve intihar girişiminde bulunur. Babasının intihara kalkışıp başarısız olan kızını ziyaret ettiğinde sarf ettiği sözler iki kuşağın hayata bakışının ve beklentilerinin birbirinden çok farklı olduğunu göstermektedir: “Bu yaptığın rezalet, affedilir bir halt değil. Bu koca evrende insana verilecek en büyük hediye yaşamıdır, hayatıdır ve bundan daha büyük bir hediye de yok. Sen şimdi kim

³²⁷ Kümbetoğlu, a.g.e., s.271

oluyorsun sanki bu büyük nimeti sokakta bulmuş gibi tekrar sokağa atarsın. Bak kızım sen yat kalk, gece gündüz dua et ki ölmedin, yaşıyorsun”. Babası kızının intihara teşebbüs etme nedenleriyle ilgilenmemiş sadece kendi doğrularını aktarmış ve dönmüştür. Burada dikkat çeken diğer bir sahne de baba konuşurken annenin, ağabeyin ve Sibel’in kafaları yerde, elleri birleştirilmiş, pür dikkat onu dinlemeleridir. Baba gittikten sonra konuşma sırası ağabeye geçer, o da kız kardeşinin intihar nedenleriyle ilgilenmez ve kız kardeşini babasına üzüntüden ötürü bir şey olduğu taktirde yok etmekle tehdit eder. Anne ve kız masada yalnız kalınca, Sibel hemen bacak bacak üstüne atar, saçlarını açar ve annesiyle karşılıklı sigara içerler. Anne ve kızın diledikleri gibi davranabilmeleri için babanın ve ağabeyin masadan kalkmaları gerektiği anlaşılır. Sibel’in aile yaşantısını ataerkil kodların belirlediği açıktır. Anne kız arasında ise göreceli bir diyalog vardır. Babasının ve ağabeyinin yanında dilediği gibi oturamayan, konuşamayan Sibel’in çok farklı istekleri vardır. Bu istekleri Cahit’e şu şekilde dile getirir: “Burnumu ağabeyim kırdı, beni biriyle el ele yakaladığı için! Yaşamak istiyorum Cahit, yaşamak, dans etmek, sevişmek istiyorum! Ve sadece bir kişiyle değil anlıyor musun?” Sibel beklediği özgürlüğe kavuşabilmesinin tek yolunun geleneksel bir evlilik yapmaktan geçtiğinin farkındadır. Bunun için de evleneceği kişinin Türk olması en önemli koşuldur. Çünkü Türk aileleri çocuklarının bir yabancıyla evlenmesini hiç istememektedirler³²⁸.

Bunun temelinde yatan nedenler göçmen ailelerin sahip oldukları geleneksel değerler, normlar ve yaşam pratikleridir. Kadın cinselliğinin toplu denetimi de onların sahip olduğu değerler kapsamındadır:

Kadın cinselliğinin toplu denetimi, kendilerini kadınların uygun cinsel davranışını sağlamaktan doğrudan sorumlu gören, çok sayıda farklı bireylerde göze çarpacak biçimde ortadadır. Anne-babalar, kardeşler, yakın ve uzak akrabalar ve hatta komşular ergenlik sonrası kızların davranışlarını yakından izler, cinselliklerini denetleme işinin kızların kendilerine ait olmadığı fikri zihinlerine iyice yerleştirilir. Evlilik için eş seçimi gibi kritik bir anda bu açıkça görülür. Her ne kadar bir kadının kişisel nitelikleri onun evlenecek durumda olup olmadığı konusunda rol oynasa da kız için uygun bir eşin bulunması temelde ailesinin sorumluluğundadır. Geçmişte kadınları cinsellik ve evlilik için serbest pazarda birbirleriyle yarışmaktan korumaya yarayan bu uygulama, günümüzde toplumun daha muhafazakar katmanlarında sürmektedir³²⁹.

Cahit ve Şeref geleneksel göçmen bir aileden kız isteyecekleri için duruma uygun hareket ederler. Önce beraberce gidip tıraş olurlar sonra çiçek ve çikolata alıp

³²⁸ Vassaf, a.g.e. s.120

³²⁹ Kandiyoti, a.g.e., s.73

yola koyulurlar. Sibel'in babası çikolata yemeden önce içinde alkol olup olmadığını sormayı ihmal etmez. Bu durum iç göç sürecinde bulunanların inanç eğilimlerini irdeleyen bir araştırmanın sonuçlarını doğrular niteliktedir. İnanç düzeyi yüksek göçmen aileler genellikle ataerkil yapıya sahiptir. Babaların önemli kararları tek başına alma oranı inanç düzeyi düşük ailelerde % 46,4 iken inanç düzeyi yüksek ailelerde % 71'dir. Her durumda erkeklere daha çok tolerans tanındığı ortaya çıkmaktadır³³⁰. Son söz hakkı babanıdır, babanın olmadığı durumlarda ise ağabeydedir. Ailede söz hakkına sahip olmayan anne, çocukları ve eşi arasında kalır ve etkin olamaz. Sibel'in annesinin edilgen davranışları da bunu açıkça göstermektedir.

Göç sürecinde düğün töreni de kız istemede olduğu gibi geleneklerin yaşatıldığı bir ritüeldir. Sibel'in kuzeni Selma'nın Türkiye'den geldiği düğünde, hep birlikte dans edilir, halay çekilir ve takı merasimi gerçekleştirilir. Gelenekler tıpkı 80'li yılların Türkiye'sinde olduğu gibi sürdürülmektedir.

Fatih kendisinin de geleneksel bir çevreden geldiğini, amacının o çevreyi tümüyle eleştirmek olmadığını söylüyor: "O çevrede çok iyi, çok insanca şeyler var. Ama eleştirilecek yanları da var". Bu ve benzeri filmlerde bir çok tabuların yıkıldığını ve kuşakların birbirini anlama şansının doğduğunu belirtiyor. Akın'a göre üç tip insan var onun filmlerinde...Türkler, Almanyalı Türkler ve de Almanlar...Basın toplantısında İstanbul'un büyüleyici hareketliliğini öve öve bitiremiyor. Türkiye'nin de dünyanın en hızlı değişen en dinamik toplumlarından biri olduğunu açıklıyor. Bir Alman "Ne zaman Almanları anlatacaksınız" diyor? Fatih öfkeleniyor: "Ben zaten Almanları anlatıyorum. Bizler burada doğduk, Alman vatandaşlarıyız. Ama bizleri hala –misafir işçi gibi görenler var. Bu ve benzeri deyişleri kabul etmiyorum ve protesto ediyorum" diyor...Fatih Almanlara kızıyor, onların her şeyi kategorize etmeye meraklı olduğunu, sol entelektüellerde bile ırksal önyargılar olduğunu söylüyor. Kendisinin hem Alman hem de Türk olduğunu ama Almanların bunu bir türlü kabul edemediklerini belirtiyor³³¹.

Filmde Türk göçmenlerin Alman toplumuyla bütünleşmelerini engelleyen yalıtılmış yerleşim bölgelerine; gettolaşma sorununa hiç değinilmediği gözlenmektedir. Konut sorunları ise sadece Şeref'in tek göz odası ve Cahit'in iki odalı küçük dairesiyle yansıtılmıştır.

Sibel davranışlarında Alman gençlerine yakındır ancak ailesi onu hep bir Türk kızı olarak görmek istemiştir. Yasal eşinin sevgilisi olan Maren'in kuaför salonunda işe başlayan Sibel göbek deliğine piercing taktırır ve Maren gibi dövme yaptırmak ister. Yaşamı boyunca bu ikilemin arasında kendisini sıkışmış hisseder. Bir yandan Alman

³³⁰ Adnan Gümüş, **Göç, Din ve Asimilasyon**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi- Toplum ve Göç (Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:5 , 1997), s.250

³³¹ Atilla Dorsay, **Tutkulu Sinema Yazıları-İşte Büyü Zamanı** (Birinci Basım.İstanbul:Nokta Kitap, 2005), s.292,293

gençleri gibi sınırsız özgürlük yaşama eğilimi gösterirken bir yandan da formalite evlilik yaptığı Cahit'e dolma, beyaz peynir ve kavun ile Türk usulü rakı sofrası kurar.

Yaşanan cinayet olayının ardından da baba ile ağabeyin tutumlarında bir değişiklik olmamıştır. Sibel'in psikolojisiyle, olayın "neden"i ve "nasıl"ı ile ilgilenmek yerine cinayeti gazeteden öğrenmiş Sibel'i tek kalemde silmiş ve bunu namus meselesi ilan etmişlerdir. Zaten Sibel evlendikten sonra babası da ağabeyi de bir kez bile evliliğinin nasıl gittiğini öğrenmeye çalışmamışlardır. Onlara göre Sibel kendi egemenliklerinden çıkarak eşinin egemenliği altına girmiştir dolayısıyla artık onları ilgilendirmemektedir. Ancak Cahit'in Sibel nedeniyle işlediği cinayet sonrasında yine de kendi namuslarını lekelenmiş görürler. Sığındıkları çözüm yolu ise Sibel'in yok edilmesidir. Bunu fiilen gerçekleştiremeyince fotoğraflarını yakıp evlatlıktan reddetmişlerdir. Tüm bu yaşananlarda Sibel'i düşünen tek kişi annesidir ancak çok edilgen bir yapıya sahip olan annesi de kendisinin dünyaya getirmiş olduğu oğlunun karşısında bile söz sahibi olamaz ve yaşanan trajediye seyirci kalır! Cahit hapisten çıktıktan sonra Sibel'in ağabeyinin yanına gider. Cahit'in işlediği cinayet nedeniyle kız kardeşini reddetmiş olan ağabey bu kez Cahit'i ilgiyle, enişte diyerek karşılar. Ağabeyin sözleri, yaşam felsefesini bir kez daha gözler önüne serer: "Namusumuzu kurtarmalıydık! Anlıyor musun?" Cahit karşısındaki adamın kafasına yer etmiş bazı kavramları değiştiremeyeceğini anlamıştır.

Dış göç sürecini konu edinen filmlerin genelinde olduğu gibi **Duvara Karşı**'da da yabancı düşmanlığı konusu yüzeysel olmakla birlikte yine de ele alınmıştır. Konuşmanın başında Cahit'in Türk olduğunu öğrenen Alman psikolog; "Hayatınızı bitirmek istiyorsanız bitirin! Bunun için ölmek gerekmez! Buradaki hayatınızı bitirip, buralardan gidin! Anlamalı bir şeyler yapın, Afrika'ya gidin, insanlara yardım edin" der. Burada yabancılardan duyulan rahatsızlık sezilenmektedir. Anlamalı bir şeyler yapmak ve çözüm yolu bulmak için Almanya'nın terk edilmesi koşul mudur? Bu öneri sanki bir doktordan değil de bir Alman'dan gelmiş gibidir. Psikoloğun sadece Cahit'e The The grubunun şarkı sözlerini hatırlatması ve "Dünyayı değiştiremiyorsan, dünyanı değiştir!" önerisi belki doktor tavsiyesi olarak algılanabilir.

Türk dış göç sürecinde erken çocukluk döneminde Almanya'ya aileleriyle birlikte göç eden ya da Almanya'da dünyaya gelen çocuklar ana dillerini ve Türk kültürünü yeterli düzeyde öğrenmeden yaşanan toplumun dil ve kültür modeliyle

karşılaşmaktadır. İkinci bölümde üzerinde ayrıntılarıyla durulan ikinci kuşağın iki kültür arasında sıkışıp kalmaları ve dil sorunları filmde etkili sahnelerle yansıtılmıştır. Cahit ile Sibel birbirleriyle daha çok Almanca konuşurlar üstelik Cahit'in Türkçesi çok bozuk ve sınırlıdır. Sibel'in ağabeyinin "Türkçen berbat ne yaptın?" sorusuna, "Attım" diyerek karşılık verir. Dorsay'ın bir sohbetinde Birol Ünel'e (Cahit) yönelttiği "Filmde bir sahnede birden İngilizce konuşmaya başlaması niye?" sorunun yanıtı bu konuya yönelik bir vurgu niteliğini taşımaktadır. "Biz Almanyalı Türklerde dil sorunu var. Ana dilimizi biraz yitirdik. Bazen farkında olmadan bir dilden öbürüne geçiyoruz. O sahne bunu anlatıyor"³³².

İki kültür arasında kalmışlık bu gençleri farklı arayışlara itmiştir. Cahit de tıpkı Sibel gibi bir arayış içindedir. Darmadağınık evinde genelde çıplak gezen, Sibel gibi uyuşturucu kullanan ve düzensiz hayatı olan asi bir karakterdir. Literatürde Türk göçmen çocukları erken çocukluk, çocukluk ve gençlik dönemlerinde göç sürecine katılanlar ve göç alan ülkelerde doğanlar olmak üzere farklı gruplarda değerlendirilmektedirler. Ergenlik çağına göç edenlerin daha çok sorun yaşadıkları gözlenmektedir. Siyasi gelişmeler doğrultusunda ikinci kuşak, kimliklerine ve geleceklerine ilişkin ani bir seçimle iki kimlikten birini reddetme durumunda bırakılmaktadırlar. Sibel gibi ikinci kuşak gençleri giyim tarzları ve yabancı dile hakim olmaları açısından Avrupalı yaşlılarından ayırt etmek hemen hemen olanaksızdır. Ancak ergenlik çağına geldiklerinde o güne kadar onları göreceli olarak özgür bırakan ailelerinin kendilerine karşı tutumları genelde değişmektedir. Türk göçmen grubunun dışındaki çevreyle ilişkileri sınırlandırılarak engellenir. Bu süreçlerden geçen Sibel'de de görüldüğü gibi her iki dilin ve kültür yapılarının belirli bir düzeyde edinilmemesi ikinci kuşakta psikolojik rahatsızlıklara yol açan karmaşık sorunlara neden olabilmektedir³³³. Bu sorunların en temel nedeni kuşkusuz eğitim süreçlerinin genelde başarısız seyridir. Sibel de temel eğitim sürecini tamamlayamayanlardan ve yaşadığı karmaşık sorunların nedenleri irdelendiğinde eğitim konusunda düğümlenecektir. Almanya'da doğup büyüyen Sibel eğitim sisteminin engellerine takılmış ve ulaşmak istediği özgürlüğe meslek ya da kariyer aracılığıyla ulaşamamıştır. Sibel'i defalarca intihara sürükleyen kimlik bunalımlarının altında yatan başlıca neden de budur ancak

³³² Dorsay, a.g.e. 2005, s.293

³³³ Vassaf, a.g.e., s. 94, 95

filmde bu gerçek gizli kalmıştır. Yalnızca Selma “Özgür olmak için evlenmen şart mı? Üniversiteye gitsene!” dediği zaman Sibel’in “Liseyi bile bitiremedim” yanıtı ile bu soruna kısa ve yüzeysel bir gönderme yapılır ancak göçmenlik koşullarından bağımsız olmayan başarısız eğitim süreci filmde çarpıcı bir şekilde vurgulanması gerekirken bu önemli etken konusunda sessiz kalınmıştır.

Sibel Türk normlarına, değerlerine ve yaşam pratiklerine uzak bir ikinci kuşak olduğundan geleneksel bir evlilik yapmayı ve Türk usulü ev kadını olarak yaşamını sürdürmeyi istemez. O nedenle tek çıkar yolu formalite evlilikte bulmuştur. Filmde formalite evlilik yapmış olan diğer bir kişi ise Şeref’tir. Şeref’in başından da Kurumsal Kuramın öne sürdüğü gibi Almanya’da kalabilmek uğruna formalite bir evlilik geçmiştir. **Almanya Acı Vatan’da** Mahmut’un Almanya’ya gidebilmek uğruna yaptığına benzer bir evliliktir bu. Mahmut’un amacı Almanya’ya gidebilmek, Şeref’in amacı ise bir şekilde gitmiş olduğu Almanya’da kalabilmektir. Sibel geleneksel kılıflı formalite evlilikle birlikte istediği sınırsız özgürlüğü elde etmiştir ancak tam da o noktada çelişkiler yaşamaya başlar. Gerçekten ne istediğinin farkında bile değildir. Sonsuz bir özgürlük ile Cahit’in aşkı arasında kalır. Bu durum kendisini rahatsız eden Niko ile aralarında geçen konuşmada ortaya çıkmaktadır: “Dinle Niko, yattık, yatakta nasıl olduğunu merak ettim. Artık biliyorum. Sen benim yolumdan çekil, ben de seninkinden!” Burada olmak istediği karakter gibi konuşan Sibel, Niko’nun ısrarı sonucunda aksi karaktere bürünür: “Benden uzak dur! Ben evliyim. Evli bir Türk kadınıyım ve bana yaklaşırsan, kocam seni öldürür, anladın mı?” Bu tavır değişikliğinde kuşkusuz hem Cahit’e olan aşkı hem de dilediği özgürlükle bir kadın olarak bütünüyle baş edememesi etkilidir. Sibel artık özgür bir kadındır ancak özgürlüğünün bedelini ödeyemediği noktada aşık olduğu adamın statüsüne sığınmayı tercih etmiştir. Bu davranış biçimi **Almanya Acı Vatan** filminin Güldane karakterinde de görülmüştür. O ayakları yere basan, hırslı bir kadındır ancak kendisini metroda sürekli rahatsız eden bir adamla baş edemeyince Mahmut’la yapmış olduğu formalite evliliğe ve Mahmut’un eş statüsüne sığınır. İki kadın karakter farklıdır. Güldane iş ve para konusunda çok hırslı davranırken Sibel’in hırsı paradan daha çok sınırsız özgürlük olarak kendini gösterir. Ayrıca Niko’nun Yunanlı olması da Sibel’in Türk geleneklerine yakın bir kültürden seçim yapması açısından düşündürücüdür.

Duvara Karşı'da toplumun farklı kadın karakterleri göze çarpmaktadır. Sibel kendisine dayatılanları kabullenmeyip özgürlüğünün peşinde olan bir genç kızdır. Annesi ise eşi ile oğlunun kurallarını içselleştirmiş hatta bunları Sibel'e de anlatmaya çalışmış ancak başarılı olamamış, edilgen, diğer bir deyişle rolsüz bir kadındır. Bu bağlamda kameranın Türklerin yoğun olduğu bir mahallede baş örtülü ve pardesülü, elinde çantasıyla yürüyen bir kadına yaklaşmasıyla dış göç sürecinde ataerkil kalıpları içselleştirenler ile bu geleneksel yapıya direnen kadınların varlığı bir kez daha vurgulanır. Filmin Türkiye ayağında ise The Marmara Otelinde çalışan, çok hırslı ve güçlü bir kadın olan Selma karşımıza çıkar. Selma, eşinden boşanmış ve kariyer hedefleyen çağdaş bir Türk kadınıdır. Sibel'e vermiş olduğu şu öğüt: "Kızım, insan yalnız kendisine güvenmeli!" onun yaşama bakışını özetler niteliktedir. Sibel yıllarca Selma'ya karşı hayranlık beslemiştir ta ki Selma ona kat görevlisi olarak iş bulana ve onun yaşamına yakından tanık olana dek. Hayranlığı sona erdiği noktada şu sözleri sarf ederek yanından ayrılır: "Niye gitmeyecek mişim? Senin gibi mi olayım? İşe git, eve gel, işe git, eve gel, çalışmaktan başka bir bok bilmiyorsun, kocan seni onun için boşadı zaten!" Sibel'i, Selma konusunda hayal kırıklığına uğratan en önemli faktör onun yaşam tarzı olmuştur. Selma kendisini işine ve amaçlarına adamıştır, Sibel gibi çılgın gece hayatı ve sayısız erkekle birlikte olmak gibi özgürlüğünün sınırlarını zorlayan tutkuları yoktur.

Filmdeki kadınların ortak özelliği değişime açık olmalarıdır buna karşın dış göç filmlerinde genellikle tek tip erkek yansıtılmıştır. Bu filmde diğer üç filmde ayrı olarak erkeklerin daha modern giyimli ve görünüşlü oldukları göze çarparken, kişilik özelliklerinin hiçbir farkı olmadığı anlaşılmaktadır. Erkekler davranışları ile ataerkil değerleri yeniden inşa etmekte ve değişime karşı son derece direnç göstermektedirler: Türk sosyal bilimcilerin yaptığı araştırmalar Türk erkeğinin geleneksel değerlerinden çok kolay ayrılmadığını göstermektedir. Araştırmaların sonuçları erkeğe ilişkin değerler konusunda bir karmaşaya yol açmaktadır. Hem geleneksel değerler hem de yeni değerler arasında sıkışıp kalmış yeni bir erkek imgesi oluşmuştur. Bu yeni imgede değişmeyen tek şey erkeklerin kadın üzerinde iktidarını korumaya devam etmesidir. Tıpkı Sibel'in yakın çevresinde olduğu gibi geleneksel erkek imgesi hala varlığını sürdürmektedir³³⁴.

³³⁴ Canan Uluyağcı, "Sinemadaki Erkek İmgesi: Farklı Sinemalarda Aynı Bakış", **Kurgu** (Sayı:18,

Sibel ile Cahit'in yaptıkları akraba ziyareti de ilginç sahneler içermektedir. Bir odada erkekler okey oynamakta, diğer bir odada kadınlar yatak odası sohbetleri yapmakta ve aynı zamanda erkeklere çay servisi götürülmektedir. Erkekler genelev hikayelerini anlatırlar. O sırada Cahit “becermek” kelimesini kullanır ve hepsi tepki gösterir. Bu kelimeyi asla eşleri için kullanmaması gerektiğini söylerler. Onlara göre bu kelime ancak eşleri dışındaki kadınlara yönelik kullanılabilir! Film 2000'lerin Almanya'sındaki Türk göçmenleri yansıtmaya karşın erkekler açısından bir değişimden söz etmek olanaksızdır. Eşlerinin ve kız kardeşlerinin namus bekçiliğini yapan bu erkekler sıra kendi namuslarına geldiğinde bu tip davranışlar sergilemekte ve bunu gururla birbirleri ile paylaşabilmektedirler. Mahmut'un davranışının da bundan ayrılan bir yanı yoktur.

Filmde İlişkiler Ağı Kuramı çerçevesinde yoğun sahneler dikkat çekmektedir. Cahit ile Şeref akraba olmamalarına karşın Türk olmalarından kaynaklanan çok sıkı bir dayanışma içindedirler. Cahit cezaevindeyken Şeref onun için para biriktirmiş, iyi ve kötü zamanında ona destek olmuştur.

Filmin sonunda Cahit'in Sibel'e olan aşkının onu geleceğine ilişkin sorgulamalara ve kurgulamalara yönlendirdiği görülür. Cezaevinden farklı bir anlayışla çıkar, ihtiyacı olan şeyin sevgi, aile ve memleket bağları olduğunu anlamıştır. Artık amacı Sibel ve kızı ile birlikte, memleketi olan Mersin'e gitmektir. Cahit'teki bu köklü değişim Sibel'i bulmak için gittiği Selma ile yapmış olduğu diyalogda verilmiştir: “Sibel'i ilk gördüğümde ben ölüydim. Çok önceden ölmüştüm. Ben kendimi kaybettim çoktan. Sonra o hayatıma girdi. Bana sevgi verdi ve güç. Anladın mı? Ne kadar güçlüsün Selma, aramıza girecek kadar güçlü müsün?” Cahit gerçekten oldukça iyi durumdadır öyle ki Sibel'e söz ettiği planını onun kurduğu yeni yaşamını mahvetmemek adına uygulayamamış, Sibel'siz bir yaşama razı olarak Mersin'e tek başına gitmiştir.

Finalde Cahit'i Sibel'in sevgisinin, Sibel'i ise Cahit'in aşkı ile kızı Pamuk'un hayata bağladığı vurgulanmaktadır. Sibel'i Cahit'ten vazgeçirebilen kızı ve düzenli yaşam ortamıdır. Alman toplumunda kimliklerini oluşturamamış ve iki kültür arasında sıkışıp kalmış olan bu gençler aileleri ve çevreleri tarafından dışlanmış ancak tutkulu bir

aşk ve sevgi her ikisini de hayata bağlamış, sonunda yaşamlarını Türkiye’de sürdürmeyi yeğlemişlerdir.

Sibel bir gece Beyoğlu sokaklarında yürürken üç erkek ona laf atar ve Sibel karşılık olarak küfür edince öldüresiye dövülür. Bunda Sibel’in payı büyüktür. Sanki dövülerek ölmek istemektedir. Öldüğünü düşünüp onu bıraktıklarında bir taksici yerde yatan genç kadını fark ederek arabasına alır. Mutsuzluk onu sanki bir kez daha intihara sürüklemiş gibidir! Alman basını filmin bu sahnesinin ikinci kuşağın Türkiye’ye geri dönüş sürecini çözüm olarak gösterdiğine işaret etmektedir. Cahit Sibel’in aşkı ile değişmiş, bu sevgi onu cezaevinde geçirdiği süre içinde ayakları üstünde durmasını sağlamıştır. Sibel ise İstanbul’da yaşamını düzene koymadan önce kendine zarar verme konusunda üst limite ulaşır. Hayatını neden düzene koymak istediği filmde açıklanmaz. Türkiye’ye geri dönüşün anlaşılır bir çözüm olup olmadığı açısından izleyici karar verme konusunda yalnız bırakılmaktadır. Film bu noktada da suskun ancak esas çözüm her iki karakterin gerekli güce sahip olmasında yatmaktadır. Fatih Akın’ın Soundtrack’ta bir tarafta Türk halk müziği diğer tarafta punk müziği Dipace Mode ile bu öyküyü yoğun bir görüntü diliyle beyaz perdeye aktardığı söylenebilir. Filmin görseelliği ve başarılı anlatımı soundtrackı desteklemiştir. Alman basınına göre filmin bağımsız sahnelerinde porno içerik söz konusudur³³⁵. Başrol oyuncularını Cahit ve Sibel izleyici kitlelerine yoğun hayranlık uyandıran etkileyici bir duygusal porno sunuyorlar, duygularını egosentrik yaşıyorlar ve gösteriyorlar. Cahit ile Sibel’in arasında zamanla oluşan duyguları Michael Althen gerçekçi bulmamaktadır. Başarısız intihar girişimi yapan iki kişinin aşk öyküsünün doğrudan duygulara hitap etmesini, bu iki karakterin şefkatliliğini, yumuşaklığını ve sevgi dolu olmalarını şaşırtıcı olarak nitelendirmektedir³³⁶.

Duvara Karşı filmi son dönem yapıtı olması ve göç sürecinde gelinen son noktaya ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Her ne kadar Fatih Akın araştırmacının kendisiyle yapmış olduğu röportajda göç sineması yapmadığını sürekli vurgulamış olsa da bu süreci yaşayan bir ikinci kuşak olarak göç sürecinin bireyler ve aileler üzerindeki olumsuz etkilerini çok derin bir şekilde anlatmıştır. Onun filminde genelde dış göç sürecini konu edinen diğer filmlerde olmayan ikinci kuşak Türklerin

³³⁵ http://de.wikipedia.org/wiki/Gegen_de_Wand#Kritiken (23.06.2004)

³³⁶ Michael Althen, <http://www.faz.net/> (23/06/2004)

kimlik arayışı vurgulanmaktadır. Türk dış göç sürecinin genel sorunlarıyla ilgilenmek yerine ikinci kuşak göçmen olan iki gencin sorunları ve arayışları dile getirilmiştir. Alternatif bir kadın tiplmesi olarak sunulan Sibel finalde onu kuşatan ataerkillik çemberini kırmak ve özgürlüğünü elde etmek için mücadele etmiş olmasına hatta defalarca intiharı bile göze almasına karşın geleneksel Türk toplumunda kadına biçilen annelik görevi ve güdüsü ağır basar, uğruna yıllarca mücadele ettiği özgürlüğünü iterek tercihini kızının yanında kalmaktan yana kullanır. Aynı davranış **Almanya Acı Vatan**'da Güldane karakterinde de görülür. Her iki kadın da Almanya'da ayakta kalabilmek için kıyasıya mücadele ederler ancak çareyi Türkiye'ye geri dönerek yerleşmekte bulurlar.

Filmde Türk girişimcilerin yanı sıra farklı meslek grupları da göze çarpmaktadır. Otobüs şoförü, lokanta/kulüp sahibi ve işletmecisi ve fabrika işçisi gibi toplumun farklı kesimlerinde çalışan Türk göçmenler görselleştirilmiştir.

Filme yönelik tartışılan konulardan biri bu filmin bir Alman filmi mi yoksa bir Türk filmi mi olduğudur. Bir Türk göçmen ailenin çocuğu olan Fatih Akın (1973) röportajlarında bu konunun önemli olmadığını sürekli vurgulamakla birlikte yine de kendisini bir yönetmen olarak kimi zaman Alman kimi zaman da Türk gibi hissettiğini söylemeden edememektedir. İkinci kuşak Fatih Akın çok kültürlülüğünü avantaja döndürmeyi başarmış ve filminde ustaca bir kültür sentezi oluşturmuştur³³⁷. **Duvara Karşı** Almanya adına yarışmış ve 1986'dan sonra ilk kez Almanya'ya bu büyük ödülü kazandırmıştır. Ancak Fatih Akın Türk olması nedeniyle ödüle Türkiye'de de bir ölçüde sahip çıkılmıştır³³⁸.

Filminde Türk arabesk sinemasını ve Alman punk sinemasını bir araya getirdiğini, her ikisinde de kendine acı çektirme öğelerinin var olduğunu belirten Akın operaya benzettiği yapıtında rock müzikten, klasik Türk müziğine kadar pek çok müzik türüne de yer vermiştir³³⁹. Filmin acı çektirme unsurlarına değinen diğer bir görüşe göre filmin konusu inanılmaz aşk, inanılmaz sevgi ve kendi kendine zarar verme ve aşk ya da sevgi=kendine zarar vermek şeklinde algılanabilir. Akın kendine zarar vermen şiirsel

³³⁷ Janet Schayan, "Barenstark", **Deutschland (Forum für Politik, Kultur, Wirtschaft und Wissenschaft)**, Nr.2/ 2004, April/Mai, s.7 & Dorsay, **a.g.e.2005**, s. 129,130
Wissenschaft), Nr.2/ 2004, April/Mai, s.7

³³⁸ Esin Küçüktepepınar, **Fatih Akın ile Berlin'de Görüştük...**, http://www.sinema.com/yazi_detay.aspx?ArticleD=1495 (14.09.2004)

³³⁹ <http://www.turkdunya.de./news/artikel.php?ide=ad2004-03-19-1610&fo=Haftan%C4%B1n%20konusu> (21/09/2004)

anlatımının ustaları olan Kurt Cobain ve Jim Morrison gibi düşünmektedir. Bir sahne kan, ter ve gözyaşını içeren bir yitişle bilerek ve isteyerek son bulmaktadır. Bu aşk biçiminin Alman toplumunda sadece ötekilere, yabancılara, Türklere ait olduğu ve bu nedenle filmin Almanya'daki Türk topluluğuna ve Türk toplumuna gönderme yaptığı ileri sürülmektedir³⁴⁰.

Alman basını öte yandan **Duvara Karşı**'nın Almanya'daki göçmenlik kavramına farklı bir gözle bakma zamanının geldiği konusunda yaptığı vurguya dikkat çekmektedir. Hüttmann sinemada yaşam açlığının, böyle bir arayışın çok ender hissedildiğini, filmin iki Türk Alman'ın kimlik arayışını içeren yoğun duygusal dramayı görsel ve çatışmaya yol açmaksızın sunduğunu vurgulamaktadır³⁴¹. Senaryo Almanya'da yaşayan Türkler açısından hem güncel hem de tartışmalı bir konuyu gündeme taşımıştır. Akın konuyu Alman, Alman-Türk ve Türk bakış açılarından ele alarak kültür çatışmasını beyaz perdeye klişelere sapsmadan yansıtabilmiştir. Son derece farklı üç bakış açısını bir ölçüde birleştiren bir yaklaşım oluşturmaya çalıştığını söyleyen Akın karakterlerde geleneklere yer vermiştir. Genelde Akın'ın filmlerinde ikinci ve üçüncü kuşak Türk gençlerinin Alman toplumuyla ilişkileri ile dışlanmanın, iki kültür arasında kalmanın yol açtığı öfke ve sıkıntılar hayat bulmaktadır. Özellikle vurguladığı konular bu insanların taşıdıkları duygusal zenginlikler ve yaşadıkları tutkulu aşklardır³⁴².

Akın bir söyleşisinde Türkiye'nin çok hızlı bir değişim içinde olduğunu ancak Almanya'da yaşayan Türklerin Türkiye'deki gelişmelerin gerisinde kaldıklarını dile getirmekle birlikte filmde tutucu Türk imajından çok tutkulu aşkı ön plana çıkarttığının altını çizmektedir³⁴³.

Duvara Karşı'da Yılmaz Güney'in gerçeklik anlayışından beslendiğini söyleyen ve Almanya'daki Türk göçmenlerin Almanya'nın ekonomik gelişiminde payı olduğu görüşünün altını çizen Akın, filmlerinde göçmenlik olgusunu sadece bir fon olarak verdiğini belirtmektedir³⁴⁴. Her ne kadar filmlerinde göçü fon olarak kullandığını

³⁴⁰ Bir Aşk Öyküsü, <http://www.sueddeutsche.de/> (10/ 04/2004)

³⁴¹ Oliver Hüttmann, <http://www.spiegel.de/> (23/06/2004)

³⁴² "Türk Asıllı Yönetmenin Altın Ayı Macerası", http://www.turkishtime.org/26/95_3_tr.asp (21/09/2004)

³⁴³ Ahmet Boyacıoğlu, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=106256&tarikh=15/02/2004> (21/09/2004)

³⁴⁴ Mevlüt Tezel, "Almanya'nın Tarantinosu", **Hürriyet** (15 Temmuz 2003), s.2

söylese de sonuçta kendisi de 1960'larda Almanya'ya işçi olarak giden bir ailenin çocuğudur ve doğal olarak filmlerinde göçmenliğin izlerini yoğun olarak taşımaktadır. İtalya'dan Almanya'ya göç eden bir aileyi anlattığı **Solino** filminin senaryosunun kendisine ait olmamasına karşın kendi yaşadıklarından kesitler içerir. Örneğin ailesinin Almanya'ya ilk geldiğinde oturdukları apartmanda her daireye ait bir tuvaletin olmadığını annesinden dinlemiştir. Aynı şekilde filmde hastalanan ve öleceğini anlayan annenin İtalya'ya dönmeyi tercih etmesi, Akın'ın öz halasının yaşamının bir kesiti ile birebir örtüşmektedir. İlk uzun metrajlı filmi olan **Kısa ve Acısız**'da anlatılan da Almanya'da yaşayan bir grup göçmenin hikayesidir. Bu filmde de kendi yaşamından pek çok kesit yer almıştır. Henüz 16 yaşındayken bir çeteye takılmış bazen düşman çete için bazen de dazlaklara karşı yapılan kavgalara karışmıştır. Dazlaklar yüzünden cezaevine girmiştir. Sonraları çeteden ayrılmış ancak bu kez çok sayıda dostunu kaybetmiştir. Yine bir başka film sahnesinde, **Duvara Karşı** filminde Cahit ve Şeref barda boş şişeleri toplar. Bir dönem Akın da boş şişe toplamış³⁴⁵, barlarda bardak toplamak ve sinemada popcorn satmak gibi farklı işler yaptıktan sonra sinemayla ilgilenmiştir. Onun filmleri adeta etnik girişimcilik gibidir. Filmlerinde özellikle aile bireylerini oynatmayı tercih eder. **Duvara Karşı**'da düğün sahnesi için ailesi ve arkadaşları bir araya gelmiştir. Ağabeyi Cem ise Sibel'in ağabeyini canlandırırken, Sibel'in kızı Pamuk da yeğeni Mısra'dır. **Kısa ve Acısız** da Mehmet Kurtuluş'un babası kendi babası, Sibel'in annesi ise annesinin en yakın arkadaşı Aysel teyzesidir. Bu özellik onun diğer filmlerinde de görülmektedir. **Kısa ve Acısız** adlı filminde benzer bir sahneye ilişkin olarak Dorsay şu sözleri dile getirmiştir: "Akın'ın bir özelliği, folklorik değerleri, her halkın kültür ve gelenekleriyle ilişkili olayları ustaca hikayenin içine yerleştirilmesi. Böylece, baştaki düğün sahnesi bize Almanya fonu önünde farklı bir yaşam biçimini ve özgün insan değerlerini tanıtıyor. Sanatçının, ana-babası ve kimi arkadaşlarını da filme katması, otantik bir atmosfere katkıda bulunuyor"³⁴⁶.

Aynı zamanda Hamburg Üniversitesi'nde senaryo hocası olarak da görev yapan Akın sinemanın Doğu'dan yükseleceğini, Doğu'da her yenin doğumunun çok sancılı olduğunu öne sürmektedir. **Duvara Karşı** da büyük sancılarla doğmuştur ve Doğu sinemasının özellikleri taşımaktadır: "Batı sineması her şeye tok bir sinema, tok

³⁴⁵ Emel Armutçu, "İki Ülkeye Birden Hasret Kaldıkları Ödülü Getiren Türk Fatih Akın", **Hürriyet Pazar** (22 Şubat 2004), s.14

³⁴⁶ Atilla Dorsay, **Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları-Türk Sineması 1990-2004** (Birinci Basım.

toplumların sinemasıdır. Kimsenin derdi yok, sorunları yok! Gerçek sinema hep bir karşı çıkıştır, meydan okumadır. Baskıya karşı hareketler, politik tavırlar, bunları bugün gerçek anlamda ancak Doğu'dan bekleyebiliriz³⁴⁷”.

Yönetmenle yapılan röportajlar değerlendirildiğinde kimilerinde Yılmaz Güney'in gerçekçilik anlayışından etkilendiğini kimilerinde ise gerçeklik isteyenlerin sinemaya değil sokağa gitmesi gerektiğini söylemiştir. Akın'ın bu tip çelişkili ifadeleri kendisinin ikinci kuşak bir göçmen olarak Türk milliyetçiliği yapıyormuş gibi algılanmak istememesinden kaynaklanabilir.

“Ayrıca benim fark ettiğim bir şeyi, Batılı gözlemcinin hissedip yazması hoşuma gider hep... İstanbul'a bir yabancı gibi bakmak benim için her zaman zevkli ve cemaat duygusu ve milliyetçiliğe karşı da özellikle gerekli bir alışkanlıktır³⁴⁸”. Orhan Pamuk'un bu sözleri, Akın'ın tutumunun bu görüş çerçevesinde açıklama bulabileceğini göstermektedir. Filme ilişkin yapılan kimi yorumlar, filmin oryantalist bakış açısı çerçevesinde farklı değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak Fatih Akın, filmlerinde birebir göç sorunlarıyla ilgilenmemekte, doğrudan göç sineması ya da göç filmleri yapmamaktadır. Akın'ın ilgilendiği, yaşanan zamana ve topluma ilişkin olarak insan, aşk, sevgi ve hayatın gerçeğidir. Filmlerinde kendi yaşadıklarını, gözlemlerini, deneyimlerini ve bildiklerini anlatmaktadır. Amacı göç konusunu ele alıp işlemek değildir. Kendi ailesi göç gerçeğini yaşadığı için ve çevresinde Almanya'da yaşayan Türkler olduğu için filmlerinde de onlar vardır. Bu nedenle ailesi göçmen olduğu için filmlerine aşkı da işlese filmleri göç içeriği taşıyor. Akın ayrıca kendini arada kalmış, sıkışmış bir kuşağın parçası olarak da kesinlikle görmüyor. “Kendimi sıkışmış hissetmiyorum, ben bağımsızım memleket şu an burası” diyor ve ekliyor “Filmlerimde ailemin Türkiye'den getirdiği bir bakış açısı var, Alman toplumundaki bakış açısı var dolayısıyla zengin bir kaynağım var. Olaylar karışıyor ve zenginleşiyor bunlar dezavantaj değil avantajdır. Bu toplumdan çıkıyorum, Alman toplumundan çıkıyorum bunlar birbirlerine ters bakıyorlar. Zenginlik ve evrensellik

İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2004), s.107

³⁴⁷ Fikret Aydemir, “Doğu'nun Sineması”, <http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/tr/sinema.htm> (21/09/2004)

³⁴⁸ Hilmi Yavuz, “Orhan Pamuk veya Kendimize Yabancı gibi Bakma'nın Faziletleri Hakkında”, *Zaman* 10.03.2004

oluyor bu zengin kaynaktan çıkan. Bu konuda ayrıntılı bilgiler, Ek 1’de verilen araştırmacının Fatih Akın ile yapmış olduğu röportajda yer almaktadır.

5. DÖRT FİLMİN KARŞILAŞTIRILMASI

Dördüncü bölümde Türk dış göç sürecinin sosyokültürel boyutlarının ve bu sürecin yol açtığı toplumsal değişimin yansıtıldığı dört film içerik çözümlemesi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. **Otobüs, Almanya Acı Vatan, Kırk Metrekare Almanya** ve **Duvara Karşı** filmleri karşılaştırıldığında dış göç sürecine ilişkin en kapsamlı filmin yönetmenliğini Şerif Gören’in yaptığı **Almanya Acı Vatan** olduğu görülmektedir.

Sinemaya Yılmaz Güney’in asistanı olarak giren ve Türk sinemasında toplumcu sinemacı olarak tanınan Şerif Gören’in bütün filmlerinde toplumsal gerçekçilik açısından duyarlılığını ortaya koyduğu görülmektedir. Ayrıca onun filmleri “Türk kültürünün özgün yanlarını vurgulamak anlamında folklorik zenginliğin sanatçı duyarlılığı ile özümlemesinde somutlaşmaktadır³⁴⁹”.Yönetmenin bu özelliklerinin **Almanya Acı Vatan**’ın dış göç sürecini en yoğun yansıtan film olarak değerlendirilmesinde payı kuşkusuz büyüktür. Yurt dışı yaşantısına sahip olmayan Şerif Gören yapıtını göçmenlerin çalıştıkları ülkelerde yaptığı gözlemlerine dayandırmıştır. Yönetmenin dış göç sürecini dışarıdan biri olarak gözlemlediği için sürece ilişkin boyutları daha kapsamlı ele aldığı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında analiz edilen diğer filmlerin yönetmenleri yurt dışı yaşantılarına sahiptir. Bu nedenle bu yönetmenlerde bizzat içinde bulundukları göç sürecinin bütün boyutlarına yüzeysel olarak değinmişler, sürecin kendilerini en çok etkileyen belirli boyutlarını ayrıntılarıyla yansıtmayı yeğlemişlerdir. Söz konusu filmlere ilişkin yapılan kimi yorumlarda Batılı bakış açısının, diğer bir deyişle oryantalist bir yaklaşımın varlığından söz edilmektedir.

Şerif Gören’in filmlerinde kadın karakterlerin genellikle güçlü oldukları göze çarpmaktadır. Kurbağalar (1984) ve Derman (1983)’da da güçlü kadın karakter yer almaktadır. Bu filmde Güldane sigarasını içen, *üretim ilişkilerinde yer alması* nedeniyle eşine tepki gösterebilen ve *kendi yaşamına ilişkin kararları kendisi alabilen* güçlü bir kadındır.

³⁴⁹ Kayalı, a.g.e.,1994. s,201

Almanya Acı Vatan'da göç etme biçimlerine örnek olarak *anlaşmalı evlilik kanallıyla göç*, *Çöpçü Pala ile parçalanmış aileler*, *Güldane'nin yaşadığı yer ile konut sorunları*, *Zeybek'in kızı ile ikinci kuşağın dil-eğitim sorunları*, *Güldane ile arkadaşları aracılığıyla göçmen kadınların sorunları* ayrıca *Türk dış göç sürecinin aile yapısına ve kadının statüsüne etkileri* vb. çalışmanın kuram kısmında irdelenen ve Türk dış göç sürecini açıklayan boyutlar ve toplumsal gerçeklikler olarak sinemaya yansımıştır.

Çalışmada analiz edilen **Otobüs** filminde ise dış göç sürecine ilişkin yansımaların sınırlılığı göze çarpmaktadır. Ancak *uluslararası göç hareketlerinin göç biçimini* ortaya koyması, *gelişmiş-az gelişmiş ülke çelişkisi*, tüketim kültürünün hakim olduğu *gelişmiş ülke bireylerindeki yozlaşmayı* gözler önüne sermesi gibi yönleri filmi son derece önemli kılmaktadır. Tunç Okan da Şerif Gören gibi toplumsal gerçekçilik anlayışına sahip bir yönetmendir. Anlatımı etkili kılmak adına her ne kadar abartıya başvurmuş olsa da filminde *uluslararası göç sürecinin yanı sıra göç alan ve göç veren ülkelerin toplumsal yapılarına* yönlendirilmiş gerçekçi bir bakış söz konusudur.

80'li yıllara damgasını vuran yapıtlar birey psikolojisini ele alan filmler ile kadın filmleridir. Tevfik Başer dış göç gerçeği kapsamında **Kırk Metrekare Almanya**'da kadın karakter Turna'nın içinde bulunduğu ağır psikolojiyi işleyerek bir taşla üç kuş vurmuş olmaktadır. Ancak onun filminin kadın karakteri Turna, dönem filmlerindeki kadın karakterlerden edilgen olması nedeniyle ayrılmaktadır. 1980'lerin apolitize ortamında sinemada gözlenen en olumlu gelişme kadın karakterlerin güçlendirilerek profillerinin değişmesidir. Oysa Turna bu özelliklerin hiç birini taşımamaktadır. Güldane Turna'ya göre çok daha güçlü bir kadındır. 1979 yapımlı **Almanya Acı Vatan** filminde kürtaj olgusu Mahmut gibi ataerkil değerlerle kuşatılmış bir adam tarafından olağan karşılanırken 1986 yapımlı **Kırk Metrekare Almanya**'da Dursun eşinin hamile kalması için umudunu Hocaya bağlamaktadır. Dursun'un çizdiği karakter Mahmut'a göre çok daha bağınazdır. İkinci bölümde göçmen aile yapısı kapsamında vurgulandığı gibi birinci kuşağın çoğunluğu yaşamını 1960'ların Türkiye'si çizgisinde sürdürmektedir. Gelenekselliklerini ve yerel özelliklerini koruyarak değişim sürecine karşı direnmektedirler. Bu bağlamda her iki ülkenin farklı sosyo-kültürel yapılarının, her iki ülkede göç sürecine ilişkin yürütülen hükümet politikalarının, Alman toplumunda özellikle Türk göçmenlere yönelik beslenen önyargılar ile yabancı düşmanlığının, Alman toplumunda gözlenen kurumsal-sosyal ayrımcılığın ve

göçmenlik sürecinden bağımsız olmayan geniş yelpazeli sosyokültürel koşulların etkileri kuşkusuz yadsınamaz.

Fatih Akın ikinci kuşağı işlediği son dönem yapıtı **Duvara Karşı**'da Türk göçmenlerin sorunlarının sadece toplumsal yapıya ve kültürel dinamiklere uyum sorunları ile sınırlı olmadığına dikkat çekmektedir. Fatih Akın filmini bir göç filmi olarak nitelendirmese de ikinci kuşağın temelde yetersiz ve başarısız eğitim süreçlerinden kaynaklanan bir arayış içine girmelerini etkileyici ve gerçekçi bir biçimde dile getirmektedir. *Göç sürecinin aile bireylerine ve ebeveynler ile çocuklar arasındaki iletişime olumsuz etkileri sonucunda ortaya çıkan ikinci kuşağın tepkileri* filmde çarpıcı sahnelerle yansıtılmıştır. Filmde bunun dışında özellikle sistemin elelediği ikinci kuşak Türk göçmenlerin yaşadıkları *kimlik sorunu* ile *var olma*, *ikilemler içinde ayakta kalabilme çabaları* yoğun işlenmektedir.

Şerif Gören'in, Tunç Okan'ın ve Fatih Akın'ın filmlerinin ortak özelliği Yılmaz Güney'in sinema anlayışını taşımalarıdır. Bu akım içinde anılmayan tek isim Tevfik Başer'dir. Türk sinemasında toplumsal gerçekçilik anlayışı özellikle 1960'lardan sonra ortaya çıkmış ve Yılmaz Güney'in filmleri ile büyük yankılar uyandırmıştır.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşının ardından başta Almanya olmak üzere hızlı bir kalkınma sürecine giren Batı Avrupa ülkelerinde yüksek oranda iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Genç ve çalışan nüfusun çoğunluğunu savaşta kaybetmiş olan bu ülkeler iş gücü açıklarını kapatmak için emek yoğun ülkelere yabancı iş gücü ithal etme yoluna gitmişlerdir.

1961 yılında uluslararası iş gücü hareketine katılan Türk göçmenler ülkelerinde henüz kent yaşamına tanık olmadan kendilerini Avrupa'nın sosyokültürel yapıları ve toplumsal sistemleri önemli farklılıklar gösteren sanayileşmiş bölgelerinde bulmuşlardır. Dönüşümlülük ilkesine uyulmaması sonucunda Türk göçmenler bu ülkelerde yerleşme eğilimi göstermiş ve bu doğrultuda uyum ve bütünleşme sorunları gündeme gelmiştir. Sorunların yaşanmasında dönüşümlülük ilkesini benimseyen göç alan ülkelerin yabancı iş gücünün geçici olduğunu var sayması ve toplumsal sistemlerinde gerekli düzenlemelerin yapılmamasının kuşkusuz büyük etkileri olmuştur.

Göçmenlik sürecine koşut olarak Türk göçmen kuşak sayısı artmaktadır. Bugün ikinci ve üçüncü kuşak yazın, güzel sanatlar ve girişimcilik alanlarında dikey geçişler yaparak özgün bir başarılı gruba oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türk göç sürecinin boyutları ve gerçekleşen toplumsal değişim, toplumsal gerçekliğin temsil araçlarından biri olan sinemaya da yansımaktadır.

1950'lerin ikinci yarısından başlayarak günümüze değin süre gelen Türk dış göç sürecinin aile ve birey düzeyinde çok boyutlu etkileri söz konusudur. Bu süreç toplumsal gerçekliğin temsil araçlarından biri olan sinemaya da yansımış, Türk sineması 1970'lerde başlayarak bu yönde yapıtlar sunmuştur.

Tevfik Başer, Tuncel Kurtiz ve Fatih Akın gibi bir süreliğine yurt dışında bulunup dönen ya da yurt dışında yaşayan yönetmenlerin ve Türk dış göç sürecini sadece gözlemlerine dayanarak yansıtan Şerif Gören'in dış göç olgusunu irdeleyen filmleri 70'li yıllardan bu yana bu konuyu işleyen 30 civarındaki film arasında dikkat çekmektedir. Türk dış göç sürecine Avrupalı yönetmenlerin de ilgisiz kalmadıkları görülmektedir. Jo Schafer'in **Cemil**'i, Hark Bohm'un **Yasemin**'i ve Xavier Koller'in **Umuda Yolculuk** filmleri Avrupalı yönetmenlerin örnek oluşturan çalışmalarındandır.

1960'larda başlayan Türk dış göç sürecini Türk sinemasına yansıtan ilk film **Dönüş** (1972) tür. **Otobüs** (1974), **Almanya Acı Vatan** (1979), **Gül Hasan** (1979)

Karakafa (1980), **Kardeş Kanı** (1984), **Cumartesi Cumartesi** (1984), **Ölmez Ağacı** (1984), **Kırk Metrekare Almanya** (1986), **Polizei** (1988), **Yanlış Cennete Elveda** (1988), **Umuda Yolculuk** (1991), **Yasemin** (1991), **Sarı Mercedes / Fikrimin İnce Gülü** (1993) ve **Berlin in Berlin** (1993) filmleri de Türk dış göç sürecinin doğurgularını farklı boyutlarıyla sorgulamaktadır.

Günümüzde Türk sinemasında dış göç sürecinin temel oluşturduğu filmlere pek sık rastlanmamaktadır. Almanya’da 2003 yılında ikinci kuşak göçmen olan Fatih Akın’ın **Duvara Karşı** filmi aldığı ödüllerle büyük yankı uyandırırken aynı zamanda unutulmaya yüz tutmuş Türk göçmenlerin durumunu bir kez daha gündeme taşımıştır.

İçerik çözümlemesi yapılarak analiz edilen ve göç sosyolojisi açısından irdelenmeye çalışılan filmlerde *göç etme biçimleri, uyum ve bütünleşme sorunu, ağır çalışma koşulları ve kadın-erkek ilişkilerindeki sorunlar* ana tema olarak işlenirken *girişimcilik, dil sorunu, kuşak sorunu, parçalanmış ailelerin sorunları, konut sorunu ve yabancı düşmanlığı* gibi konular yan tema olarak ele alınmaktadır. Göç sürecinde geride kalanların, parçalanan ailelerin ya da kesin dönüş yapanların sorunlarına hemen hiç değinilmemiştir. Bu konular daha çok yan tema olarak ve ikincil karakterler aracılığıyla irdelenmiştir. Kimlik sorunu yaşayan göçmenlerin dini cemaat hareketlerine katılmaları, gençlerin suça itilmeleri vb. konular ise söz konusu filmlerde tamamen göz ardı edilmiştir.

Kadınların göçmenlik sürecinde daha da baskın olan feodal düzenin zorluklarını yaşamaları filmlerin ortak özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır. En çok vurgunun yapıldığı kavramlardan biri “namus”tur. Bu kapsamda yabancı bir toplumda kimi zaman koca, kimi zaman baba ve kimi zaman da ailesinden baskı gören göçmen kızların ve kadınların var olma ve ayakta kalabilme mücadelelerine erkek göçmenlerin ise körü körüne bağlı oldukları değerlerini ve alışkanlıklarını değiştirmemek için gösterdikleri dirence tanık olunmaktadır. **Kırk Metrekare Almanya**’nın Dursun’u bu konuda en çarpıcı örnektir. **Almanya Acı Vatan**’da Mahmut ile **Duvara Karşı**’da Sibel’in ailesindeki erkekler de değişime var güçleri ile direnmekte ve bu bağlamda çevrelerindeki kadınlara hayatı dar etmektedirler. Her üç filmde de erkeklerin değişmeme konusundaki kararlılıklarına ve gösterdikleri dirence karşın kadınlar belki de “ezilen” taraf olmalarının da etkisiyle değişime daha eğilimlidirler.

Erkek göçmenlerin yabancı kadınlarla ilişkileri de filmlerde işlenen konular arasındadır. **Almanya Acı Vatan**'da geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Mahmut önceleri bacım dediği anlaşmalı eşi Güldane ile birlikte olduktan sonra bir Alman kadınla ilişki kurar. Köyde yine kadınlar arasında geçen diyalogda Almanya'da bir Alman kadınla birlikte olup Türkiye'deki ailesini ihmal eden bir erkek göçmenden söz edilmekte, **Duvara Karşı** filminde ise Cahit'in Maren'le ilişkisine tanık olunmaktadır. Yine aynı filmde Sibel'in erkek akrabaları evli olmalarına rağmen genelevde yabancı kadınlarla birlikte olmaktadır.

Filmlerde göçmen aileler genellikle çözülme ve kuşaklar arası yaşanan sorunlar kapsamında ele alınmaktadır. **Almanya Acı Vatan**'da Çöpçü Pala ve Hüseyin parçalanmış ailelerin, Zeybek ve kızı Çiğdem ise tıpkı **Duvara Karşı** filmindeki Sibel ve ailesi gibi kuşak çatışması nedeniyle çözülen ailelerin sorunlarını yansıtmaktadır. Bu filmlerde kadın karakterlerin bizzat aldıkları geri dönüş kararlarına da dikkat çekilmektedir.

İçerik çözümlemesi yapılan dört filmde çağdaş göç sosyolojisi kuramlarının içerdiği savlarının, Türk dış göç sürecine koşut yaşanan toplumsal değişimin ve sürecin doğurgusu olan geniş yelpazeli sorunların yansımaları görülmektedir. **Otobüs** filmi *Kurumsal Kuramın* ve *Merkez-Çevre İlişkileri Kuramının* savlarını doğrular niteliktedir. **Almanya Acı Vatan** *Neoklasik Ekonominin Makro ve Mikro Kuramları*, *Kurumsal Kuram* ve *Göçmen İlişkiler Ağı Kuramına* dayandırılabilir. **Kırk Metrekare Almanya** *evlilik yoluyla göç biçimini*, **Duvara Karşı** ise *Göçmen İlişkiler Ağı Kuramının* varsayımlarını kapsamaktadır. Söz konusu filmler ayrıca *Yeni Ekonomi* , *İkili Emek Piyasası* ve *Merkez-Çevre İlişkileri Kuramları*'na dayandırılabilen yoğun sahneler içermektedir.

Bu çalışmada Türk dış göç sürecinin sosyokültürel boyutlarına ve bu sürecin aile yapısı ile bireylere yönelik etkileri sonucunda ortaya çıkan toplumsal değişime en yoğun vurgu yaptıkları varsayılan **Otobüs**, **Almanya Acı Vatan**, **Kırk Metrekare Almanya** ve **Duvara Karşı** filmleri içerik çözümlemesi yapılarak göç sosyolojisi kapsamında irdelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu filmler Türkiye'de ve yabancı iş gücü alan Batı Avrupa ülkelerinde gösterime girdiğinde büyük ses getirmiş, farklı dallarda çok sayıda ödül almıştır. Filmlere ilişkin yorumlar yönetmenlerin dış göç sürecini toplumsal gerçekçilik yaklaşımı çizgisinde belirli boyutları ön plana çıkararak toplumsal

gerçekçiliğin temsil araçlarından biri olarak tanımlanan sinemada başarılı yansıttıklarını göstermektedir.

Türk dış göç olgusunun göç veren ve göç alan toplumlarda sinemada ve sanatın her dalına konu edilmesi beklenen bir gelişmedir. Göç sürecine özgü boyutların ve sorunların sanatçılar tarafından etkili aktarımı sorunların çözüme yönelik çalışmalara kuşkusuz ivme kazandıracaktır. Türk dış göç sürecinin Türk sinemasında yansımalarını göç sosyolojisi kapsamında irdeleyen bu çalışmanın alanda var olan boşluğu tamamlaması ve konuya ilişkin yeni çalışmalara kaynak olması umulmaktadır.

EKLER

EK 1. FATİH AKIN İLE RÖPORTAJ.....	155
EK 2. DIŞ GÖÇÜ KONU EDİLEN TÜRK FİLMLERİ.....	157

EK 1. FATİH AKIN İLE RÖPORTAJ (11.06.2004)

F.Göktuna: Kendimi göçmen sinemacı olarak tanımlamıyorum böyle bir kaygım yok diyorsunuz ancak **Solino**'da İtalya'dan Almanya'ya göç eden bir aile vardı. **Kısa ve Acısız**'da yine Almanya'daki Türk göçmen aileleri vardı, **Duvara Karşı** filminizde de doğrudan göçü anlatmasanız da bu kodları görüyoruz bu konuda ne diyorsunuz? Sadece aşk filmimi gerçekten?

F.Akın: Ben ona göç filmi demiyorum. İtalyanlar, Yunanlılar, Çinliler, Arnavutlar, Kürtler. Göçmenlik çok eski bir şey, 1000 sene, 2000 sene. İnsanlar ne zamandan beri varsa göç de o zamandan beri var. Türkiye'ye bakın. Onlar geçti, şunlar geçti, herkes izini bıraktı. Göçmen sadece bir noktası filmin. Göç dünyanın, insanlığın geleneği bence.

F.Göktuna: Ben göçü anlatmıyorum, hayatın gerçeklerini, kendimi, çevremi, gördüklerimi anlatıyorum. Göç de hayatın ve benim gerçeklerimden biri dolayısıyla benim sinemamda da hayatın bir parçası olarak göç de var. Demek istediğiniz tam olarak bu mu?

F.Akın: Evet.

F.Göktuna: Bir gazetede yapmış olduğunuz röportajda hip hop felsefesini sevdiğinizi ve haksızlıklara karşı örgütlenmek gerektiğini belirtmişsiniz. Sizce Almanya'daki Türkler haksızlıklar yaşadı mı? Bunlar nelerdir?

F.Akın: Tabi var. Bu da her yerde var. İnsanlar arasında da var yani ne bileyim. Bir toplumu alta sokmak, kendini üste çıkarmak. Bu Türklerde de var, her yerde var. Ve bu iyi bir şey değil. Ben şunu da yapmak istemiyorum. Almanlar Türkleri eziyorlar, şunları yapıyorlar demedim. Böyle bir şeyi yapmaya çalışmıyorum. Bu her yerde var. Amerika'da da var. Böyle bir şeyi ifade etmek istemedim. Kendi dünyamı anlattığım bir film yani. Benim filmlerimde aşk her şey, sevgi, aşk motor yani. Bunlar çok ilgimi çeken şeyler.

F.Göktuna: Ayrıca yine aynı röportajda **Duvara Karşı** filmini yaparken Yılmaz Güney'in gerçekçilik anlayışından beslendiğinizi ifade etmişsiniz. Bu diğer filmlerinizi için de geçerli mi? Bu bağlamda bu filmde izlediğimiz her şeyin gerçeklikle temellendirildiğini düşünebilir miyiz?

F.Akın: Yok ya **Temmuzda** mesela bunu yapmıyor. Her film gerçeği anlatmıyor yani. Yoksa film çekmezsın sokağa gidersin, gerçeği görmek istersen en azından sokağa git yani sinemaya gitme.

F.Göktuna: **Temmuzda** filmindeki o gerçek üstü şeyler de **Duvara Karşı**'daki saz heyetinin yaptığını mı yapıyordu? Durun kardeşim film izliyorsunuz gerçek değil bunlar gibi miydi? Yoksa filmin o aşk ya da o duygusal, romantik havası içinde eriyen şeyler miydi? Ay dede gülümsedi, otobüs uçtu, onlar havada yattı.

F.Akın: Onlar tip????? Kaynaklı, bilinç algısı üstte falan onu ifade etmeye çalıştık.

F.Göktuna: Bundan sonraki filmlerinizde de siz olacağınıza göre yine göç de olacak diyebilir miyiz?

F.Akın: Siz ona göç diyorsunuz. Ben ona katılmıyorum. Bana göre hayatın bir parçası.

EK 2. DIŞ GÖÇ SÜRECİNİ KONU EDİKEN TÜRK FİLMLERİ

(Yapım Yılı- Filmin Adı-Yönetmen)

- 1969- BİR TÜRKE GÖNÜL VERDİM, Halit Refiğ
- 1972- DÖNÜŞ, Türkan Şoray
- 1974- ALMANYALI YARİM, Orhan Aksoy
- 1974- SAÇ (BELGESEL), Tuncel Kurtiz
- 1974- OTOBÜS, Tunç Okan
- 1976- ŞİRİN'İN DÜĞÜNÜ, Helma Sanders
- 1977- E-5 (BELGESEL), Tuncel Kurtiz
- 1978- EL KAPISI, Orhan Elmas
- 1978-1979- TURDA (BELGESEL), Sema Poyraz
- 1979- ALMANYA ACI VATAN, Şerif Gören
- 1979- GÜL HASAN, Tuncel Kurtiz
- 1979- METİN, Thomas Draeger
- 1980- KARA KAFA, Korhan Yurtsever
- 1983- KOMŞUMUZ BALTA AİLESİ (TELEVİZYON DİZİ FİLMİ), Gloria Behrens
- 1984- KARDEŞ KANI (PARÇALANMA), Muammer Özer
- 1984- GURBET, Yücel Uçanoğlu
- 1984- CUMARTESİ CUMARTESİ, Tunç Okan
- 1984- MELEK DÖNÜYOR (BELGESEL-RÖPORTAJ), Jeanine Meerapfel
- 1985- ÖLMEZ AĞACI, Yusuf Kurçenli
- 1985- EN ALTTAKİLER, Günter Wallraff
- 1986- KIRK METREKARE ALMANYA, Tefik Başer
- 1986- CEMİL, Jo Schafer
- 1988- ALAMANCININ KARISI, Orhan Elmas
- 1988- VATAN YOLU, Enis Günay-Rasim Konyar
- 1988- YANLIŞ CENNETE ELVEDA, Tefik Başer
- 1988- POLİZEİ, Şerif Gören
- 1990- DÜĞÜN, İsmet Elçi
- 1991- YASEMİN, Hark Bohm
- 1991- UMUDA YOLCULUK, Xavier Koller
- 1987-1993- SARI MERSEDES (FİKRİMİN İNCE GÜLÜ), Tunç Okan

1992- BOŞLUKTA GÖLGELER, K.Schmidt

1993- BERLİN BERLİN, Sinan Çetin

1993- İNTİKAM VAKTİ, Anton Peschke

1995- KIŞ ÇİÇEĞİ, Kadir Sözen

1998- KISA VE ACISIZ, Fatih Akın

2003- DUVARA KARŞI, Fatih Akın

KAYNAKÇA:**Kitaplar**

Abadan, Nermin. **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1964.

Abadan-Unat, Nermin, Ruşen Keleş, Rinus Penninx, Herman Van Resselaaar, Leo Van Velzen, Leyla Yenisey. **Migration And Development**. Ankara: Ajans-Türk Pres, 1976.

Abadan-Unat, Nermin. **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**. Birinci Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Abisel, Nilgün. **Türk Sineması Üzerine Yazılar**. Birinci Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Aker, Ahmet. **İşçi Göçü**. İstanbul: Sander Yayınları, 1972.

Arayıcı, Ali. **Türkiye'den Avrupaya Göçün 40 Yılı**. Birinci Basım. İstanbul: Ceylan Yayınları, 2002.

Auernheimer, Gerog. **Migration als Herausforderung für Paedagogische Institutionen**, Interkulturelle Studien, Leske+Budrich, Opladen. 2001.

Berger, John ve Jean Mohr. **Yedinci Adam**. Çeviren: Cevat Çapan. Cem Yayınevi 1976.

Berkay, Fügen. **Sosyal Değişme Açısından Yurt Dışına İş Gücü Göçü Olayı-İsviçreÖrneği**. Malatya, 1988.

Çakır, Mustafa. **Göçün Kırkıncı Yılında Almancanın İkinci Dil Olarak Edinimini Etkileyen Kültürlerarası Olgular**. Birinci Basım. Köln: Kleikamp Druck GmbH, zülpicher Strasse 205, 50937, 2001.

Demirbaş, Timur. **Almanya'daki Türklerin Sorunları Bunların Suça Etkileri**. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları:12. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1990.

Derleyenler:Kaya, Ayhan & Günay Göksu Özdoğan. **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar-Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik**. Birinci Basım. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003.

Dorsay, Atillâ, **Sinemamızın Umut Yılları**. Birinci Basım. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1989.

Dorsay, Atillâ. **Sinemamızda Çöküş Ve Rönesans Yılları -Türk Sineması 1990-2004**. Birinci Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

- Dorsay, Atillâ. **Tutkulu Sinema Yazıları - İşte Büyü Zamanı**. Birinci Basım. İstanbul:Nokta Kitap, 2005.
- Esen, Şükran. **80'ler Türkiye'sinde Sinema**. İkinci Basım. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 2000.
- Evren, Burçak. **Türk Sinemasının Doğum Günü**. Birinci Basım. İstanbul:Leya Yayıncılık., 2003.
- Evren, Burçak. **Sigmund Weinberg Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam**. Birinci Basım. İstanbul: AD Yayıncılık A.Ş., 1995.
- Faist, Thomas. **Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar**. Birinci Basım. Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2003.
- Faist, Thomas. **Devletası Alan- Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür**. Birinci Basım. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003.
- Federal Almanya'da Türkler (1961-1997) Zft Aktuel Nr.49**. Türkiye Araştırmalar Merkezi, 1997.
- Gitmez, Ali S. **Dış Göç Öyküsü**. Ankara: Maya Yayıncılık, 1979.
- Gitmez, Ali S. **Yurt Dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler Beklentiler Gerçekleşenler**. Birinci Basım. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983.
- Gökdere, Ahmet Y. **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri**. Birinci Basım. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları- Doğu Matbaası, 1978.
- Güçhan, Gülseren. **Toplumsal Değişme ve Türk Sineması**. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- İlkkaracan, İpek ve Pınar İlkkaracan. **1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç**. Aynı Basım. İstanbul: 2003.
- İstanbul Üniversitesi-İktisat Fakültesi-Türksan Şirketler Topluluğu-Uluslararası II. Sempozyum. **1992'de Tek Pazara Geçecek Olan Avrupa Topluluğunda Türk İşçilerinin Durumu**. 25 Mayıs 1989 Etap Marmara Oteli İstanbul.
- Jowett, Garth ve James M. Linton. **Movies as Mass Communication**. London: Sage Publications, 1980.
- Kalkan, Faruk. **Türk Sineması Toplumbilimi**. Birinci Basım. İzmir: Ajans Tümer Yayınları, 1988.
- Kandiyoti, Deniz. **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**. Birinci Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

- Karul, Orhan. **Değişen Avrupa ve Göçmen Türkler Gurbetçiler.** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1990.
- Kayalı, Kurtuluş. **Sinema Bir Kültürdür.** Birinci Basım. Ankara: Alaz Yayıncılık, 1998.
- Kayalı, Kurtuluş. **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması.** Birinci Basım. Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994.
- Kutlu, Erol. **Uluslararası İşgücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye'den AT'ye İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1992.
- Makal, Oğuz. **Sinemada Yedinci Adam.** İkinci Basım. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.
- Martin, Philip L. **Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü.** Birinci Baskı. Ankara: Pelin Ofset, 1991.
- Moran, Berna. **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri.** Üçüncü Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.
- Onaran, Âlim Şerif. **Muhsin Ertuğrul'un Sineması.** Birinci Basım. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Onaran, Âlim Şerif. **Lütfi Ö. Akad.** İstanbul: Afa Yayınları, 1990.
- Onaran, Âlim Şerif. **Türk Sineması I.Cilt.** Birinci Basım. Ankara: Kitle Yayınları, 1994.
- Onaran, Âlim Şerif. **Türk Sineması II.Cilt.** Birinci Basım. Ankara: Kitle Yayınları, 1995.
- Özgüç, Ağâh. **100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması.** Birinci Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Özgüç, Ağâh. **Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü.** İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- Piore, Michael J. **Birds Of Passage: Migrant Labor And Industrial Societies.** Cambridge Universtiy Pres, New York, 1979.
- Piore, Michael J. **Impact Of Immigration On The Labor Force.** Monthly Labor Review (pre-1986); May 1975;98; ABI/Inform Global pg.41
- Pösteki, Nigar. **1990 Sonrası Türk Sineması.** İstanbul: Es Yayınları, 2004.

- Portes, Alejandro and William Haller. **Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action Among Contemporary Migrants**. AJS Volume 108 Number 6 (May 2003):
(<http://hcd.ucdavis.edu/faculty/guarnizo/assimTrans.pdf>- 27 Ocak 2004)
- Refiğ, Halit. **Ulusal Sinema Kavgası**. Birinci Basım. İstanbul: Hareket Yayınları, 1971.
- Said, Edward. **Oryantalizm- Sömürgeciliğin Keşif Kolu**. Birinci Basım. İstanbul: Pınar Yayınevi, 1982.
- Scognamillo, Giovanni. **Türk Sinema Tarihi**. Genişletilmiş Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Şen Faruk, Yunus Ulusoy ve Güray Öz. **Avrupa Türkleri (Federal Almanya ve Diğer AB Ülkelerinde Çalışan Türklerin Ekonomik Gücü)**. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü Çağ Pazarlama A.Ş.,1999.
- Tezcan, Mahmut. **Dış Göç ve Eğitim**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2000.
- Turan, Kadir. **Almanya’da Türk Olmak**. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Türkdoğan, Orhan. **Batı Almanya’nın Bir Kentinde Türk İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı**. Atatürk Üniversitesi Yayınları No.307, İşletme Fakültesi Yayınları No.30. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
- Uluslararası II. Bursa Sempozyumu 27-29 Nisan 1984. **Federal Almanya’da Yaşayan Türkler ve Sorunları**. Der: Prof.Dr.Nurhan Akçaylı: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Uluslararası III. Bursa Sempozyumu 03-04 Haziran 1985. **İkinci Kuşak Türklerin Federal Almanya ve Türkiye’de Mesleki Uyumları**. Der: Prof.Dr.Nurhan Akçaylı: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Uslu, Salim ve Giacomina Cassina. **Türkiye’den Avrupa’ya Göç**. Birinci Basım. Ankara: Hak-İş Eğitim Yayınları, 1999.
- Vassaf, Gündüz. **Daha Sesimizi Duyurmadık Almanya’da Türk İşçi Çocukları**. İkinci Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. Çeviren: Yasemin Saner Gönen: Dördüncü Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Zentrum für Türkeistudien (Ed.), **Türkische Unternehmer und das duale Ausbildungssystem Empirische Untersuchung von Möglichkeiten der beruflichen Ausbildung in türkischen Betriebsstätten in Deutschland**, LIT Yayınevi, 1999.

Makaleler

Aksoy, Nazan. “Almanya’da Yabancı Olmak”, **Birikim Dergisi**. Sayı 110: Haziran 1998.

Akpınar, Aylin. “Uluslararası Göç Bağlamında Kimlik Krizleri ve Kimlik Kurgulamaları: Esra, Hanife Hanım ve Aysel Hanım’ın Hayat Hikayeleri”, **Toplumbilim Dergisi**. Sayı 14: Kültürel Çalışmalar Özel Sayısı, Ekim 2001.

6. Anadolu Üniversitesi Uluslararası Eskişehir Sinema Günleri Festival Broşürü (Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, 2004), s.71

And, Metin. “Türkiye’de Sponek Birahanesindeki İlk Sinema Gösterisinin Öncesi ve Sonrası”, **Milliyet Sanat**. Sayı: 106, 15 Kasım 1974.

Anday, Melih Cevdet. “Otobüs”, **Cumhuriyet** . 10 Şubat 1978.

Arman, Ayşe. “Almanlardan İntikam Almak İçin Yazdım”, **Hürriyet Pazar** 6.06.2003.

Armutçu, Emel. “İki Ülkeye Birden Hasret Kaldıkları Ödülü Getiren Türk Fatih Akın”, **Hürriyet**. 22 Şubat 2004.

Aytaçlar, Semih. “Sinema Üzerine Notlar”, **Birikim Dergisi**. Sayı 12: Nisan 1990.

Bayer, Manfred. “FederalAlmanya’daki Türklere Karşı Davranışların Terk Edilmesine İlişkin Stratejiler”, **Federal Almanya’da Yaşayan Türkler ve Sorunları**. Der: Prof.Dr. Nurhan Akçaylı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986.

Burçoğlu, Nedret- Kuran. The Image of “Self” and the “Other” in the Works of the Turkish Migrant Authors in Germany. Multiculturalism: Identity and Otherness, **Boğaziçi University Centre For Comparative European Studies**. Boğaziçi Univestiy Pres, 1997.

Çetinkaya, Yavuzer. “ Almanya’da Yaşayan Ülkemiz İnsanın Sonsuz Dramı”, **Milliyet** . 17 Nisan 1987.

Doğan, Ahmet Atilla. “İthal Gelin Kimliği ve Oluşumunda Medya Etkisi”, **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma** (1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri, Yedi Tepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2. Cilt, Birinci Basım, İstanbul: 2004), s. 87-94

Dorsay, Atilla. “Otobüs Filmi Üstüne Görüşleri”, **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977, Sayı:256

Doyuran, Bilhan. “Federal Almanya’daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Alanındaki Zorlukları Üzerine”. **Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Kurgu Dergisi**, 1989/6-a, s. 273-283

Doyuran, Bilhan. “Önyargılar, Yabancı Düşmanlığı ve Yurtdışındaki Türk İşçi Aileleri”. **Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İletişim Bilimleri Kurgu Dergisi**. 1990/7-a, s.57-67

Doyuran, Bilhan. “Dış İşgücü Göçünün 30. Yılında Yurtdışındaki Türk Aileler”. **Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İletişim Bilimleri Kurgu Dergisi**. 1990/8-b, s.623-632

Doyuran, Bilhan. “Türk İşçilerinin Federal Almanya’ya Dışgöçü ve Dış Göçün Getirdiği Sorunlara Eğitim Çerçevesinde Bir Giriş” **Yurtdışında Anadolu Dergisi**. Sayı:1. 1988.

Doyuran, Bilhan. “Viyana’daki Özel Eğitim Veren Okullar”. **Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İletişim Bilimleri Kurgu Dergisi**, 1990/7-c,s.539-548

Durugönül, Esmâ. “Sosyal Değişme,Göç ve Sosyal Hareketler”, **II.Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç**. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:5, 1997.

Edgü, Ferit. “Otobüs Filmi Üstüne Görüşleri”, **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977, Sayı:256

Emre, Akif. “Karpuz Kabuğundan Gemiler” **Yeni Şafak**, 27 Nisan 2004.

Engin, Oya Baydar. “Göçün Öteki Yüzü Geridönüş”, **Federal Almanya’da Türk Göçmenler- Cilt II**.Almanya: Önel-Verlag, 1990.

Evren, Burçak. “Tevfik Başer’in Almanya 40 Metrekare’si”, **Güneş**, 25 Eylül 1987.

“Göç Normal Bir Travma” **Birikim**. Sayı 86/87: Haziran- Temmuz 1996.

Güçhan, Gülseren. “Sinemada Toplumsal Araştırmalar”, **Ders Notları**.

Gümüş, Adnan. “Göç, Din ve Asimilasyon”. **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç**. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:5 , 1997.

Gürel, Taner. “Gençay Şaylan: Sinema Bir Hesaplaşmadır” **Bilim ve Sanat**. Nisan:1989, Sayı 97.

Kartal, Bilhan. “Dış Göç Sürecinde Türk Kadınların Durumu: Almanya’daki Türk Kadın Göçmenler”. **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Birinci Cilt. 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri, Yedi Tepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi**, Birinci Basım, İstanbul: 2004-a

Kartal, Bilhan. "Federal Alman Eğitim Sisteminde Türk Göçmen Çocuklarının Ana Dil Öğrenme Zorlukları ve Yurtdışı Öğretmenliği Programının Gerekliliği". **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası IV.Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu**. 2004-b

Kartal, Bilhan ve Serap Suğur. "Almanya'da Yaşayan Türk İşçi Ailelerinin Sosyal ve Eğitsel Sorunları Üzerine Bir İnceleme: Tübingen Örneği". **Sosyoloji Araştırmalar Dergisi**, 2002-1

Kartal, Bilhan. "Der Einfluss des Aufenthaltes türkischer Migranten in der BRD auf ihr Berufsleben in der Türkei", **VII Congreso Cultura Europea, Centro de Estudios Europeos Universidad de Navarra**, İspanya, 23-26 Ekim 2002 (Baskıda)

Kayalı, Kurtuluş. "Lütfi Akad Sineması Yararlanılmamış Engin Bir Kaynaktır", **Bilim ve Sanat**. Nisan 1989, Sayı: 97

Kutlar, Onat. "Otobüs Filmi Üstüne Görüşleri", **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977, Sayı: 256

Küçük Kurt, Fatma, Levent Yaylagül ve Erdal Dağtaş, "Türkiye'de İç Göç Filmlerinde Kadın ve Tüketim Kültürü", **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma. 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri 1.Cilt** Birinci Basım. İstanbul: Mor Ajans, 2004.

Küçüktepepınar, Esin. "Fatih Akın ile Berlin'de Görüştük", http://www.sinema.com/yazi_detay.aspx?ArticleID=1495 (14.09.2004)

Kümbetoğlu, Belkıs. "Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik" içinde **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar / Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik**. Der: Ayhan Kaya, Günay Göksu Özdoğan, Birinci Basım. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2003.

Küntüçen, Hale. "Türk Sinemasında Kadının Sunumu Üzerine", **Kurgu**. Sayı: 18, Temmuz 2001.

Nesin, Aziz. "Otobüs Filmi Üstüne Görüşleri", **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977, Sayı: 256

Oral, Zeynep. "Tunç Okan: Tüketim Toplumu İnsanları ile Azgelişmiş Toplum İnsanlarını Karşılaştırdım", **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977, Sayı: 256

Özkan, Zühal Çetin. "Türk Sineması: 1980 Sonrası Kent Filmlerinde Aile ve Kadının Aile İçindeki Rolü", **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri**, 3. Cilt- Yedi Tepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Birinci Basım, 2004.

- Pécoud, Antoine. **Entrepreneurship and Identity Among Turks in Berlin (1)**,
<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/pecoud.pdf>, (28 Ocak 2004)
- Portes, Alejandro. **Urbanization in Comparative Perspective**.
<http://pum.princeton.edu/pumconference/papers/portes.pdf>, (27 Ocak 2004)
- Sarı, Mesut. **Kentleşme, Göç ve Sosyal Bütünleşme**.
<http://www.angelfire.com/folk/sosyoO/kentvegoc.htm>, (12 Şubat 2004)
- Sav, Atila. "Otobüs Filmi Üstüne Görüşleri", **Milliyet Sanat**, 19 Aralık 1977,
 Sayı: 256
- Schayan, Janet. "Baarenstark", **Deutschland Forum für Politik, Kultur, Wirtschaft und Wissenschaft**. Nr.2/2004 April/Mai
- Şahin, Cengiz. "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme" , **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi** Cilt 21, Sayı 2 , 2001
- Şen, Faruk. "F.Alman Hükümetinin Yabancılarla İlgili Olarak Aldıkları Yeni Önlemler ve Bu Önlemlerin Ülkede Yaşayan Türkler Üzerindeki Etkileri",
FederalAlmanya'da Yaşayan Türkler ve Sorunları. Der: Prof.Dr. Nurhan Akçaylı (Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Şener, Erman. "Altmış Yıllık Türk Sinemasının Genel Panoraması ve Günümüzün Kaygısı: Seyirci, Sinemacıyı Geçmemeli", **Milliyet Sanat**. 15 Kasım 1974,
 Sayı: 106
- Tanış, Tolga- Tosun, Murat ve Sümer, Evrim, "Alman Sanatında Avrupalı Türk Fırtınası", **Hürriyet**. 22 Şubat 2004
- Tanyol, Cahit. "Otobüs Filmi Üstüne Görüşleri", **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977,
 Sayı: 256
- Tezel, Mevlüt. "Almanya'nın Tarantino'su", **Hürriyet**. 15 Temmuz 2003
- Türkali, Vedat. "Otobüs Filmi Üstüne Görüşleri" **Milliyet Sanat**. 19 Aralık 1977,
 Sayı: 256
- Uluç, Nilüfer. "Anlaşılmaz" Olan Aslında Kim?.
<http://www.elyadal.org/pivolka/09/anlasilmaz.htm> (22 Aralık 2004)
- Uluyağcı, Canan. "Türk Sinemasında Namus Kavramı" **Kurgu**. Temmuz 2001, Sayı:18
- Uluyağcı, Canan. "Sinemada Erkek İmgesi: Farklı Sinemalarda Aynı Bakış" **Kurgu**.
 Temmuz 2001, Sayı:18
- User, İnci. "Evlilik Göçü", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç**. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:5

Uluslararası Göç Eğilimleri, <http://www.oecd.org/dataoecd/16/34/2968105.pdf>.
(12 Şubat 2004)

Yüksel, Aysun. “Dış Göç Olgusunun Türk Sinemasındaki Yansımaları Üzerine Bir Deneme” **Kurgu**. Temmuz 2001, Sayı:18

Yayınlanmamış Doktora Tezi

Ataman, Özlem Emine. “Sinemada Toplumsal Cinsiyet Roller 1980-1999 Yılları Arasında Türk Sinemasında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Sunumu”.
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

İnternet Kaynakçası

http://de.wikipedia.org/wiki/Gegen_de_Wand#Kritiken (23.06.2004)

<http://framingthequestions.berkeley.edu.vol2/gokturk.html> (03/03/2005)

http://www.turkishtime.org/26/95_3_tr.asp (21.09.2004)

http://sinema.com/yazi_detay.aspx?ArticleID=2177 (21.09.2004)

<http://www.germanembassyank.com/tr/press/berlinale.html> (21.09.2004)

<http://www.netbul.com/asp/0/6/1703.asp?iform=1&slc-movie=1859> (21.09.2004)

<http://www.turkdunya.de/news/artikel.php?ide=ad2004-03-19-1610&fo=Haftan%C4%B1n%20konusu> (21.09.2004)

<http://www.sinematurk.com/haberler.php3?detay=dosya&id=3> (21.09.2004)

<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/tr/sinema.htm> (21.09.2004)

<http://www.zaman.com.tr/?hn=83766&bl=kultursanat&trh=20040823> (21.09.2004)

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=106256&tarih=15/02/2004> (21.09.2004)

<http://www.sinemadefteri.com/index.php?p=14> (8 aralık 2004)

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/05/12/yazarlar/yazarlar223.html> (8 Aralık 2004)